

STUDIA
Debreceni Teológiai
Tanulmányok

*A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
teológiai szakfolyóirata*

STUDIA Debreceni Teológiai Tanulmányok

*A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
teológiai szakfolyóirata*

2023/1–2.

*Theological Journal of the
Debrecen Reformed Theological University*

*Theologische Zeitschrift der
Reformierten Theologischen Universität Debrecen*

Főszerkesztő és felelős kiadó/Editor-in-Chief:
Baráth Béla Levente rektor

Felelős szerkesztő/Managing Editor:
Kovács Krisztián

Kiadja a Debreceni Református Hittudományi Egyetem
4044 Debrecen, Kálvin tér 16.

ISSN 2415-9735

Szerkesztőbizottság/Editorial Board:
Kis Klára, Kustár Zoltán, Ittész Gábor, Kovács Ábrahám, Ledan-Muntean István

Olvasószerkesztő/Copy Editor:
Kenyhercz Róbert

Szerkesztőség címe/Editorial Office:
H-4044 Debrecen, Kálvin tér 16.
Tel.: +36-52/516-820 • Fax: +36-52/516-822
E-mail: rektori@drhe.hu • Web: <http://www.drhe.hu>

Olvasói észrevételek/Readers' reflections:
kovacs.krisztian@drhe.hu

A borító fotót Miskolczi János készítette

Technikai szerkesztés:
M. Szabó Monika

Készítette:
Kapitális Kft.

Felelős vezető:
Kapusi József

TARTALOM

LECTORI SALUTEM!

KOVÁCS KRISZTIÁN

7

TANULMÁNYOK ÉS REFLEXIÓK

„A LELKIPÁSZTORI HIVATÁS ÉVE” KAPCSÁN

TÓTH-GYÖLLAI DÁNIEL, GÉR ANDRÁS és SIBA BALÁZS – A nevelési program a magyarországi református lelkipásztorképzésben

A Coetus Theologorum munkája és egy teológus hallgatók között végzett kérdőíves kutatás 11
MÉZES ZSOLT LÁSZLÓ – „...*ímé az Isten országa ti bennetek van.*”

A spirituális önismeret mibenléte és jelentősége a lelkipásztorképzésben 38

FAZAKAS GERGELY TAMÁS – Kora újkori református prédikátori fókuszterületek mai tanulságai
(Lelkipásztorok és világiak egykor és most) 52

BALOG MARGIT – A lelkészképzés és -nevelés feszültségei az oktató
és az évfolyamfelelős mentor szemével 72

ARANY JÁNOS – Zene a lelkészképzésben. 78

Az egyházi ének és zene tanításának fontossága a lelkészképzés során 78

PÜSKI LAJOS – Mit jelent(ett) a lelkészképzés a lelkési életpálya számára? 86

GYATYEL PÉTER – 1 kérdés 12 válasz 90

TANULMÁNYOK

GAÁL BOTOND – „A semmiből egy új, más világot teremtettem”
Hogyan értette ezt Bolyai János 200 évvel ezelőtt? 95

HODOSSI SÁNDOR – Küzdés vagy kegyelem? 104

Szabadon értelmezett bibliai motívumok Madách tragédiájában

RECENZÍÓ

KOVÁCS KRISZTIÁN – Fekete Károly: Coram Deo. Igehirdetések az élő Ige szolgálatáról 117

NÉMET NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓ 122

SZERZŐK 125

CONTENTS

LECTORI SALUTEM!

KRISZTIÁN KOVÁCS 7

STUDIES AND REFLECTIONS ON THE “YEAR OF THE PASTORAL PROFESSION”

DÁNIEL TÓTH-GYÖLLAI – ANDRÁS GÉR – BALÁZS SIBA – Co-Curricular Aspects of Pastoral Training in the Reformed Church in Hungary: The Work of the <i>Coetus Theologorum</i> and a Questionnaire-Based Survey of Theology Students	11
ZSOLT LÁSZLÓ MÉZES – “ <i>The kingdom of God is within you</i> ”: The Essence and Relevance of Spiritual Self-Awareness in the Theological Training of Pastors	38
GERGELY TAMÁS FAZAKAS – Focal Points of Early Modern Reformed Ministers and Their Lessons for Today: Pastors and Lay People Then and Now	52
MARGIT BALOG – The Challenges of Pastoral Training through the Eyes of a Teacher and Mentor	72
JÁNOS ARANY – Music in Pastoral Training: The Importance of Church Music and its Teaching in the Training of Pastors	78
LAJOS PÜSKI – The Impact of Theological Education on the Life and Work of Pastors	86
Péter Gyatyel – 1 question – 12 responses	96

STUDIES

BOTOND GAÁL – „Out of nothing I have created a new and different world.” What Did János Bolyai Mean by That Two Hundred Years Ago?	95
SÁNDOR HODOSSI – Struggle or Grace: Freely Interpreted Biblical Motives in <i>The Tragedy of Man</i> by Imre Madách	104

REVIEW

KRISZTIÁN KOVÁCS – Fekete Károly: <i>Coram Deo</i> . Sermons on the Ministry of the Living Word	117
---	-----

GERMAN SUMMARY	122
----------------	-----

AUTHORS	125
---------	-----

LECTORI SALUTEM!

A Magyarországi Református Egyház a 2023-as évet a lelkészi hivatás évének hirdette meg. A téma számos alkalommal és több fórumon került megbeszélésre, különböző nézőpontokból, szélesebb befogadói közeggel számolva. Ebben a közös gondolkodásban különösen nagy szerepe van a leendő lelkészeket felkészítő lelkészképzésnek. Milyen legyen a jövő lelkésze? A kissé romantikus és néha elnagyolt kérdés megválaszolása semmi esetre sem alapulhat fikciókon, személyes érdekeltségeken. Az egyháztörténeti örökség, a sajátos népegyházi struktúra, a személyes hitélet elmélyítése iránti igény – a lelkipásztor, a teológushallgató és a gyülekezeti tag részéről egyaránt – éppúgy befolyásolja a lelkészképzést, mint azok a személyes tapasztalatok, amelyeket a terepen él meg a lelkipásztor. A lelkészképzés összetettsége nyilvánvalóan tükrözi a hit megélésének és a vallás gyakorlásának sokrétűségét. A sztenderdek rögzítése egyik oldalon sem egyszerű vagy egyértelmű. Hiszen – az elvárásokra nézve – arra a kérdésre, hogy valójában milyen is legyen a hívő ember, legalább annyira sokrétű választ lehet adni, mint arra, hogy milyen is legyen a jó lelkipásztor. Viszont mindez nem menti fel sem a lelkészképzésben részt vevőket, sem a teológia tudományos művelőit, hogy gondolják újra a lelkipásztorok nevelésének, tudományos képzésének kérdéseit. Ennek az újragondolásnak azonban tekintettel kell lennie a megváltozott társadalmi, kulturális és vallásszociológiai körülményekre, s fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy mennyiben segíti a lelkészképzés a gyakorlati szolgálatot. Jóllehet úgy kell ezt megválaszolni, hogy az a gazdag teológiai örökség, amely hosszú évszázadokon át meghatározta a lelkészképzést, továbbra is elérhető és megismerhető legyen a hallgatók számára, ugyanakkor mégis kerüljön sor egy olyan módszertan kialakítására, amelynek segítségével alkalmazni tudják a lelkészi szolgálatukban a képzésük során szerzett ismereteket. Azaz nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a képzés a gyakorlat felől valósul meg. A gyülekezeti szolgálat sokrétűsége, összetettsége – akár a lelkészi szolgálat felől is visszatekintve – tovább árnyalja a képzés megítélését, pozitív vagy negatív kritikáját.

Miközben valóban nem lehet kitenni a lelkipásztorok képzését különböző szintekről jövő gyakorlati elvárásoknak, amelyek többek között a lelkipásztor olyan mindennapi tevékenységei mentén fogalmazódnak meg, amelyek nem kapcsolódnak szorosan véve a teológiai képzettségéhez, aközben mégis törekedni kell arra, hogy a tudományos képzés mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapjon a lelkésznevelés és a lelkipásztori tisztséghez kísérés-vezetés összetettsége. Ezt több tényező is szükségessé teszi. Egyrészt egyre nagyobb igény mutatkozik a népegyházi vallásosság mellett a spirituális elmélyülésre és az istentiszteleten, valamint

a gyülekezeti életben is megélhető lelkiségre. Másrészt nem lehet elhallgatni azt a tényt, hogy egyre kevesebb teológushallgató érkezik szoros gyülekezeti kapcsolat felől. A vallási és egyházi szocializáció a családi és gyülekezeti közösségből úgy látszik szignifikánsan áttevődik a közoktatásban megélt közösségre, az egyházi oktatási intézményekre. Jólehet örvendetes, hogy az egyházi közoktatás ilyen formán betölti a hozzá fűzött és nem titkolt reményeket, mégis egyfajta spirituális vákuummal kell számolni a teológiai tanulmányaikat megkezdők esetében. A lelkészképzés éppen ezért nem mondhat le arról, hogy egyben lelkésznevelés is legyen, felkínálva és felvállalva azokat a sajátos lelkivezetői kompetenciákat, amelyek túlmutatnak a tanórai oktatói kötelezettségen, és segítik a hallgatókat abban a felismerésben, hogy a lelkipásztori tisztséghez nemcsak a folyamatos tanulás és önképzés tartozik – csupán az ígértetésekre való készülésre tekintettel mérvadó ez a megállapítás! –, hanem szerves része az a fajta lelkiesség és belső elmélyülés is, amely kondícióban tartja a lelkipásztor saját spiritualitását, hitéletét, de egyben a gyülekezeti tagok és a lelkési szolgálatot igénylők muníciójává is lesz. A tanítás és tanulás nem koncentrálódhat a klasszikus teológiai műveltségre, hanem egyre nyitottabbnak kell lennie a lelkiesség megtapasztalására, a liturgia megélésére, a spiritualitás alternatív formáinak kontrollált bemutatására és elsajátítására.

A *Studia* 2023/1–2 összevont száma a Magyarországi Református Egyház Zsinata által meghirdetett lelkipásztori hivatás évéhez kapcsolódva alapvetően a lelkészképzés témáját járja körül. A szám összeállításának az volt a célja, hogy lehetőleg minél szélesebb körből kerüljön reflektálásra a lelkészképzés, s ebben egyaránt helyet kapott a tudományos megközelítés és vizsgálat, valamint a szubjektív visszaemlékezés és reflexió is.

Tóth-Gyóllai Dániel, Gér András és Siba Balázs „*A nevelési program a magyarországi református lelkipásztorképzésben – a Coetus Theologorum munkája és egy teológus hallgatók között végzett kérdőíves kutatás*” című munkájukban a Kárpát-medence hat teológiájának hallgatói körében végzett kutatás eredményeit ismertetik, s vonják le a következtetést a lelkészképzésre nézve hat pontban, melyek szerint a következőkre mutatkozik egyre nagyobb igény – mind a hallgatók mind pedig a felmérés tanulságait levonva a lelkészképzés részéről: személyes lelkigondozás és mentorprogramok; önismereti kurzusok; imaközösségek és lelkigyakorlatok; gyakorlati tapasztalatszerzés, lelkipásztorkodástan, lelkipásztorlét szeminárium; az egyházi vezetők jelenléte.

Mézes Zsolt László – aki a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen a 2019-es tanévtől kezdődően a hitéleti és lelkészképzésben felmenő rendszerben bevezetett spirituális önismeret tárgy oktatója – tanulmányában „*„...ímé az Isten országa ti bennetek van.» – A spirituális önismeret mibenléte és jelentősége a lelkipásztorképzésben*” címmel a hitéleti képzések keretein belül vizsgálja a spirituális önismeret mibenlétét és jelentőségét. Kálvin Intitutió-jának központi fogalmai, az istenismeret és önmagunk ismerete kerülnek előtérbe. A spiritualitás fogalmának kibontása és ide vonatkozó legfontosabb összefüggéseinek ismertetése után a tanulmány az önismerettel szembeni kritika gyökereire és annak ellentmondásos mivoltára is rávilágít. Végül a képzésbeli jelentőségére tekint rá, és az ezzel kapcsolatos kihívásokat vázolja fel.

Fazakas Gergely Tamás – a Tiszántúli Református Egyházkerület presbiteri főjegyzője – a világi tisztségviselő szempontjából közelít a témához „*Kora újkori református prédikátori fókuszterületek mai tanulságai. Lelkipásztorok és világiak egykor és most*” című tanulmányában. A szerző egyrészt egyház- és irodalomtörténeti szempontokat vesz figyelembe: a kora újkori protestáns szerzők által fontosnak tartott lelkipásztori elvárásokat. Másrészt a jelenre vonatkozó egyházszociológiai kutatásokra hagyatkozik. Harmadrészt pedig a közelmúlt egy meghatározó, belülről megfogalmazott egyházkritikájából kiindulva értelmezi a jelent saját tapasztalatai, egyházismerete alapján. Úgy véli, hogy a történeti szempont, illetve a mai társadalmi és egyházi, gyülekezeti valóság a változó kontextusok ellenére sem áll olyan távol egymástól. Ezért ezek együttes érvényesítésével fogalmaz meg ajánlást a lelkipásztorokkal kapcsolatos elvárásokra vonatkozóan, s jut el a világiak szempontjából fontos következtetésre: „a világiak jóval többet vegyenek át a gyülekezeti és egyházkormányzati funkciót ellátó lelkészek egyéb feladataiból, részben önkéntesként, részben pedig a lelkészekéhez hasonló mértékű díjazásért, akkor egészségesebb, az alapelveihez és a törvényei szelleméhez őszintébben ragaszkodó, valamint hitelesebb lehet református egyházunk, mint jelenleg.”

Ezt követően négy, inkább szubjektív, illetve személyes megközelítés kapott helyet a füzetben. Elsőként Balog Margit esszéje olvasható „*A lelkészképzés és -nevelés feszültségei az oktató és az évfolyamfelelős mentor szemével*” címmel, s a következő kérdéseket járja körül:

„A teológiai tudomány, ismeretek átadása vajon elegendő-e arra, hogy a hallgatók elinduljanak a lelkipásztori személyiséggé válás útján? Tehetünk-e többet annál, minthogy próbáljuk megteremteni a feltételeit emberekben, struktúrában és tudásban annak, ami mindenkinek felett a Lélek munkája? Hogyan tegyünk ezt a mai magyar, illetve református egyházi valóságban? Vagy elég, ha mindenki a maga részét látja, ott állja meg a helyét, a hallgató (és/vagy az egyház Ura) pedig majd csak kezd ezzel valamit? Hogyan áll össze a részekből az egész, illetve mi következik az egészből a részekre, részfeladatokra nézve?”

Arany János írásában – „*Zene a lelkészképzésben. Az egyházi ének és zene tanításának fontossága a lelkészképzés során*” – a zeneoktatásra fókuszál a lelkészképzésen belül, s jut el arra a következtetésre, hogy a zene nevelő hatását és a gyülekezeti énekek közösségformáló erejét a lelkészek felkészítésében is fel kell használni, hiszen

„sokan elmondták és leírták már: a zene a lélek nyelve. Aki a lelkek pásztorának készül, mindent el kell követnie, hogy megtanulja és értse ezt a nyelvet, melynek révén a lélek legbensőbb rétegeivel képes kapcsolatot teremteni. Értenie kell ezt a nyelvet beszélőként, aki jól megválasztott szavait zenei eszközök változatos alkalmazása útján teheti világos tanítássá; és értenie kell a gyülekezet énekeinek ismerőjeként is, aki a közös éneklésben kivételesen magas hőfokú lelki kapcsolatot élhet meg – mind a rá bízott gyülekezettel, mind az őt szolgálatra elhívó, teremtő Úristennel.”

A tematikus írások sorát két reflexió zárja. Püski Lajos – „*Mit jelent(et) a lelkész-képzés a lelkészi életpálya számára?*” – közel öt évtizedes lelkipásztori tapasztalattal tekint vissza a teológiai képzésre, Gyatyel Péter – „*1 kérdés 12 válasz*” – pedig pályakezdő lelkészként fogalmaz meg személyes gondolatokat azzal kapcsolatban, hogy a lelkészképzésben eltöltött évei milyen hatással vannak a szolgálatára.

A mostani számban helyet kapott két olyan tanulmány is, amely a teológiai tudományművelés határterületeiről érkeztek. Gaál Botond „*A semmiből egy új, más világot teremtettem*” – *Hogyan értette ezt Bolyai János 200 évvel ezelőtt?*” című tanulmányában megemlékezik a Marosvásárhelyi Református Kollégium egyik kitűnő diákjáról, „aki 200 éve rengette meg a matematika alapjait, és ezzel új fejlődési pályára állította e diszciplínát.” Majd Hodossi Sándor: „*Küzdés vagy kegyelem? Szabadon értelmezett bibliai motívumok Madách tragédiájában*” című munkájában az „Ember tragédiája” egy lehetséges teológiai olvasatát adja.

Végül Fekete Károly „*Coram Deo. Igehirdetések az élő szó szolgálatáról*” című igehirdetés kötetének recenziója olvasható, amelynek tartalma jól illeszkedik a lelkészi hivatás és a lelkipásztori szolgálat értelmezéséhez.

Illesse köszönet a szerzők munkáját, és legyen áldás a lelkészképzés és teológiai tudományművelés megújulásán és klasszikus értékeinek megőrzésén!

Kovács Krisztián

TANULMÁNYOK ÉS REFLEXIÓK „A LELKIPÁSZTORI HIVATÁS ÉVE” KAPCSÁN

TÓTH-GYÓLLAI DÁNIEL, GÉR ANDRÁS és SIBA BALÁZS

A nevelési program a magyarországi református lelkipásztorképzésben – A Coetus Theologorum munkája és egy teológus hallgatók között végzett kérdőíves kutatás

Bevezetés

2022 novemberében a Magyarországi Református Egyház Zsinata a 2023-as évet *A lelkipásztori hivatás éve*-nek választotta, melynek egyik fő célkitűzése teret adni annak, hogy újragondoljuk, miképpen toborozzuk, készítjük fel a szolgálatra s kísérjük pályájukon lelkipásztorokat. Ezek a tervek találkoztak a Coetus Theologorum (a Kárpát-medence hat magyar református lelkipásztorképző intézményében oktató teológiai tanárok lelki és szellemi fóruma) újbóli összehívását előkészítő teológiai tanárok elképzeléseivel, így végül 2023. július 9–11 között sor kerülhetett a lelkipásztorképzés kapcsán felmerülő friss és mindenkori kérdéseket tárgyaló tanácskozásra. 2023 februárjában a két program közös keresztmetszetét felismerve az anyaországi egyházvezetés munkacsoportot hozott létre a Coetus előkészítésére s a teológiai képzés jövőjével kapcsolatos munkaanyagok kidolgozására. A munkacsoport öt online ülése során a következő feladatokat tűzte ki maga elé célul: 1. egy a reformátori tisztségértelmezésre alapuló teológiai alapvetés megfogalmazása a lelkipásztori szolgálatot, s ezen keresztül a lelkipásztori szolgálatra felkészítő képzést illetően; 2. a lelkipásztorjelöltek képzési kimeneti kompetenciáinak meghatározása; javaslatétel a teológia–lelkipásztor szak képzési és kimeneti követelményeinek (KKK) újrafogalmazására; 3. a hat képzőhely jó gyakorlatainak összegyűjtése, képzési, nevelési gyakorlatok összehasonlítása; 4. javaslatétel a Coetus további munkálataira vonatkozóan. GÉR András László zsinati tanácsos vezetésével a közös tervezés kiegészítéseképpen több online kutatást is lefolytattunk, köztük a jelen tanulmányban prezentált felmérést, melynek célcsoportja a Kárpát-medencei református teológiai hallgatói voltak. Kérdőívünkkel azt kívántuk vizsgálni, hogy a hallgatók tapasztalatai szerint a jelenlegi teológiai képzés egyes tartalmi vagy tanításon kívüli nevelési tevékenységei, továbbá a teológia hitéleti alkalmi mennyiben járulnak hozzá a lelkipásztori szolgálatra való felkészüléshez, a lelki növekedéshez, a mentális és testi egészség megőrzéséhez. Éppen ezért kérdéseinkkel elsősorban nem a képzés tartalmára fókuszáltunk,

sokkal inkább annak hatására. Mindezek mellett célunk volt, hogy a képzés ezen oldalával kapcsolatos eddigi tapasztalataink és megérzéseink kapcsán a hallgatók visszajelzéseit is meghalljuk, s hogy ezáltal a lelkipásztorképzés jövője tervezésének a hallgatók is formáló részesei lehessenek.

A lelkipásztori szolgálatra való felkészítés – kutatási kérdések a Coetus Theologorum munkája fényében

Teológiai alapok a lelkipásztorképzésben régen és ma

Az 1930-as években a debreceni teológiai fakultás kezdeményezésére hallgatva a magyarországi református teológiai akadémiák oktatói a teológiai képzés négyről öt évre emelését intézményi és intézményközi fórumokon egyaránt tárgyalták. Az évente ülésező teológiai tanári konferenciára referátumot készítő pápai teológiai professzor, Török István 1933-ban ez újítási szándékot kritikusan szemlélve a következő alapelveket fogalmazza meg:

„Tanterv készítés nem tekinthető egyszerű technikai feladatnak, hanem olyanak, amelynek az oktatás céljára vonatkozó elvi megfontolástól kell függenie, – következésképpen valamely tanterv elbírálása is csak elvi alapon lehetséges. Theologia alatt értjük a Krisztus-kijelentés hite feletti módszeres elmélkedést, ezért a theologia talaja az egyház. [...] Következésképpen sem a teológiai oktatás, sem egyetlen teológiai akadémia, vagy fakultás sem öncél, hanem az egyház céljának szolgálatára hivatott intézmény. A ref. teológiai képzés célja falusi és városi gyülekezeink számára olyan hivatásuk tudatára ébresztett és hivatásuk betöltése érdekében theologiailag alaposan képzett református lelkipásztorok nevelése, akik mint hitoktatók, vallástanárok és mint teológiai tanárok is elsősorban lelkipásztorok maradnak.”

Törökhöz hasonlóan mai lelkipásztorképzésünk reformját tárgyaló teológiai tanárok is – már a Coetus nyári találkozását előkészítő első munkacsoportülésen¹ – egyetértésre jutottak abban, hogy mielőtt a teológiai képzés tartalmát, jövőjét érintő bármilyen kérdés tárgyalásába kezdenének, szükséges legelőször ma is feltenniük a kérdést: *Mit jelent a teológiai képzés, mit jelent a lelkipásztori szolgálatra való felkészítés, következésképpen, mit jelent maga a lelkipásztori szolgálat?*

A Coetust szervező dr. Kolumbán Vilmos József, az Erdélyi Egyházkerület püspökhelyettese felkérésére a munkacsoport három tagja, dr. Fazakas Sándor (Debreceni Református Hittudományi Egyetem), dr. Füst-Molnár Szilveszter (Sárospataki Református Teológiai Akadémia) és dr. Kiss Jenő (Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet) először külön-külön, majd 2023. június 2-ai debreceni találkozásuk alkalmával Gér András Lászlóval közösen is elaborátumot készítettek a tárgyban. A későbbiekben Illyefalván ismertetett 14 oldalas munkájuk² a következő fő alapelvek

¹ A 2023. március 30-án tartott online munkacsoportülésről beszámoló is készült, ld. TÓTH-GYÓLLAI: Coetus Theologorum előkészítő munkacsoport jelentés az első ülésről.

² Az elaborátum az illyefalvi találkozóra felterjesztett tárgyalási anyagok részét is képezte. A teljes dokumentum

mentén beszél a teológiai képzésről: 1. a lelkipásztorképzés első számú felelőse az Egyház, alanya pedig a szolgálatra elhívó Isten; 2. a lelkipásztori szolgálat „egyházi szolgálat”³, melynek kerete és célja a Krisztus-hívók közösségének egybegyűjtése, pásztorolása, gyarapítása; 3. feltétele pedig a teológiai tudomány és az egyházi elköteleződés ötvözete; 4. következésképpen, a lelkipásztorképzés feladata, hogy az ehhez szükséges tudást és a tudás alkalmazásának képességét átadja a növendékeknek; 5. a lelkipásztori szolgálat feladata az evangélium hirdetése és a sákramentumok kiszolgáltatása, melyet három „funkcióban” végez el: alapító (egybegyűjtő), építő (növelő) – azaz hitmélyítő és szervező –, valamint fenntartó (kormányzó, pásztori) funkciókban; 6. e funkciókban ellátott szolgálatok a hivatás betöltése során egyes „szerepkörökbe” rendeződnek, és pedig igehirdetői, pásztori, kormányzói és szervezői szerepkörökbe, melyekhez alapot a személyi integritás, református világnézet és kegyesség ad, a gyakorlatban pedig a kommunikáció különféle eszközei révén valósul meg.

Az elaborátum a lelkipásztorképzés megvalósítása tekintetében további kitételeket fogalmaz meg: 1. a curriculumnak a spirituális élet köré kell épülnie; 2. méghozzá a hallgatók lelkipásztori életvitelre való felkészítésében; 3. mely a teljes teológiai képzés során az oktatás részeként, valamint azzal párhuzamosan hitéleti alkalmakkal s a kollégiumi nevelésben a teológiai tanárok aktív jelenlétével egyaránt folyik.

Az első világháború után minden tekintetben súlyos veszteségeket szenvedő magyarországi református egyház útkeresései között, a Péceli Kör, s különösen is a Kunhegyesi Memorandum⁴ lelkipásztori szolgálatról szóló megállapításait szem előtt tartva történetének első találkozásakor a teológiai tanárok országos konferenciája a fentiekhez hasonló elvek mentén határozza meg a lelkipásztorképzés célját:

„Lelkészképzésünknek új nekilendüléssel fokozott erővel, a nevelők odaadó munkájával, az anyagi és szellemi előfeltételek megeremtésével, terheket vállalva és nagy áldozatokra elkészülve »a személyes hit mélységeiben megszentelt és az Isten elhívását alázatosan átélt lelkipásztorokat« /:kunhegyesi konferencia:/ kell anyaszentegyházunk szolgálatába állítani [...] A nevelői munka álljon az egész képzés középpontjában. A cél, itt az élő, személyes hit felkeltése; a lelkipásztori hivatás tudatának kialakítása, ápolása és megerősítése. [...] Az ifjúság és a tanári kar mint egy család vagy egy kis eleven gyülekezet meleg közösségben forrjanak össze, mely céltudatosan tör a cél felé, hogy tagjai elmenvén tanítványokká tegyék a hitetleneket.”⁵

megjelentetése egyelőre várat magára, így ezen a helyen nem tudunk publikált forrásra hivatkozni.

3 Ld. elsősorban a II. Helvét Hitvallás XVIII. fejezetének szóhasználatát. Az elaborátumot készítő teológiai tanárok Kálvin Institutio-jára (Inst. IV.3.2–3) alapozva így definiálják az egyházi szolgálatot: „Isten rendelésén alapul, elhívás előzi meg (vocatio) és az egyház életében, rendjében és küldetésében/missziójában valósul meg. Az egyház életrendjében való részesedése (participatio), elhívása és felhatalmazása alapján szolgálata Isten Igéjének hirdetésére, a sákramentumok helyes kiszolgáltatására és az Isten életrendje szerinti életvitel megélésére, illetve az erre való meghívásra, intésre és buzdításra tekint (a notae ecclesiae szerint).”

4 Ld. a Dunántúli Protestáns Lap XXXII. évfolyamának következő számaiban: 1921/37, 146–147; 1921/38, 150–151; 1921/39, 154–155.

5 Lelkészképzésünk reformja. A theol. tanárok konferenciájának memoranduma, 1921, 1–2, ZsL 2.d.66.d. A memorandum online szöveggyűjteményben is olvasható: TÓTH-GYÓLLAI (szerk.): „Anyaszentegyházunk életszükséglete”. Az egységes lelkészképzés reformjai a magyarországi református egyházban 1883–1940 között, 399–340.

Kérdésfelvetések

S bár ezen alapelvek tekintetében egy irányba mutatnak az egyház mindenkori felismerései, a megvalósítás tekintetében minden kornak megvoltak a maga specifikus kérdései, kétségei, akadályai. A teljesség igénye nélkül hadd hozzunk néhány példát!

A debreceni teológiai képzés 1912 (az egyetemalapítás éve) utáni történetét e kérdés szemszögéből is lehetséges olvasni: *Miképpen lehet összhangban, egyensúlyban a teológiai képzés az egyházi élettevékenységgel, amikor annak egy állami felsőoktatási intézmény ad keretet? Avagy hogyan gyakorolható az egyház egyedülálló felelőssége a lelkipásztorok szolgálatra való felkészítésében, amíg az ezt szolgáló képzés jelentős részben államilag szabályozott keretek között kell folyjon?*⁶ A tiszántúli egyházkerület már 1913-ban tárgyalta annak lehetőségét, hogy a fakultás mellett külön, egyházi fenntartásban szervezett lelkészképző intézetet hozzon létre. Kiss Ferenc igazgatói székfoglaló beszédében megállapítja, hogy a debreceni állami egyetem hittudományi karának nem lehet feladata a leendő lelkészek gyakorlati felkészítése, csak az elméleti ismeretek megadása. Az egyházkerület által 1914-ben alapított Lelkészképző Intézet⁷ szabályzatban kimondott célja, hogy általa az egyházkerület a lelkipásztorok képzését saját hatáskörében az egyház céljai szempontjából irányíthassa.⁸ A már rövid távon is előnytelennek bizonyuló kettős képzés gondját⁹ a debreceni professzorok többek között különböző, az Egyetemes Konventre benyújtott javaslatokkal igyekeztek megoldani: ezek közül kiemelkedik az 1925. évi ülésre felterjesztett tervzet, mely egy, az első lelkészképesítő vizsgát letett segédlelkészek részére szervezendő 12 hónapos tanfolyam bevezetését indítványozta. A gyakorlati tanfolyamnak két lelkészképző intézet adott volna otthont: az egyik Budapesten (a Pápán és Budapesten végzetek számára), a másik pedig Debrecenben (a Sárospatakon és Debrecenben végzetek számára).¹⁰ A korszak lelkipásztorképzésének történetében az előzőnél is emlékezetesebb volt Csikesz Sándor és Révész Imre eredetileg 1937-ben Ravasz Lászlónak élőszóban előadott kezdeményezése – melyet később bizalmas memorandumként a nevezett teológiai tanárok¹¹, majd folyóiratban publikált formában Vasady Béla örökített meg¹² –, mely a lelkipásztorok képzését az egész magyarországi református egyházban

6 A fejezetben végig dőlttel állnak azok a kérdésfelvetések, amelyek formálták a kérdőív kialakítását, feldolgozását.

7 Történetéről ld. FEKETE: A Lelkészképző Intézet, 195–227; Csohány: A korszakváltások évszázada (1849–1950), 255–258.

8 A debreceni református kollégium felső oktatási intézetének szabályzata. Javaslat, 1914, 390.

9 Az intézet szabályzata kimondta továbbá, hogy a hittudományi kar minden hallgatója csak abban az esetben bocsátható lelkészképesítő vizsgálatokra, amennyiben tanulmányainak folytatásával egyidejűleg az intézet tagja is volt. A kettős képzés az átlagos teológus teherbírásán jóval túlmutatott, különösen is az 1932 utáni időszakban, mikor az egyetemi oktatás már a nagyerdei központi épületben zajlott, az internátus s a lelkészképző délutáni órái pedig – a jóindulattal is 30 percnyi sétára levő – Kollégiumban. Ld. CSOHÁNY: A korszakváltások évszázada (1849–1950), 256.

10 A tervezetről ld. részletesebben: TÓTH-GYÓLLAI: Anyaszentegyházunk, 66–68.

11 Ld. ZsL 2.d.66.d. 2643/1937.; A memorandum online szöveggyűjteményben is olvasható: TÓTH-GYÓLLAI: Anyaszentegyházunk, 620–624.

12 VASADY: A lelkészképzés reformja, Különlenyomat a Lelkészegyesület 1939. évf. 50., továbbá az 1940. évf. 1–6. számaiból, Debrecen, 1940.

egységes rendszer szerint képzelte el. E tervzetben a debreceni fakultás szerepe egyértelműen a tudományos képzés biztosítása lett volna, míg a pápai akadémiáé az erre való felkészítés (a magyar Biblia, a hitvallások, az énekeskönyv, a bibliai nyelvek és a latin nyelv tanulmányozása, a hallgatók pályaalkalmasságának mérése), a sárospataki és budapesti akadémiáké pedig a gyakorlati szolgálatba való bevezetés (a falusi és kisvárosi gyülekezetek problémái, majd a nagyvárosi gyülekezetek és az egyetemes egyház intézményes életének megismerése). A debreceni Tisza István Tudományegyetem hittudományi karán több mint három évtizeden át folyó teológiai képzés az egyház és az akadémiai élet kapcsolata tekintetében megannyi tanulságot és máig ható kérdésfelvetést halmozott fel.

Az 1920-as években az Egyetemes Konvent által is elfogadott tantervreform¹³ megerősítette a nevelés fontosságát a lelkipásztorképzésben, kiemelte a hallgatók lelki vezetésének szükségét már a képzés megkezdése előtt (elsősorban református gimnáziumokban, de a gyülekezetekben is a lelkipásztorok támogatásával) s az egész képzés során (elsősorban az internátusi élet gyülekezeti jellegűvé alakításával). Az új tanrend kiegészült egy tizenöt pontból álló nevelési renddel, s a felvételi eljárás alaposabbá, szigorúbbá vált. A lelkészi pályára való alkalmasságot ezentúl két szinten is vizsgálták: a jelentkezőnek a felvételhez csatolnia kellett egy a hitbuzgalmát és hivatottságát igazoló, középiskolai vallástanára vagy anyaggyülekezetének lelkipásztora által kiállított bizonyítványt s egy curriculum vitae-t¹⁴, melyben leírta, „hogymiért lép a teológiára s középiskolai tanulói éve alatt minő keresztyén ifjúsági, egyházi vagy egyháztársadalmi munkában vett részt”. Ezenfelül a teljes tanári kar jelenlétében vizsgálat elé kellett állnia, melynek tárgya az Újszövetség keresztyén vallási neveletésnek megfelelő ismerete volt. A második évfolyamra lépést pedig ezentúl minden hallgatóra nézve a tanári kar pozitív minősítéséhez kötötték. Bár az 1924-es szabályrendelet csak határozott reformálási szándék hatására léphetett életbe, a teológiai képzést a gyülekezeti élet felől vizsgálók igen hamar kritika alá vonták az új nevelési rend hatékonyságát, s követelték a lelkipásztori lélek kiművelésével való elmélyültebb foglalkozást. A tekintetben mindnyájan megegyeztek a bírálók, hogy „az új lelkipásztornak személyes, élő hittel rendelkező embernek kell lennie, mert csak a komoly hívő érez felelősséget a rábízott nyáj iránt, és az tudja a saját élete tapasztalata alapján is elvezetni a szomszéd ember lelkeit az örök élet vizéhez, mert azt az utat maga is megjárta”¹⁵, s hogy e lelkület kiépítésében elsősorban a teológiai tanárok pásztori útmutatására lenne szükség, melyre az akkori formálisnak¹⁶ és iskolásnak¹⁷ bélyegzett keretek alkalmatlannak bizonyulnak.

¹³ A magyarországi református egyház theologiai akadémiáinak tanulmányi-, nevelési- és vizsgálati rendje, 97–98; 141–157. A szabályrendelet online szövegyűjteményben is olvasható: TÓTH-GYÖLLAI: Anyaszentegyházunk, 435–453.

¹⁴ A lelkészi/vallástanári ajánlás, valamint önéletrajz benyújtása a Kárpát-medence mindegyik intézményében kötelező részét képezi a felvételi eljárásnak.

¹⁵ Kivonat a pápai ref. theol. akadémia tanári karának 1937. szeptember 30-án tartott gyűlése jegyzőkönyvéből, 9. sz., 2. ZsL 2.d.66.d. 6099/1937. A jegyzőkönyv online szövegyűjteményben is olvasható: TÓTH-GYÖLLAI: Anyaszentegyházunk, 609.

¹⁶ Figyelő: „Nincs itt baj a lelkészképzés körül?”, 289.

¹⁷ VARGA: Lelkészképzés egyetemen és akadémián II. Néhány egyszerű szó a küszöbönálló reformhoz, 35–37.

„Túlzsúfolt tantervek labirintusai között, hogy nőjön ki a pásztori egyéniség, hogyan legyen lélekformáló, megrendítő közösség, amelyiknek olyan kevés a csöndje? Hogyan legyen a legszigorúbb rostálás egy olyan világban, ahol nem adatik elég alkalom arra, éppen a lelkészképzés általános stílusánál fogva, hogy a vizsgázó teologus leckemondásán túl a szíve mélyébe nézzen bele egy-egy pásztori tekintet?”¹⁸

E korszak lelkipásztorképzését (és nevelését) tehát a következő kérdés felől szemlélve is vizsgálhatjuk: *Miképpen hangolható össze az alapvetően tudás-átadásra épülő egyetemi/főiskolai oktatási rendszer a szolgálatra való felkészítés személyes példán, mester-tanítványi kapcsolaton, beavatáson alapuló gyakorlatával?*

A lelkipásztorképzés és -továbbképzés múltját, jelenét és jövőjét tárgyaló Coetus Theologorum munkacsoport ülésein is különböző módokon merültek fel hasonló kérdések elsősorban a növendékek lelki nevelése, gyülekezeti és egyházi élettel való kapcsolata, valamint az intézmény gyülekezeti jellegű alkalmi ügyében. Az illyefalvi találkozó után a szűkebb munkacsoport két egymást követő ülésen (szeptemberben és októberben) is tárgyalta az egyes képzőhelyek jelenlegi felvételi eljárását, az itt tapasztalt tendenciákat, jó gyakorlatokat és hiányosságokat. Több intézmény képviselője is beszámolt arról, hogy a beérkező hallgatók adottságai folyamatosan változnak, nem csak képességeik¹⁹, de egyházi kötődésük tekintetében is. A jelentkezők közül egyre többen vannak, akiknek egyház- és megtérésélménye elsősorban nem egy hagyományos értelemben vett gyülekezethez, sokkal inkább ifjúsági csoportokhoz, országos ifjúsági rendezvényekhez (pl. Csillagpont), gimnáziumi vallásórákhoz köthető. Szintén közös tapasztalat, hogy a kötött curriculum által keretezett akadémiai környezetben rendszeresen akadályokba ütközik a hallgatók lelki nevelése. Kiss Jenő professzor a Doktorok Kollégiuma pasztorálpszichológiai szekciójában 2023. augusztus 24-én tartott „Személyiségformálás és hitmélyítés mint a lelkipásztorképzés szerves része” című előadásában extracurriculárisként írja le a jelenleg érvényesülő nevelési rendet, mellyel arra mutat rá, hogy integrálatlanul, elsősorban incidentális²⁰ események során járulunk hozzá a hallgatók lelki fejlődéséhez. Kiemeli továbbá, hogy a hallgató mint gyülekezeti tag ekkleziológiailag nem tisztázott keretben, átmenetiségben él (részleges gyülekezetélmény a teológián és az anyaggyülekezetben egyaránt).

Az e témákhoz kapcsolódó kérdéseket így fogalmazhatnánk meg: *Mit kell tennünk a felvételizővel/hallgatóval az egyházi szocializáció hiányát látva? Már a felvételi alkalmával „szembesítenünk” kellene az egyház általa megtapasztalttól eltérő valóságával? Tudunk-e segíteni neki valódi gyülekezeti élményt szerezni az intézmény hitéleti alkalmival? Hogyan kövessük nyomon anyaggyülekezetével való kapcsolatát, hogyan támogassuk egy – az új életteréhez közeli – gyülekezet megta-*

18 MURAKÖZY: Nincs itt baj a lelkészképzés körül?, 352.

19 A felvételi követelményeket (pl. Kolozsvárot) fokozatosan enyhíteni kell, a frontális oktatási módszer egyre kevésbé működik, csökken a hallgatók számára rendelkezésre álló tárgyi tudás s a további ismeretek szerzésére való képesség stb.

20 Kiss Jenő rámutat, hogy a heti rendszerességű akadémiai istentiszteletek, bibliaórák, áhítatok mellett a sátoros ünnepek megtörik az együttlétet, ekkor ugyanis nem ünnepel együtt a teológia közössége. A lelkigondozás tekintetében pedig megállapítja, hogy inkább csak a lehetőség megadása van a fókuszban („jőjj-struktúra” érvényesül, „menj-struktúra” jóval kevésbé).

lálásban? Hogyan váljon a teológiai tanár pásztorrá is, hogyan tanítsa hallgatóit a kötelező tananyag mellett életvitelre, kegyességre és szolgálatra?

Kutatási kérdéseinket, kérdőívünk kidolgozását és a beérkező eredmények feldolgozását egyaránt formálták a fent ismertetett megfigyelések, kérdésselvetések, valamint azok az elméleti háttérrel biztosító munkák²¹, melyeket a Sárospataki Füzetek 2023. évi első számában megjelent Co-curriculum a lelkipásztorképzésben – egy teológiai hallgatók között végzett kérdőíves kutatás tanulságai című tanulmányunkban részletesen bemutatunk.

A kutatás módszertana

Kutatásunkat online kérdőíves formában a LimeSurvey kérdőívszerkesztő programjával végeztük. A programot többek között azért is választottuk, mert így lehetőségünk nyílt az anonimitás megőrzése mellett a többszörös kitöltéseket is nagy százalékban kizárni. A LimeSurvey segítségével továbbá olyan többszintű feltételes kérdéstípusokat is be tudtunk építeni a kérdőívbe, melyek alkalmasak voltak komplikáltabb, interjúszerű kérdések feltételére anélkül, hogy a hallgatók elé túlzottan nagy elvárást helyeztünk volna a nyitott kérdések magas arányával. Az eredeti kérdőív megtekintése a lábjegyzetben elhelyezett linken keresztül lehetséges.²²

A kérdőív felépítése, kitöltések

A kérdőívet a kérdések témája szerint három kérdéscsoportra osztottuk. Az első kérdéscsoportban a kiértékelést segítő két kérdés, a másodikban a lelki nevelést körüljáró 21 kérdés, a harmadikban pedig a lelkipásztorképzés kompetenciaterületeit vizsgáló 3 kérdés szerepel. Az összesen tehát 26 (20 zárt és 6 nyitott) kérdésből álló kérdőív kitöltésével az időbélyegek alapján átlagosan 38–40 percet töltöttek a hallgatók (köztük több 60 perc fölötti kitöltés is szerepel), legjellemzőbbek ugyanakkor a 19–28 perc közötti kitöltési idők (percre kerekítés után számolt módszer).

A kérdőív első két kérdése volt csupán kötelezően kitöltendő (kitöltő neme és évfolyama²³), ezzel magyarázható, hogy az e két kérdésre beérkezett 156 válasz körülbelül kétszerese a kérdőív későbbi pontjain beérkezett átlagos válaszmennyiségnek (zárt kérdések esetében kb. 80, nyitott kérdéseket is számolva kb. 63).²⁴ A kérdőívet a diákvezetőkön keresztül a Kárpát-medence mind a hat teológiájára eljuttattuk, így megközelítőleg 300 hallgató számára volt nyitott a kitöltés lehetősége.

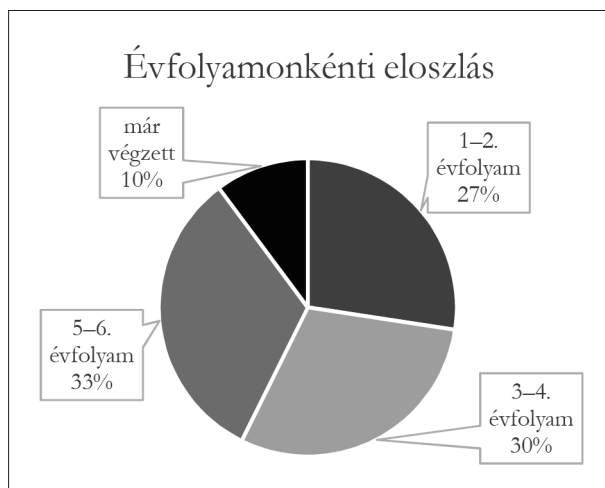
21 Elsősorban: PZMIÑO: God Our Teacher: Theological Basics in Christian Education; BURNS–CHAPMAN D.–GUTHRIE, D. C.: Resilient Ministry: What Pastors Told Us About Surviving and Thriving; CHAPMAN–MIKOLA: Reziliencia a szolgálatban 6 terület és amit tennünk kell a gyümölcsöző szolgálathoz az életünkben.

22 <https://mrekerdoiv.limesurvey.net/786535?lang=hu> (utolsó megtekintés: 2023. 09. 12.).

23 Lehetőségek voltak: 1–2., 3–4., 5–6. évfolyam vagy „már végzett”.

24 Érdemes megjegyeznünk, hogy a tanulmányban közölt egyes kimutatásoknál a csak részlegesen kitöltött kérdőívek adatait is felhasználtuk, ezek pontos lekérdezését szintén a LimeSurvey felülete tette lehetővé.

ge.²⁵ A hallgatók anonimitása prioritás volt számunkra, így a kitöltő intézményére semmilyen formában nem kérdeztünk rá. Ezzel természetesen a kiértékelés hiányosságát is vállalnunk kellett, az eredmények ugyanis feltételezhetően különböző mértékben applikálhatók a partikuláris képzőhelyekre, s e mérték megállapításához semmilyen eszköz nem állt rendelkezésünkre. A kitöltők megközelítőleg $\frac{2}{3}$ -a férfi, $\frac{1}{3}$ -a nő volt, évfolyamok tekintetében a legtöbb kitöltés az 5–6. évfolyamosok közül (az összes kitöltés több mint $\frac{1}{3}$ -a), legkevesebb pedig a már végzettektől²⁶ érkezett, ugyanakkor a célcsoportként megjelölt – teológiai képzésben még aktí-

²⁵ Az intézményi statisztikák alapján enyhén felfelé kerekítve.

²⁶ E kategóriába elsősorban azon doktoranduszhallgatók sorolhatók be, akik az intézmények diákvezetőin keresztül graduális képzésben hallgató teológustársaikkal együtt megkapták kérdőívünket.

van részt vevő hallgató – kitöltők között egyenletesen oszlanak meg a válaszadások. A kitöltések a nemek és évfolyamok aránya tekintetében is magas szintű egyezést mutatnak az (anyaországi) intézményi statisztikákkal.²⁷

A kitöltések elemzése

1. A lelki növekedés segítése a teológiai képzés során

A második kérdéscsoport első fő részében a teológiai képzés és a személyes hitélet kapcsolatáról kérdeztük a hallgatókat. Először különböző, a teológiához köthető közösségi események, programok, tanórátípusok, istentiszteleti és „gyülekezeti” alkalmak kapcsán nyilatkozhattak, hogy azok tapasztalataik szerint milyen hatással vannak lelki növekedésükre. Ahogyan itt, úgy a kérdőív több pontján is alkalmaztuk a tömb típusú kérdéseket: ezekben felsoroltunk x db tényezőt (ez esetben 18+1 egyéb lehetőséget), s ezeket értékelhették a hallgatók 1–7-ig terjedő skálán, ahol az 1 jelentése az erősen negatív hatás, a 4 a semleges vagy kettős hatás, esetleg hatás nélküliség, a 7 pedig az erősen pozitív hatás. Az e kérdéshez kigyűjtött tényezők között szerepelnek explicit hitéleti alkalmak²⁸ mellett a curriculum részét képező elemek²⁹, valamint egyéni beszélgetések hallgatótársakkal vagy teológiai tanárokkal. A tényezők diverzitásával igyekeztünk azt is mérni, mennyiben érvényesül azon fentebb kifejtett feltételezésünk, miszerint az incidentális jellegű események kisebb mértékben hatnak pozitívan a hallgatók lelki fejlődésére. A válaszok összességében és elemenként nézve is erősen kedvező képet mutatnak. A 4-es középérték alatti válaszok aránya nem éri el a 15%-ot, az összes válasz átlaga 5,0 körüli, a leggyakoribb a 6-os értékelés. Kiemelkedően nagy számú 4-es fölötti értékelést kapott az alábbi négy tényező: egyéni beszélgetés hallgatótársakkal (77-ből 66 fő, azaz 84% adott 4-es fölötti értékelést), legációk (63 fő, 82%), egyéni beszélgetés tanárokkal (59 fő, 80%), valamint az imaközösségek (56 fő, 79%). Még a legnegatívabbként értékelt tényezőre érkezett válaszok átlaga is 4,0 fölötti. Legmagasabb számú alacsony értékelést az előadások (22 fő, 28%) és a teológia közös istentiszteleti alkalmai (16 fő, 20%) kapták. E megállapításokat többféleképpen is lehet értékelni: 1. leginkább kézenfekvő ezen adatokból a hallgatók magas fokú elégedettségét kiolvasni; 2. ugyanakkor a középérték eltolódása utalhat arra is, hogy a válaszadók számára lelkiismereti (vagy egyéb³⁰ okból) nehezebb volt a 4-es és az alatti értékelés választása; 3. ez esetben az értékelések cizellálásához érdemes lehet 4-estől eltérő középértéket választani. A legpozitívabbként megjelölt tényezők sora akkor sem változik, ha az 5-ös értékelést választjuk középér-

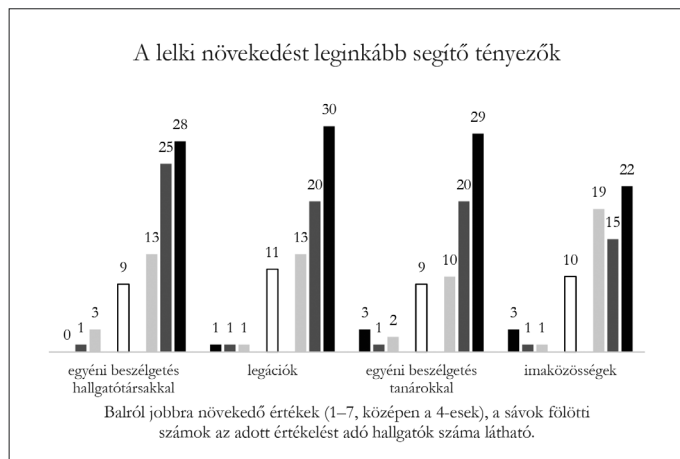
27 Nemek aránya a kérdőívben: 62% férfi, 38% nő – anyaországi intézményekben: 64% férfi, 36% nő. Az évfolyamok eloszlása a kérdőívben: 1–2. évfolyam: 31%, 3–4. évfolyam: 33%, 4–5. évfolyam: 36% – anyaországi intézményekben: 1–2. évfolyam: 28%, 3–4. évfolyam: 34%, 4–5. évfolyam: 38%.

28 Éspedig: áhítatok, bibliaórák, csendes napok, évfolyam-bibliaórák, imaközösségek, imareggeli, imaszeminárium, a teológia közös istentiszteleti alkalmai, kiszállások, legációk, legációk, zárándoklatok.

29 Éspedig: lelki formálódás szeminárium, önismereti kurzus, különböző tanórátípusok, úgymint: előadások, szemináriumok, gyakorlatok.

30 Pl. udvariasság vagy az anonimitással kapcsolatos bizonytalanság.

téknak,³¹ ugyanakkor több olyan tényező is van, amelyekre vonatkozóan az 5-ös alatti értékelések meghaladják az 5-ös felettiéket számát.³² Ezek pedig a leginkább negatívak felől indulva a következők: az előadások (43 darab 5-ös alatti válasz a 16 darab 5-ös felettiével szemben), az áhítatok (39 a 18-cal szemben), a teológia közös istentiszteleti alkalmai (30 a 23-mal szemben), az évfolyambibliaórák (29 a 24-gyel szemben), végül pedig a bibliaórák (28 darab 5-ös alatti válasz a 26 darab 5-ös felettiével szemben). Ezek alapján – az eltolt középértékkel kapott eredményeket fenntartásokkal kezelve is – megállapítható, hogy a válaszadók kevésbé tartják a teológia rendszeres hitéleti jellegű alkalmait lelki épülésük szempontjából meghatározónak, mint a tanórák közül a gyakorlatokat és szemináriumokat, vagy éppen önismereti szemináriumokat. Az imaközösségek, csendes napok, legációk, kiszállások s különösen is az egyéni beszélgetések kapcsán az említett hitéleti alkalmaknál jelentősen pozitívabb a hallgatók tapasztalata.³³

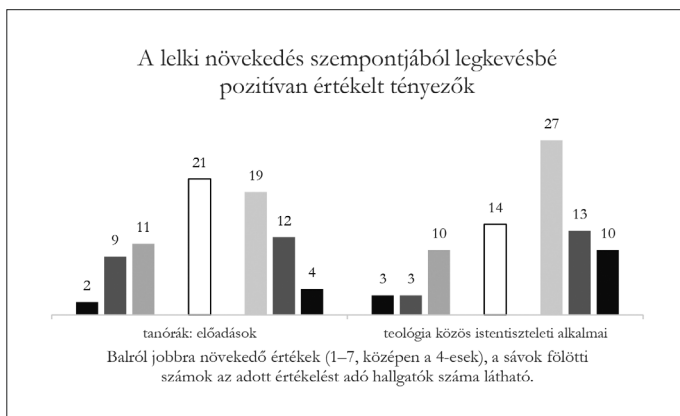
Az ezt követő kérdésre adott válaszukkal általánosságban is nyilatkozhattak a hallgatók, milyen előjelű a kölcsönhatás a lelki életük és a teológiai képzés között.³⁴ Személyes hitéletének teológiai tanulmányaira való kiemelkedően jótékony hatását érzi 78-ból 37 hallgató, további 31-en enyhébben ugyan, de szintén pozitívan értékelik e hatást, s mindössze 11-en tapasztalnak semleges vagy esetleg enyhén

³¹ A fentebb ismertetett indokkal.

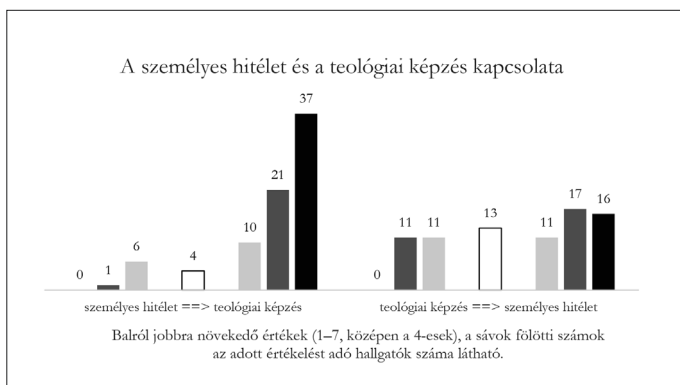
³² Amennyiben 5-ös középértéket választunk, a 7-es skála egyensúlya ugyan megborul (negatív: 1–4, pozitív: 6–7), a válaszok súlyozását tekintve azonban még ez esetben is a pozitív irányba hajlanak az értékelések (negatív: 403 darab, pozitív: 527 darab).

³³ A felsorolásban nem említettük az imareggelit (-), az imaszemináriumot (-), a lelki formálódás szemináriumot (-) és a zárándoklatokat (+). Az ezen tényezőkre érkezett válaszok száma ugyanis jelentősen alacsonyabb (átlagosan kb. 40 válasz) a többi 14 tényezőre érkezettekénél (átlagosan kb. 70 válasz), így az eredmények relevanciája ezek esetében alacsonyabb. A tényezők után zárójelben jelöltük az értékelések irányultságát 5-ös középérték esetében.

³⁴ Kérdések: „Milyen hatással van a személyes hitéleted a teológiai képzésedre és a hivatásbeli elköteleződésed erősítésére?“, „Milyen hatással van a teológiai képzés a személyes hitéleted fejlődésére és a hivatásbeli elköteleződésed erősítésére?“.

negatív hatást. A 5–6. évfolyamosok és már végzett hallgatók számolnak be a legerősebben pozitív tapasztalatról. A kitöltők közül 22-en ugyanakkor úgy nyilatkoznak, hogy fordított irányban – azaz a képzés személyes hitéletükre gyakorolt hatása tekintetében – negatív a tapasztalatuk, s további 13-an semlegesnek érzik az ez irányú hatást. Így közel 45% azon hallgatók aránya, akik nem érzik a képzés jótékony szerepét személyes hitéletükben. Az 5–6. évfolyamosok és végzettek véleménye itt is kiemelkedik a többi közül, azonban ezúttal negatív irányban, több mint 30%-uk adott 4-esnél alacsonyabb értékelést.

Ezt követően az alábbi nyitott kérdést tettük fel a hallgatóknak: „Hogyan lehetne a teológiai képzést hatékonyabbá tenni a hallgatók lelki növekedése szempontjából?” Az erre érkező 55 válasz azt mutatja, hogy még azok is, akik a hitélet és a képzés kapcsolatával saját esetükben elégedettek, látnak különböző hiányosságokat a képzésben. A tanárokkal történő egyéni beszélgetések pozitív megítélésének értékelését árnyalja, hogy ezen a helyen majd minden válaszadó kifejezi arra való igényét, hogy a teológiai tanárok személyes(ebb) módon vegyenek részt lelki növekedésükben. Csak néhány példát említünk:

„Jó lenne, ha a tanáraink közelebb lépnének hozzánk!”, „Tanárok lelki vezetésével, belső közösségük építésével, teológus öntudat erősítésével, közösségi élet építésével.”; „Több teret, lehetőséget biztosítani arra, hogy a hallgató beszélhessen arról, ami éppen a lelki világában zajlik. Legyen olyan »mentor-tanára«, aki rákérdez ezekre, s akivel végig halad a tanévek során.”

A képzés struktúrájával, főbb fókuszaiával kapcsolatos megjegyzések, javaslatok is feltűnnek a válaszok között. A lelkipásztorokkal (lehetőleg mentorprogramban) való kapcsolat erősítését is többen örömmel látnák, s az önismereti kurzusok, alkalmak számának növelését javasolják. Érdeemes megjegyezni, hogy a rövid, pár szavas válaszok mellett oldalhosszúságú elaborátumok is érkeztek be erre a kérdésre, az átlagos leütésszám eléri a 400-at (3-4 mondat).

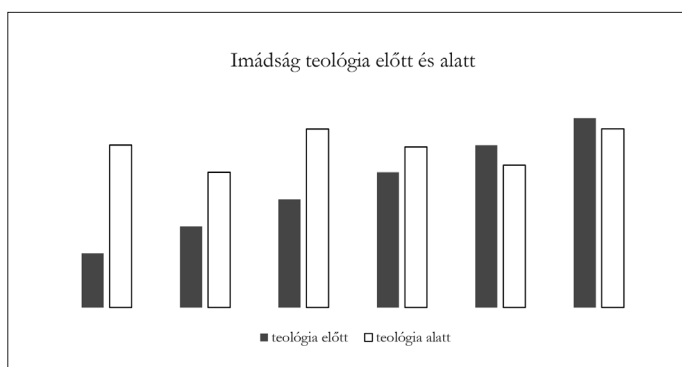
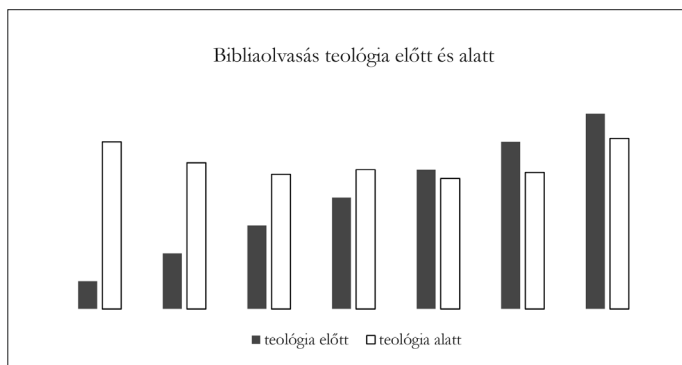
Végül további két kérdéssel próbáltuk felmérni a teológiai képzés személyes kegyességre és lelki növekedésre gyakorolt hatását. A hallgatók bibliaolvasási és imádkozási szokásaik alakulásáról nyilatkozhattak a képzéssel összefüggésben. 17-ből 15 teológus, aki korábban heti rendszerességgel vagy annál ritkábban olvasott Bibliát, többet olvas, mióta teológiára jár; azok fele, akik előzőleg hetente legalább 2-3 alkalommal vagy gyakrabban olvastak, kevesebbet olvasnak, mióta teológiára járnak. A válaszadók a teológia előtt átlagosan heti körülbelül 5 alkalommal olvastak Bibliát, teológia alatt már gyakorlatilag minden nap. 10-ből 9 teológus, aki heti rendszerességgel vagy ritkábban imádkozott, többet imádkozik, mióta teológiára jár. S azok közül is, akik korábban hetente legalább 2-3 alkalommal vagy gyakrabban imádkoztak, 65% a teológia alatt sem imádkozik kevesebbet. A válaszadók a teológia előtt átlagosan heti 6 alkalommal imádkoztak, teológia alatt már minden nap.³⁵

Az e kérdésre válaszolók közel fele azt is kifejtette, mi segítene neki abban, hogy kegyességét aktívabban, kiegyensúlyozottabban élhesse meg. A tanárok támogatása, lelkigondozói beszélgetésekben való vezetése itt is többször megjelenik. A hallgatók jelentős része úgy érzi, hogy a kötött órarend s különösen is az első két év intenzitása megnehezíti a rendszeres imaélet kialakítását, s a szabadabb időbeosztástól remélnék a javulást.

A következő diagramokon azt szemléltetjük, hogy adott teológia előtti bibliaolvasási vagy imádkozási gyakoriságot a teológia alatt jellemzően (az összes olyan válaszadásból vont átlag, melyre igaz, hogy az adott gyakorisággal olvasott a teológia előtt) milyen gyakoriságú szokás követ. A sötét oszlopok a teológia előtti gyakoriságot, a világosak a teológia alatti jelentik. A sötét oszlopok balról jobbra haladva (növekvő sorrendben) a következőképp alakulnak:³⁶ 1. ritkán, szinte soha; 2. havi rendszerességgel; 3. nagyjából heti rendszerességgel; 4. hetente körülbelül 2–3 alkalommal; 5. majdnem minden nap, hetente maximum 2 napot hagyok ki; 6. napi egyszer; 7. naponta többször. Így tehát például azok esetében, akik a teológia előtt naponta többször olvastak Bibliát (1. diagram, 7. sötét oszlop), leginkább az jellemző, hogy teológia alatt már kissé kevesebbszer, nagyjából napi egyszer olvasnak (1. diagram, 7. világos oszlop).

³⁵ Az itt szereplő értékekről természetesen csak a hallgatók saját bevallása alapján van információnk, így azok valóságtól való eltéréseivel számolnunk kell.

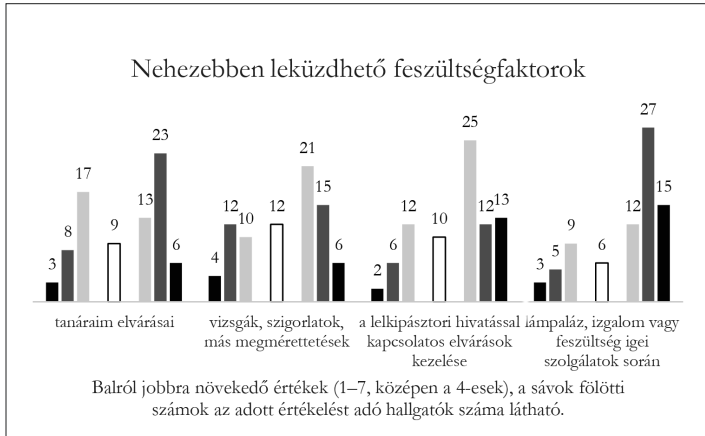
³⁶ Eredeti kérdés: „Milyen gyakran olvasol Bibliát, imádkozol saját lelki épülésedre?”

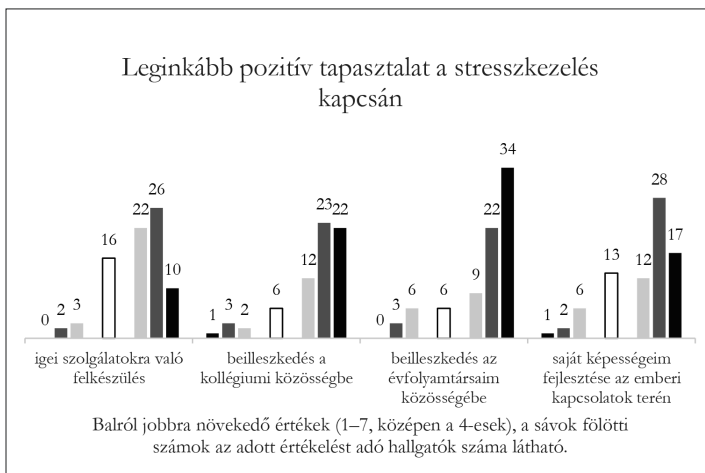
2. Megküzdési stratégiák és szükségek

A második kérdéscsoport középső harmadában különböző, a stresszkezeléssel, a mentális és testi egészség megőrzésével és a segítségkérési módokkal kapcsolatos kérdéseket tettünk fel a hallgatóknak. Az első zárt kérdésben arra kerestük a választ, vajon a teológusok mennyire érzik magukat képesnek arra, hogy megbirkózzanak a stresszel és nyomással a teológiai tanulmányaik különböző területein. A 13 különböző tényezőt felsorakoztató lista³⁷ minden elemét értékelhették a válaszadók 1–7-ig terjedő skálán. A beérkezett adatok összesítésével kapott eredmények nagy egyezést mutatnak a kérdéscsoport első kérdésénél mértekkel. A válaszok összességében és elemenként nézve is erősen pozitív képet mutatnak. A 4-es középérték alatti válaszok aránya nem éri el a 20%-ot, az összes válasz átlaga

³⁷ Éspedig: a lelkipásztori hivatással kapcsolatos elvárások kezelése; beilleszkedés a teológusok közösségébe; beilleszkedés az évfolyamtársaim közösségébe; beilleszkedés a kollégiumi közösségbe; igei szolgálatokra való felkészülés; lámpaláz, izgalom vagy feszültség igei szolgálatok során; saját képességeim és készségem fejlesztése az igei szolgálatok kapcsán; saját képességeim fejlesztése a teológiai és tudományos nyelvezet megértésében; saját képességeim fejlesztése az emberi kapcsolatok terén; tanárain elvárásai; tanulmányi előrehaladásom; vizsgák, szigorlatok, más megmérettetések.

sztintén 5,0 körüli, s a leggyakoribb itt is a 6-os értékelés. Ez esetben sincsen olyan tényező, amire a válaszok átlaga 4 egész alatti volna. Legtöbbeknek a tanárok elvárásai (28 fő adott 4-es alatti értékelést a 78 válaszadóból),³⁸ a vizsgák, szigorlatok és más megmérettetések (26 fő),³⁹ valamint a lelkipásztori hivatással kapcsolatos elvárások kezelése (20 fő)⁴⁰ okoznak olyan stresszt, amivel nehezen küzdenek meg.⁴¹

³⁸ 36 válaszadó adott 5-ös alatti értékelést (5-ös középérték választásának indoklását lásd fentebb).

³⁹ 37 válaszadó adott 5-ös alatti értékelést.

⁴⁰ 29 válaszadó adott 5-ös alatti értékelést.

⁴¹ Ez a lista 5-ös középérték választása esetén kiegészül a „saját képességek fejlesztése a teológiai és tudományos nyelvezet megértésében” tényezővel, melyre 35-en adtak 5-ös alatti, s csak 22-en a fölötti értékelést.

A 13 tényezőből 11 esetben 75% fölötti a semleges (4) vagy pozitív (5–7) értékelések aránya. A legjobb arányt az alábbi tényezők mutatják: az igei szolgálatokra való felkészülés (94% érzi úgy, hogy számára e tényező nem mondható stresszfaktornak),⁴² a kollégiumi (91%)⁴³ és az évfolyamtársi (89%)⁴⁴ közösségbe való beilleszkedés, valamint a saját képességek fejlesztése emberi kapcsolatok terén (89%)⁴⁵ és az igei szolgálatok kapcsán (87%)⁴⁶.

A következő kérdésekre adott válaszokból kiderült, hogy a teológusok több mint 90%-a rendelkezik olyan módszerrel, amit közepesnél jobbnak értekel a stresszkezelés, valamint az egészségmegőrzés tekintetében. Mindkét területen rendelkezik legalább 4-es értékelésű (itt 1–5-ig terjedő skálán értékelhetek) módszerrel a válaszadók 80%-a. Leggyakoribb módszerek között felsorolandó a barátokkal való beszélgetés, igeolvasás, séta, imádság, filmezés, zene, olvasás, futás, sport, alvás, tanulás, munka, rendszerezés. Volt olyan válaszadó, aki így nyilatkozott: „*Két mély lélegzet és arra gondolok, mint Luther: Itt állok, másként nem tehetek, Isten velem!*”

A társas kapcsolatok, a mentális- és lelki egészség megőrzésének tekintetében egy 17 tényezőt felsorakoztató lista elemeiről kellett véleményt formálniuk a hallgatóknak (1–7-ig terjedő skálán való értékeléssel).⁴⁷ Az összes választ tekintve ezen a helyen is az eddigiekhez hasonló átlagokat mértünk: ezúttal a leggyakoribb válasz az 5-ös volt, így itt elsősorban az eltolt középértékkel kapott eredményeket közöljük. A válaszadók 78%-a 6-os vagy 7-es értékeléssel jellemezte a teológián szerzett barátok szerepét mentális- és lelki egészsége, társas kapcsolatai épülése tekintetében, 5-ös alatti értékelést ugyanakkor mindössze a hallgatók 8%-a adott ez esetben. Hasonlóan magas az 5-ös fölötti értékelések aránya az évfolyam közös tevékenységei (65% a 17% 5-ös alatti értékelés ellenében), a kiszállások (61% a 20% ellenében) és legációk (52% a 27% ellenében) esetében. Itt is az előadás típusú tanórák bizonyultak a leginkább negatív tényezőnek (61% adott 5-ös alatti értékelést, míg 5-ös felettit csak a hallgatók 15%-a), az áhítatok (59% a 19% ellenében), a teológia közös istentiszteleti alkalmai (44% a 29% ellenében) és a bibliaórák (36% a 31% ellenében) ezúttal is a skála 5-ös alatti értékei felé húznak. A szemináriumok (szemben a lelki növekedéssel összefüggésben kapott eredményekkel) ezúttal szintén a kevésbé pozitív tényezők sorát erősítették: a hallgatók 41%-a 5-ös alatti értékelést adott e tényezőre, míg 6-ost vagy 7-est csak a válaszadók 27%-a. E kérdés és a kérdéscsoport első kérdése közti nagyfokú hasonlóság ismeretében azt is vizsgáltuk, mennyiben egyeztek meg a mindkét helyen szereplő tényezőkre érkezett értékelések válaszadónként. A hallgatók több mint 50%-a ugyanazt az értékelést adta mindkét esetben a legációk kapcsán, 80% fölötti volt azok aránya,

42 5-ös középérték esetében 73%.

43 5-ös középérték mellett is 82%.

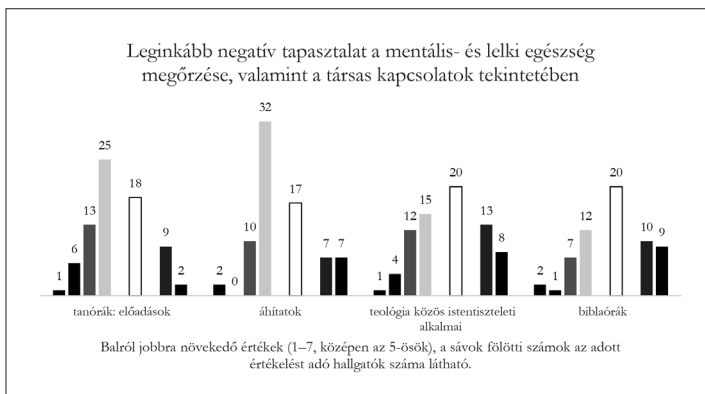
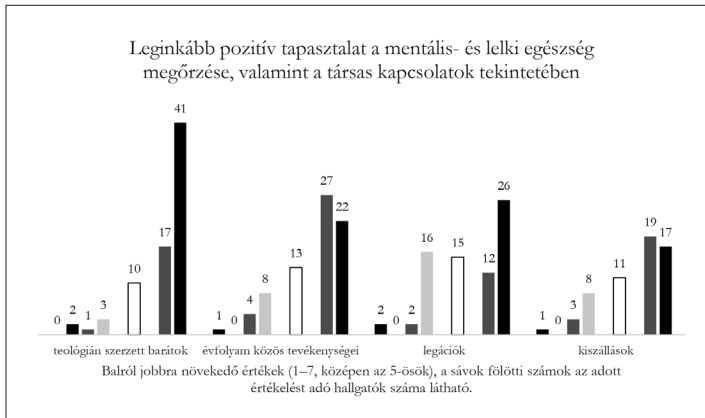
44 5-ös középérték mellett is 81%.

45 5-ös középérték esetében 73%.

46 5-ös középérték mellett is 77%.

47 Éspedig: áhítatok; bibliaórák; csendes napok; az évfolyam közös tevékenységei; évfolyamtársak; kiszállások; kollégiumi közösség; legációk; nyári gyakorlatok; a tanárokkal való személyes kapcsolat; tanórák: előadások; tanórák: szemináriumok; tanórák: gyakorlatok; a teológia közös istentiszteleti alkalmai; a teológián szerzett barátok; teológus közösség.

akik 0 vagy 1 eltéréssel adtak választ a két kérdésre az alábbi tényezők esetében: áhítatok, csendes napok, a teológia közös istentiszteleti alkalmai és legációk. Legjelentősebb eltérést a bibliaórák és az évfolyammal való kapcsolat tekintetében mérünk. Összességében nézve jelentős az átfedés a két kérdés között: 1. a két kérdés közötti eltérések átlaga 1,0 alatti; 2. legtöbb válaszadóra jellemző, hogy az egyező tényezők felénél ugyanazt az értékelést adták mindkét kérdésnél (módusz). Három tényező esetében azt is megfigyeltük, hogy a két kérdés közötti eltérésekhez meghatározott irány is társítható: 1. a két kérdés összehasonlításából kiderül, hogy a teológus közösség szerepét erőteljesebbnek érzik a válaszadók lelki növekedésük, mint a társas kapcsolatok tekintetében; 2. a teológián szerzett barátok esetében ez az irány (halványabban ugyan), de éppen ellenkező; 3. az évfolyamtársi közösség pozitív hatása pedig kevésbé jelentős a lelki növekedés, mint a kapcsolati, a mentális- és lelki egészség megőrzésének a szempontjából.

Ezt követően arról is kérdeztük a hallgatókat, hogy amennyiben kérdéseikkel, kétségeikkel szakemberhez, segítőhöz, lelkipásztorhoz fordulnának, melyek lennének azok a témák, melyeket felvetnének. A válaszadók több mint fele 6-nál keve-

sebbet választott a megadott 18 lehetőség közül,⁴⁸ és 6-an voltak, akik egyetlen kérdéskört sem jelöltek meg. A leggyakrabban választott témakörök: stresszkezelés, hivatásértelmezés, párkapcsolat, élet az egyházban, spirituális fejlődés, konfliktuskezelés, család.

Az ezt követő kérdésre adott válaszok alapján a felsorolt 10 szakember közül 5 emelkedik ki, akikhez feltételezhetően szívesebben fordul(ná)ak a hallgatók mentális, magánéleti vagy családi problémáik kezelése kapcsán. Ezek a lelkipásztor (36 fő), lelki vezető (35 fő), pszichológus (35 fő), teológiai tanár (28 fő) és mentor-lelkész (26 fő). 79 kitöltőből csak 7 fordulna pszichiáterhez, 11 terapeutához.

3. A teológiai képzés az egyházi és a gyülekezeti élet fényében

A második kérdéscsoportot a teológiai képzés és az egyházi, gyülekezeti szolgálatban való elköteleződés közötti összefüggések feltárását célzó kérdésekkel zártuk. Először a személyes gyülekezeti kötődésükről kérdeztük a hallgatókat. 81 válaszadóból 64 valamilyen formában részt vesz anyaggyülekezetében a szolgálatban, bibliaórát vagy ifit vezet, liturgus vagy más formában segít a vasárnapi istentiszteleten, ebből is nagyobbik rész a felsorolt lehetőségek közül a legaktívabban választotta saját gyülekezeti kötődése leírására.⁴⁹ A válaszadók közül 5 főre igaz, hogy a szolgálatba ugyan nem tud bekapcsolódni, a gyülekezet alkalmain mégis rendszeresen részt vesz, 12 hallgató pedig úgy nyilatkozott, hogy anyaggyülekezete alkalmain kevéssé vagy szinte egyáltalán nem tud részt venni.

A hallgatók ezután 1–7-ig terjedő skálán értékelték a helyi gyülekezet(ek) és a teológia közötti különböző irányokban működő kölcsönhatást, három fő kérdéskört körüljárva: 1. Milyen hatással van a helyi gyülekezeti élet a teológiai képzésre? 2. Mennyire jelenik meg a teológiai képzésben a helyi gyülekezeti élet megismerése? 3. Milyen hatással van a helyi gyülekezeti életre a teológia jelenléte? A kérdőív 1–7-ig terjedő skálát alkalmazó kérdései közül az e három kérdésre adott válaszok szórása a legnagyobb (még hozzá kiemelkedően, ugyanis míg a többi kérdés szórása 1,2-1,5 közötti, e három kérdése 1,9; 1,9; 2,0), ráadásul ennek a mintának nincs is egyértelmű súlypontja (három hasonló gyakoriságú válasz: 4-esek 39 db, 5-ösök 36 db, 1-esek 34 db). A nagy számú és alapos kifejtések alapján arra következtethetünk, hogy ezen kérdések erősen foglalkoztatják is a hallgatókat. Bár a nagy szórás miatt egyértelmű véleményt kiolvasni nem lehet egyik kérdés kapcsán sem, a hiányérzet mégis mindegyik esetében határozottan megállapítható. Legerősebben a tekintetben, hogy a helyi gyülekezeti életet mennyiben ismerik meg a hallgatók a képzés során. 35 hallgató azonban igyekezett segítséget adni a skálán adott válaszok értelemezésében. A „Mit gondolsz, hogyan lehetne javítani ezt a kap-

48 Éspedig: család; élet az egyházban; életvezetés; felelősség egymásért (teológustársak); felnőtté válás; hivatásértelmezés; hivatástisztázás; konfliktuskezelés; külső elhívás; a munkába állás feszültsége; párkapcsolat; spirituális fejlődés; stresszkezelés; szexualitás; társas kapcsolatok, szociális kapcsolódás; tanulási nehézségek.

49 Ezek az alábbiak voltak: a gyülekezeti szolgálatban aktívan részt veszek (bibliaórát, ifit vezetek); a gyülekezeti szolgálatban alkalmadtán részt veszek; a gyülekezeti alkalmakon rendszeresen részt veszek; a gyülekezeti alkalmakon kevéssé gyakran veszek részt; csak ünnepekkor veszek részt gyülekezeti alkalmakon.

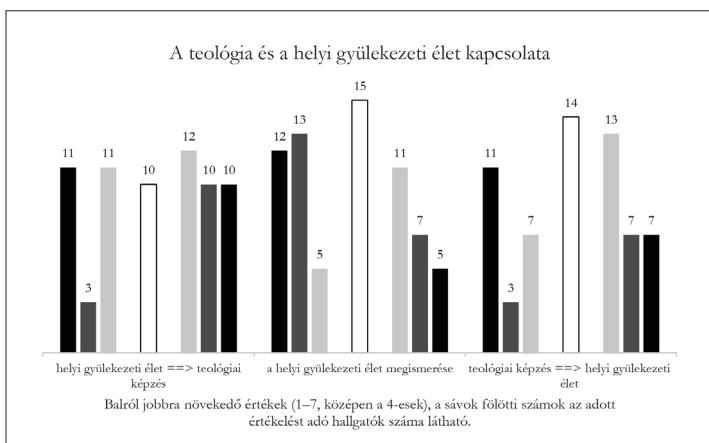
csolatot?” – kérdésre jellemzően az alábbi válaszok érkeztek: 1. több kiszállásra és igei szolgálati lehetőségre lenne szükség; 2. a gyülekezetek ismerjék meg jobban a teológus hallgatókat, a hallgatók és a professzorok vegyenek aktívabban részt a gyülekezetek életében; 3. a képzés és az oktatók egyaránt vegyék figyelembe, támogassák az anyaggyülekezettel való kapcsolat ápolását, s ahol ez nem lehetséges, ott segítsenek valamelyik városi gyülekezetbe bekapcsolódni. A válaszok sokszínűségét mutatják az alábbi válaszok:

„Minden évben egy másik református gyülekezetbe kellene kapcsolódnia egy teológusnak ott, ahol tanul. Így egyre több gyülekezeti formát, lelkészt, lelkésztípust, gyülekezeti tagot, gyülekezet típust megismer, valamint kapcsolatokat épít.”

„[A jelenlegi képzésben] nagy hangsúlyt kap a tudás, ami természetesen elengedhetetlen, de nem, vagy alig kap hangsúlyt a gyakorlat, a szolgálat, az érzelmi nevelés. Mintha a teológia és a gyülekezeti élet két sziget lenne, s a kettő között évente egyszer-kétszer van hajó, amivel kapcsolódik egymáshoz a kettő.”

„Gyülekezeti kirándulásokat kéne szervezni a teológiára minden évben. Fontos, hogy újra beszéljünk arról, hogy a teológia az övék és nem csak a lelkészeké, az övéké vagyunk. Miattuk tanulunk.”

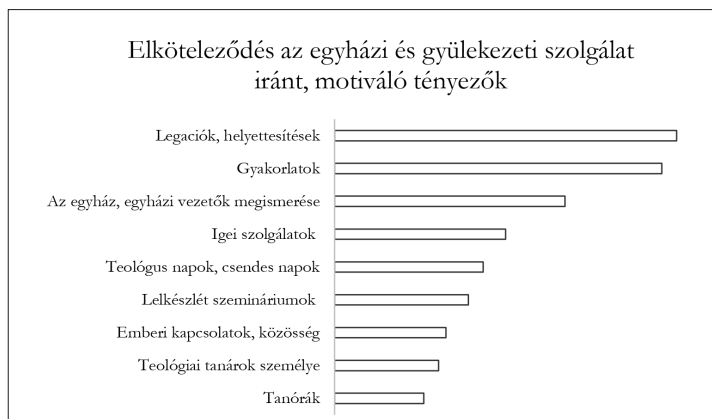
„A küldő gyülekezet lelkésze vállaljon jobban felelősséget a teológusáért.”

Két egymásra épülő kérdés segítségével arról is kérdeztük a hallgatókat, hogy tapasztalatuk szerint a teológiai képzés mely elemei gyakorolnak leginkább hatást a szolgálatban való elkötelezettségükre és motivációjukra. Elsőként prioritási sorrendet állítva felsorolhatták ezen eseményeket és tényezőket, esetleges különbséget téve azon elemek között, amelyek a gyülekezeti, s amelyek az egyházi szolgálatra való készüléskor gyakoroltak rájuk hatást, ezt követően 1–7-ig terjedő skálán adhatták meg az egyes hatások irányát. Az e kérdéspárt kitöltő 42 hallgató összesen 216 ilyen tényezőt gyűjtött össze, 90%-ban pozitív konnotációval rendelkezőket. Az értékelések átlaga itt kiemelkedően magas: 5,8. Majd minden válaszadó kiemelte a legációk, szolgálati lehetőségek, gyülekezeti és egyéb gyakorlatok pozitív jelentőségét, mindössze egy hallgató értékelte a gyakorlatokat negatívan. A nega-

tívumként említett tényezők között nincsen két egyező, így nem igazán lehet köztük sorrendet felállítani, ráadásul a 42-ből mindössze 10 válaszadó volt, aki adott legalább egy 4-es alatti értékelést.

A pozitívként említett tényezők közül az alábbiak emelkedtek ki (az értékelések száma és minősége szerint rangsorolva).

A kérdéspárt követő nyitott kérdésben arra adhattak választ a hallgatók, hogy véleményük szerint mit lehetne tenni annak érdekében, hogy a teológiai képzés során minél inkább pozitív hatások érvényesüljenek a teológusokat a gyülekezeti és egyházi szolgálatra való motiváció és elkötelezettség tekintetében. A 34 válaszadóból 26-an említik, hogy több gyakorlatra, valamint a különböző lelkipásztori szolgálatok, gyülekezettípusok valóságosabb (annak pozitív és negatív tényezőire egyaránt fókuszáló!), közelebbi megismerésére lenne szükség. A tanárokkal való személyesebb kapcsolat fontosságát itt is többen kiemelik. A válaszok megannyi, a lelkipásztorképzés és -nevelés eddig nem említett aspektusára reflektálnak, s ezzel betekintést adnak a teológiai évek hallgatói szemszögébe. Ezen a ponton meglátásunk szerint úgy tudjuk a hallgatók mondanivalóját legjobban közvetíteni, ha idézzük őket:

„A negatív példák elkerülhetetlenek. Az első legációmkor egy kiégett lelkipásztorhoz mentem. Nyilvánvalóan nem volt jó élmény, de segített abban, hogy meglassam, hogy milyen irányba nem kellene elindulni. A teológusnapok, legációk, gyakorlatok alkalmával általában szinte csak pozitív hatások érik a hallgatókat. A negatív hatások pedig sokszor nehezen elfogadható, de építő jellegű kritikák, megjegyzések vagy egy nehéz lelkipásztori képpel való megismerkedés. [...] A legfontosabb az, hogy felnőttként kezelve, vezetve legyenek a hallgatók.”

„Kevesebb kötelező program. Ha nehezebb is de egyénileg valóban figyelni a diákokra. [...] Tehát a lelki életben segíteni vagy kijelölni lelki vezetőket egyénileg. Nem csak egy évre hanem egész tanulmányi idő alatt.”

„Nem szabadna lerombolni bennünk a hitet, az idealizmust, a cselekedni akarást.”

„Mindig a cinizmussal találkozunk meg az egyházkritikával. Meg a »jaj de naiv vagy, majd megtudod«. Letörrik a lelkesedésünket és a motivációnkat a 'nagyon tapasztalt' lelkészek. Valamint meg kellene tanulni őszintén és nyíltan kommunikálni.”

„Ne legyen ennyire gyülekezetközponitú a képzés, legyen elfogadottabb a közegyházi irányba való nyitottság is.”

„Lehetőséget teremteni arra az egyházi szolgálatban, hogy egyértelmű elvárásrendszer alapján ajándékok szerint álljanak be a teológusok a szolgálatba. A teológiai képzésben fontos hangsúlyt fektetnék az önismeretre (főleg hitbéli, ajándékok szerinti önismeretre – mi az, amiben jó vagyok és mi az, amiben nem), az önszorgalom kialakítására, a motiváló tényezőket emelném ki: miért érdemes lekipásztornak lenni?!”

„Fontos lenne, hogy az oktatók ne mindig negatív képet adjanak a lelkészletről és ne úgy tekintsenek a szolgálatra, mint csupán egy elvégzendő munka. A missziós lelkületet kéne erősíteni, támogatni. Módszerekkel nem lehet ezt elérni. Folyamatos belső megújulásra van szükség mind az oktatók, mind a hallgatók részéről.”

„Vezetőképzést tennék a teológia képzés részévé, s minden szeminárium jellegű gyakorlat után szolgálatban próbálnám ki azt, amit tanultunk.”

„A teológiai képzés egyetemi képzés, mégsem kezelik az itt tanulókat egyetemi polgárként és hallgatóként. Fialat felnőttek járnak a teológiai képzésre, mégisincs ennek valódi súlya, a képzés leginkább a középiskolai tanításra hasonlít attitűdjében.”

„A minősítő bizottság elé hívás feltételeinek tisztázása és konkretizálása. [...] Ha a teológia számon szeretné kérni a hallgatókat a tanórákon kívüliekért is, akkor annak tiszta keretekkel kellene rendelkeznie, illetve ha rendszeresen alkotnak véleményt, akkor annak megismerhetőnek kellene lennie, hiszen akkor van lehetőség a hibák kijavítására és fejlődésre.”

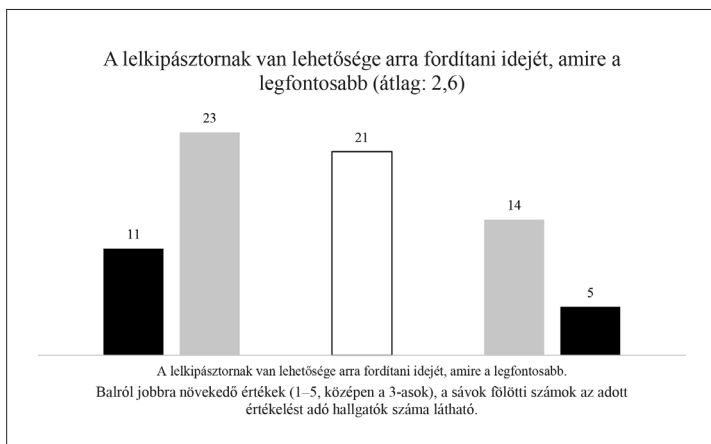
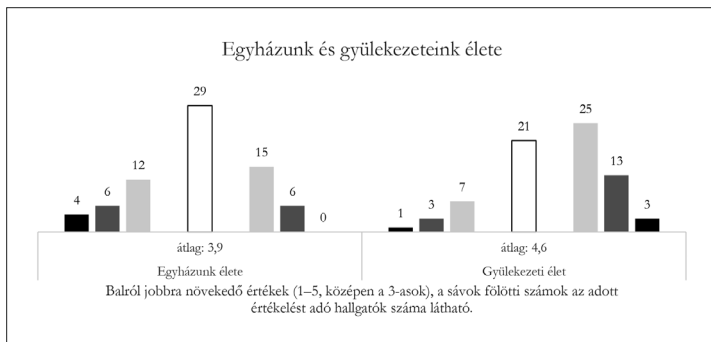
A kérdéscsoport utolsó három kérdése a hallgatók egyház-, gyülekezet- és lelkipásztorképét vizsgálta. A teológusok először nyilatkozhattak, hogyan látják egyházunk életét, valamint a gyülekezeti életet egyházunkban (1–7), ezt követően pedig kilenc állításról dönthették el, mennyiben tartják igaznak, értenek velük egyet (1–5). Végül az alábbi nyitott kérdésre adhattak hosszabb kifejtésben választ:

„Ha látsz magad előtt példaértékű lelkipásztort, miért gondold róla, hogy jól végzi szolgálatát? Mik azok a tényezők, amik miatt követendőnek látod az ő példáját? Ha nincs előtte ilyen példa, mit gondolsz, mi lehet az oka, hogy nem talákoztál még ilyen lelkipásztorral? Elméletben milyenek gondold az ideális lelkipásztort?”

A beérkező válaszok itt is dominánsan pozitívak. A gyülekezeti életet, a lelkipásztorok szolgálatát s a gyülekezeti szolgálatra való nyitottságukat döntő többségben pozitívan értékelték. A hallgatók véleménye ugyanakkor egyértelműen kettős egyházunk életéről: a válaszadók legnagyobb hányada (71-ből 29 fő) e kérdésben a 4-es értékelést választotta („egyházi életről alkotott képemben vannak negatív és pozitív elemek egyaránt”), mindazonáltal a pozitív és negatív irányba hajlók száma egyaránt meghaladja a 20 főt.

Mindössze egy témáról mondható el, hogy határozottan negatív a hallgatók véleményéből kirajzolódó kép. Legnagyobb részük nem tartja igaznak azt az állítást, hogy „a lelkipásztornak van lehetősége arra fordítani idejét, amire a legfontosabb”.⁵⁰

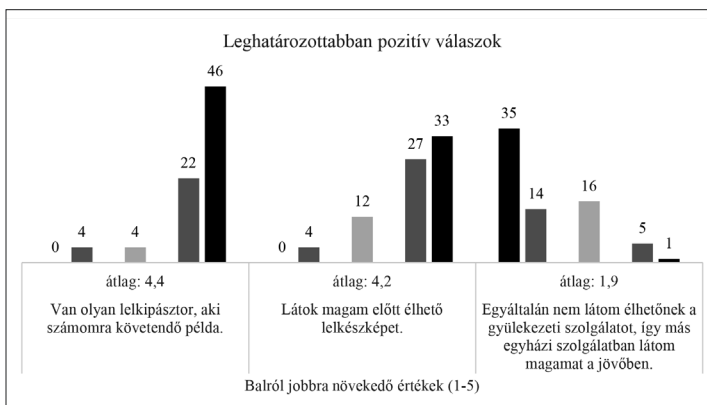
50 Ezen a helyen szándékosan nem definiáltuk, mi a lelkipásztor számára a legfontosabb, ugyanakkor az ezt megelőző állítás így hangzott: „A lelkipásztor szolgálatában elsődleges szerepet tölt be az igehirdetés.” Az erre

Kiemelkedően nagy azok száma, akik látnak maguk előtt élhető lelkipásztorképet (átlag: 4,2), s van előttük olyan lelkipásztor, akit követendő példának tekintenek (átlag: 4,4). 75 hallgatóból mindössze 21-en állítják, hogy nincsen mentoruk a lelkipásztori szolgálatra való felkészülésben (átlag: 3,5).

A lelkipásztori hivatás, valamint a magán- és családi élet összeegyeztethetősége kapcsán a leggyakoribb válasz az 5-ös (skála teteje). Arra az állításra vonatkozóan, hogy ha majd a lelkipásztori szolgálatba kezdenek a gyülekezeti szolgálatban csak magukra számíthatnak, a hallgatók többsége 3-as értékelést adott, de a fennmaradó válaszok nagyobbik része a pozitív kép irányába hajlott. Széttartók a válaszok az alábbi állítás kapcsán: „Az egyházi szolgálatot csak a gyülekezet kötelékében tudom elképzelni.” Kevésbé értenek ez állítással egyet 26-an, 20-an részben igaznak, részben nem igaznak értékelték, 27-en inkább egyetértenek az állítással, mint nem. A negatív irányból megfogalmazott állításra, miszerint: „egyáltalán nem látom élhetőnek a gyülekezeti szolgálatot, így más egyházi szolgálatban látom magamat a jövőben”, mindössze 6 helyeslő válasz érkezett, 16 semleges értékelés mellett közel 50-en mondják azt, hogy ez az állítás nem igaz rájuk.

érkezett értékelések enyhén a helyeslő válasz felé hajlanak, a legtöbben ez esetben a középértéket választották (1-esek: 5; 2-esek: 10; 3-asok: 24; 4-esek: 19; 5-ösök: 17).

A kérdéscsoport utolsó kifejtős kérdésére adott 43 válasz között egyetlen olyat sem találunk, melyben a hallgató arról számolna be, hogy nincsen előtte kép az ideális lelkipásztorról: legtöbbször kiemelik, hogy ideáljuk valós példán alapul. Sok válaszban visszatér a hitelesség, a munkamegosztás, a magánélet és a hivatás összeegyeztetése, a gyülekezet iránti őszinte érdeklődés és szeretet, az elhivatottság, valamint az Isten Igéjéhez való ragaszkodás mint az ideális lelkipásztor kiemelkedően fontos tulajdonságai. A válaszok rendkívül sokszínűek, ismét hadd mutassunk be belőlük néhányat:

„Sok jó lelkész példa van előttem. Ezek az emberek az Ige alapjára építettek, egyszerű módon magyarázták az evangéliumot, szolgatársakat találtak, követendő, alázatos életet éltek, és merték kimondani a véleményüket.”

„Példaértékű az a családi élet és a Szentírásra alapuló munka, amelyet folytat. Mindig tud segíteni a különböző problémákban, emellett pedig a konfliktusokat is jól kezeli. Az ifjúságot és a gyermekeket kiválóan tudja megszólítani, ezzel színesítve a gyülekezeti életet.”

„Folyamatos továbbképzésekre jár, fejlődni akar, beismeri, hogy nem érthet mindenhez és megkeresi a legmegfelelőbb embert a feladatokra nem pedig mindent ő irányít.”

„Hitvalló református, rendet tart és megvannak a szabályai. Tartása van és tekintélye. Politikailag független és vallja, hogy az egyháznak is annak kell lennie! Nagyon jó lelkivezető, egyszerre ragaszkodik a dogmáinkhoz és építi bele az emberi psziché ismeretét.”

„Az Istennel való kapcsolat és az ebből fakadó helyes prioritás, önértékelés, önbecsülés, időbeosztás. Követendő az, ahogy a keresztyénységét megéli, s nem torzítja el a szerepvállalását pl. a családban az, hogy lelkipásztor.”

„Azt gondolom, hogy Isten kegyelméből végzi jól a szolgálatát. Emberileg az alázat és az emberközelség, a valóságban maradás. Isten szeretetének az átélése és továbbadása. Mindezekhez szüksége van arra, hogy szoros kapcsolatban maradjon Jézussal. Mély imaélet és rendszeres igeolvasás.”

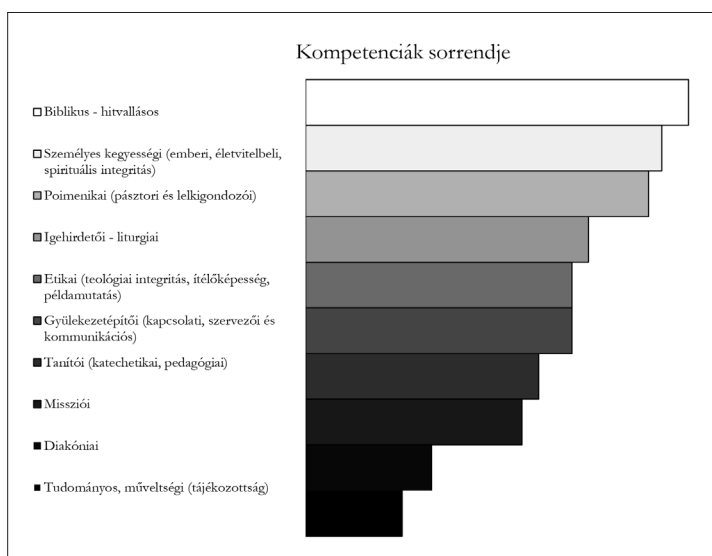
„Krisztushoz ragaszkodásában, hitében, életvitelében, a szolgálatra való elköteleződésében példa értékű, több ilyen lelkipásztor testvérem van.”

„Édesapám, nagypapám lelkipásztorok, ezért úgy gondolom, hogy elég reális képem van a lelkipásztorok életéről, illetve az egyházban betöltött szerepükről.

A gyülekezeti tagokat szeretni kell. Ez a legfontosabb, amit megtanultam tőlük. Mert így megérezhetik a hívek, hogy fontosak a gyülekezetnek, fontosak a lelkésznek, és így tartozhatnak Krisztus egyházába.”

Az utolsó, kompetenciaterületeket vizsgáló kérdéscsoporttal elsődleges célunk a Coetus munkaanyagának megismertetése, véleményeztetése volt. Az ezt a részt kitöltő hallgatók egyesével megtekinthették a 10 részkompetencia leírásait (melyeket az alábbi deskriptorok⁵¹ szerint rendszereztünk: tudás, képesség, attitűd, autonómia), majd kérdéseket, megjegyzéseket fűzhetek az egyes sorokhoz. Ezt követően 1–7-ig terjedő skálán értékelhették melyik kompetenciaelemet mennyire tartják fontosnak a lelkipásztori szolgálatra való felkészítésben. Az egyes elemekre érkezett átlagok, valamint semlegestől eltérő válaszok figyelembevételével a következő sorrendet kaptuk:

A kutatás eredményei

Bár a kvantitatív kutatási módszer nem ad elegendő lehetőséget az alapos vizsgálatra, a hallgatóktól beérkezett (értékelésekben és szöveges formában egyaránt nagy számú) válaszok mégis visszatükröznek egy bizonyos képet a lelkipásztorképzés számára. Általánosan elmondható, hogy a hallgatók megannyi pozitív tapasztalatot gyűjtenek a teológiai évek során, a tanulmányok, emberi kapcsolatok és spiritualitás terén egyaránt. A hallgatók alapvetően megerősítik, hogy a kérdőívben felsorolt különböző, a teológia képzési programjába épített vagy más extracurriculáris

⁵¹ Magyar Képesítési Keretrendszerben használt deskriptoroknak megfelelően. Ld.: LUKÁCS—DERÉNYI: Kézikönyv a képzési programok tanulási eredményeken alapuló fejlesztéséhez, felülvizsgálatához, 134–140; TÓT: Segédlet a tanulási eredmények írásához a felsőoktatási szektor számára, 13–14.

események és programok erősítik egyházi és gyülekezeti kötődésüket, lelki növekedésüket, ugyanakkor bizonyos területeken éreznek hiányosságokat (áhítatok, heti rendszerességű istentiszteletek, bibliaórák stb.). Leginkább a hallgatótársakkal, tanárokkal folytatott egyéni beszélgetések, a legációk és kiszállások emelendők ki a pozitív hatás tekintetében, bár a tanárokkal való személyesebb kapcsolat igénye a legtöbb hallgatóban így is megfogalmazódik. A válaszadók nagyobb részében erős motivációk vannak az önismeretben való elmélyülésre, a példakövetésre: ezek tekintetében leginkább a teológiai tanárokat és lelkipásztorokat látnák a megfelelő mentoroknak.

A válaszadók többsége aktívan részt vesz gyülekezeti szolgálatban, éppen ezért érdemes figyelni véleményükre a helyi gyülekezeti élet és a teológia közötti kölcsönhatás tekintetében.

A beérkezett válaszok alapján kifejezetten biztató a hallgatók gyülekezeti élethez, lelkipásztori szolgálatához való hozzáállása. Legtöbben saját tapasztalatokból építkeznek, vannak előttük követendő példák. Feltűnően sokan említik a kérdőív különböző pontjain, hogy nem csak tanáraik, de az egyházi vezetők jelenléte, figyelme is nagyban növeli/növelné motivációikat, elkötelezettségüket.

A kutatás rámutatott arra, hogy a képzési időben tervezhető módon beépített extracurriculáris elemek jótékony hatással vannak a hallgatók lelki fejlődésére, elköteleződésére, egyházi, gyülekezeti szolgálatba való irányultságuk megerősítésére, ugyanakkor a kitöltők több ponton jelzik, hogy ezek képzésben való súlyának növelését, a gyülekezeti élethez való szorosabb hozzákapcsolását szükségesnek tartják. Az intézmény gyülekezeti jellegű, hitéleti alkalmai között kiemelkednek az imaközösségek és a kiszállások, míg az áhítatok, bibliaórák, akadémiai istentiszteletek a vártnál talán kevésbé jelentenek a hallgatók számára lelki növekedést, gyülekezeti szolgálatra való felkészülést segítő alkalmakat.

Következtetések és implikációk

A hallgatók között végzett kutatás során a következő hangsúlyok domborodtak ki a co-curriculum fejlesztésére nézve:

1. *Személyes lelkigondozás és mentorprogramok:* A hallgatók válaszaiból egyértelműen kivehető a tanárok és (lelkipásztorjellegű) mentorok aktívabb jelenlétének igénye, a teológiai éveik során lelki növekedésük támogatásában elsősorban oktatóikra számítanak. Érdemes lenne több teret, nyitottságot mutatni a teológusok számára a tanáraikkal való személyes konzultációk kezdeményezésére; a pásztoralás, lelkigondozás kereteivel kapcsolatban több átgondolandó kérdést is látunk.
2. *Önismereti kurzusok:* Az önismereti kurzusok bővítése és megerősítése segíthetne a hallgatóknak abban, hogy mélyebb megértést szerezzenek önmagukról és lelki útjukról. Ezek a kurzusok hozzájárulhatnak, hogy jobban megértsék saját hitüket, hivatásukat, illetve azt, hogy milyen területen van szükségük növekedésre.
3. *Imaközösségek és lelkigyakorlatok:* Az imaközösségek és lelkigyakorlatok kiemelt figyelmet kaphatnának, mivel erős pozitív hatást gyakorolnak a hallgatók

- lelki fejlődésére. Ezen alkalmak során a hallgatók – azon túl, hogy önmaguk lelki növekedésén munkálkodnak – olyan jó gyakorlatokat tudnak elsajátítani, amelyeket aztán a szolgálat során is hasznosíthatnak, s át tudnak adni.
4. *Hitéleti alkalmakat integráló időbeosztás és személyes kísérés:* Az órarend segítségével is támogatni lehetne, hogy a hallgatók a kegyesség gyakorlatának rendszerességét kialakíthassák. A rugalmasabb időbeosztás és a lehetőség a saját ritmusuk és igényeik szerinti fejlődésre segíthetne a hitélet befogadó jellegét is megtapasztalni. Mindenekelőtt pedig prioritásnak tekintjük, hogy a teológia közös hitéleti alkalmai saját időszavakat kapjanak.
  5. *Gyakorlati tapasztalatszerzés lelkipásztorkodástan, lelkipásztorlét szeminárium:* A lelkipásztorképzés részeként nagyobb hangsúlyt lehetne fektetni a gyakorlati tapasztalatszerzésre, például gyülekezeti szolgálatokban (elsősorban kiszállások alkalmával), lelkipásztori tevékenységekben való részvételen (nem kizárólag a gyülekezeti gyakorlat és legációk alkalmain) keresztül.
  6. *Egyházi vezetők jelenléte:* Kiemelkedően fontos végül a legációk és gyakorlatok mellett az egyház s az egyházi vezetők megismerésére adott lehetőség. Általában az egyháznak mint szervezetnek a működése és perspektívájának megértése, megismerése segít orientálni a jövőbeni szolgálatokat illetően. Az egyház választott, felelős vezetőivel való kapcsolat pedig hosszú távon tudja növelni az egyházon belüli bizalmat.

A Coetus Theologorum előkészítő és nyári ülésein többször elhangzott, hogy a sajátos történelmi helyzetek miatt kialakult szokások és sokszor belülről (is) kritizált rutin megváltoztatása jelentős kihívás lehet. Ugyanakkor összességében a lelkipásztorképzés megújítása hatással van az egyház megújulására is. A felsorolt elemekkel való tudatos foglalkozás a teljes képzésre változással lesz. Ebben minden részt vevő fél érdekelt: úgy az egyházi kormányzat, mint az oktatók vagy a nevelési területen szolgálók, illetve épp a jövőbeli lelkipásztor nemzedékek.

Élő gyülekezetekből és általuk missziói lelkülettel áthatott középiskolákból érkezhetnek elkötelezett és a szolgálatra vágyó, elhívott lelkipásztorutódok. Szükséges tehát már most a lelkipásztorképzésben ezen tényezők változtatása, mert az kovászként hatással lesz a gyülekezeti életünk valóságára is.

A visszajelzések alapján azonban egyértelműen látszik, hogy a képzés során az információátadás nem lehet teljes személyiségformálás nélkül.⁵² Az egyetemi élet szervezése komplex feladat, ugyanakkor hatalmas lehetőség is. Ahogy Hauerwas fogalmaz: „Az egyetem Isten idejének [καιρός] egyik intézményévé válhat, s megérik, hogy valóban az is. Olyan keresztyénekként, akiknek az a kiváltság jutott, hogy az egyetemi munkára kaptunk elhívást, magabiztosan és örömmel kell végeznünk feladatunkat, mely abból fakad, hogy tudjuk, jó dolgot munkálunk.”⁵³

52 MCRAY—BARWEGEN—HAASE—KARIANIAHI—LARSON—RIBBE—SCHWANDA—SETRAN—WILHOIT: *Spiritual Formation and Soul Care in the Department of Christian Formation and Ministry at Wheaton College*, 271–295.

53 „I believe the university can be and sometimes is one of the institutions of God’s time. As Christians who have the privilege of being called to do the work of the university, we must do our work with the confidence and joy that comes from having good work to do.” HAUERWAS: *The State of the University – Academic Knowledge and the Knowledge of God*, 136.

A kutatás fényében talán a legalapvetőbb feladat mind közül az Istenre figyelő lelki közösségépítés szemléletének formálása és megélése mind a tanórákon, mind pedig azokon kívül.

Felhasznált irodalom

- *A debreceni református kollégium felső oktatási intézetének szabályzata. Javaslat*, 1914, Lelkészegeyesület 1918/11.
- *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje, Budapesten, 1940. évi április hó 17–19. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, Református Egyetemes Konvent, 1940, online elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ReformatusJegyzokonyvek_Konventi_1940/?pg=531&layout=s&query=275 (utolsó megtekintés: 2023. 09. 09.).
- *A magyarországi református egyház theologiai akadémiainak tanulmányi-, nevelési- és vizsgálati rendje*, in *Egyetemes konventi jkv.* 1924. május 21., 89. sz., 97–98; 141–157.
- BURNS, B.–CHAPMAN, T. D.–GUTHRIE, D. C.: *RESILIENT MINISTRY: What Pastors Told Us About Surviving and Thriving*, Downers Grove, InterVarsity Press, 2013.
- BURNS, B.–CHAPMAN, T. D.–GUTHRIE, D. C.: *The Politics of Ministry: Navigating Power Dynamics and Negotiating Interests*, Downers Grove, InterVarsity Press, 2018.
- CHAPMAN, T.–MIKOLA B.: *Reziliencia a szolgálatban 6 terület és amit tennünk kell a gyümölcsöző szolgálathoz az életünkben*, (képzési jegyzet), RCH retreat June 2023, Galyatető.
- CSOHÁNY J.: A korszakváltások évszázada (1849–1950), in Kocsis E. (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*, Budapest, MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1988, 192–300.
- FEKETE K.: A Lelkészképző Intézet, in Baráth B. L.–Fekete K. (szerk.): *Órállóvá tettek. Műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850–2000 közötti történetéhez*, Debrecen, TTRE–DRHE, 2019, 195–227.
- Figyelő: „Nincs itt baj a lelkészképzés körül?”, in *Református Élet* 1 (1934/38), 289.
- HAUSERWAS, S.: *The State of the University – Academic Knowledge and the Knowledge of God*, Malden, Blackwell Publishing, 2008.
- *Kivonat a pápai ref. theol. akadémia tanári karának 1937. szeptember 30-án tartott gyűlése jegyzőkönyvéből*, 9. sz., 2, ZsL 2.d.66.d. 6099/1937.
- *Lelkészképzésünk reformja. A theol. tanárok konferenciájának memorandumja*, 1921, 1–2, ZsL 2.d.66.d.
- LUKÁCS I.–DERÉNYI A. (szerk.): *Kézikönyv a képzési programok tanulási eredményeken alapuló fejlesztéséhez, felülvizsgálatához*, Budapest, Oktatási Hivatal, 2017.
- MCRAY, B.–BARWEGEN, L.–HAASE, D. T.–KARIANJAH, M.–LARSON, M. L.–RIBBE, R.–SCHWANDA, T.–SETRAN, D. P.–WILHOIT, J. C.: *Spiritual Formation and Soul Care in the Department of Christian Formation and Ministry at Wheaton College*, in *Journal of Spiritual Formation and Soul Care* 11 (2018/2), 271–295.
- MURAKÖZY Gy.: Nincs itt baj a lelkészképzés körül?, in *Református Élet* 1 (1934/45), 352.

- OSMER, R.: *A Teachable Spirit – Recovering the Teaching Office in the Church*, Louisville, John Knox Press, 1990.
- PAZMIÑO, W. R.: *God Our Teacher: Theological Basics in Christian Education*, Grand Rapids, Baker, 2001.
- SIBA B.: A gyülekezet és a lelkipásztorcsalád viszonya – rendszerszemléleti megközelítésben, in *Theologiai Szemle* 59 (2016/4), 229–237.
- SIBA B.: A teológiai évek – felkészülés a lelkipásztori szolgálatra, in *Collegium Doctorum: Magyar Református Teológia* 13 (2016/1), 127–152.
- SIBA B.: Az egyházi kultúra és a lelkipásztorszerep, in *Theologiai Szemle* 59 (2016/2), 95–104.
- SIBA B.: Pénzkérdések a lelkipásztori életpályán, in *Theologiai Szemle* 59 (2016/1), 28–35.
- SIBA B.: Spirituális útkeresés és a református lelkiség – lelkipásztorinterjúk fényében, in *Theologiai Szemle* 59 (2016/3), 158–169.
- TÓT É.: *Segédlet a tanulási eredmények írásához a felsőoktatási szektor számára*, Budapest, Oktatási Hivatal, 2017.
- TÓTH-GYÖLLAI D. (szerk.): „Anyaszentegyházunk életszükséglete”. *Az egységes lelkipásztorképzés reformjai a magyarországi református egyházban 1883–1940 között. Szöveggyűjtemény*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, 2023, online elérhető: https://htk.kre.hu/images/doc/kiadvanyok/monografia/Anyaszentegyhazunk_eletszukseglete_2023_2.pdf, (utolsó megtekintés: 2023. 12. 29.).
- TÓTH-GYÖLLAI D.: *Coetus Theologorum előkészítő munkacsoport jelentés az első ülésről*, Budapest, 2023, online elérhető: <https://reformatus.hu/a-lelkipasztori-hivatas-eve-2023/coetus-theologorum-elokeszito-munkacsoport-jelentes-az-első-ülésről/> (utolsó megtekintés: 2023. 12. 29.).
- VARGA ZS.: Lelkészképzés egyetemen és akadémián II. Néhány egyszerű szó a küszöbönálló reformhoz, in *Közlöny* 71 (1940/5), 35–37.
- VASADY B.: *A lelkészképzés reformja, Különlenyomat a Lelkészegyesület 1939. évf. 50., továbbá az 1940. évf. 1–6. számaiból*, Debrecen, 1940.

MÉZES ZSOLT LÁSZLÓ

„...*ímé az Isten országa ti bennetek van.*” (Lk 17,21) A spirituális önismeret mibenléte és jelentősége a lelkipásztorképzésben

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem a 2019-es tanévétől kezdődően, felmenő rendszerben a hitéleti és lelkészképzés szerves részévé tette a *Spirituális önismeret* tárgyat. A szerző mint a tárgy oktatója az alábbiakban elsősorban a hitéleti képzések keretein belül vizsgálja a spirituális önismeret mibenlétét és jelentőségét. Kálvin *Institutio*-jának központi fogalmai, az *istenismeret* és *önmagunk ismerete* kerülnek előtérbe. A spiritualitás fogalmának kibontása és ide vonatkozó legfontosabb összefüggéseinek ismertetése után a tanulmány az önismerettel szembeni kritika gyökereire és annak ellentmondásos mivoltára is rávilágít. Végül a képzésbeli jelentőségére tekint rá, és kihívásait vázolja fel.

Az önismeret természete

Kálvinnál olvassuk:

„Bölcsességünk, és csak az, amit valóban bölcsességnek kell tartani, lényegében két részből áll, ezek pedig *Istennek és önmagunknak megismerése*. Mivel a kettőt számos kötelék fűzi egybe, nem könnyű eldönteni, hogy melyik előzi meg és szüli a másikat. Először is, senki sem tekinthet önmagára úgy, hogy ne érezné azonnal, hogy Istenre kell gondolnia, akiben *élünk és mozgunk*. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem tőlünk származik az életünket elhalmozó sok ajándék, sőt, egész valónk *sem más, mint az egy Istenben való létezés*.¹”

E terület kiemelkedő fontosságát jelzi, hogy Kálvin fő művében az első könyv első fejezetének legelső pontjában foglalkozik a kérdéssel. Ez a tény önmagában is elegendő lenne annak alátámasztására, hogy miért van szükség egyáltalán önismeretre. De hogy ez pontosan mit is jelent, és mi fán terem e fogalom, annak körüljárására teszünk kísérletet e tanulmányban.

Kálvin a valóságos bölcsesség tartalmát két terület korrelációjában fogalmazza meg. Ez azt jelenti, hogy a bölcsesség Isten és önmagunk ismeretében jelenik meg. De mi is a valóságos bölcsesség? Természetesen az, amely a való dolgokra vonatkozik, azok mibenlétéről értekezik. Vagyis a valóságról szól, azt igyekszik megragadni, vagy annak megragadásához segíti a törekvőt, mivel pontosan a valóság belátása, fel fogása és megragadása maga a bölcsesség. Tehát az, aki ismeri a valóságot, az bölcs.

¹ KÁLVIN: *Institutio* I.1.1., 33.

És csak az lehet valóságos, ami állandó, ami nem változik, nincs benne semmilyen változás, hanem természete szerint folytonos állandósággal bír. Ezt az abszolút valóságot teológiai fogalommal „Isten”-ként írjuk le. Azonnal hozzá kell tennünk azonban, és belátásunkat mindig ebbe az irányba kell irányítani, hogy maga a valóság, vagyis Isten a valóságot leíró szavaink *mögött található*,² de természetesen nem térbeli értelemben van Isten a szavak mögött, és nem is tárgyként található meg,³ de a nyelv tárgyiasító tehetetlensége miatt csupán ily módon utalhatunk rá.⁴ Még egyszerűbben úgy fejezhetjük ki ezt a valóságot, hogy *Isten van*. Mégpedig egyedül rá jellemző módon „van”,⁵ legtalálóbbs kifejezéssel a „*vagyok, aki vagyok*” (2Móz 3,14) kinyilatkoztatással utalhatunk rá.

Szükséges ily messziről indítanunk gondolatmenetünket, mert ezzel fokozatosan megteremtjük és kifejtjük a spirituális önismeret fogalmának alapjait.

Ez a korreláció, kölcsönös viszony jól kitapintható a Kálvin által idézett szentírású igében is: „*Mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk*”, vagy pár szóval később ugyanebben a versben, a valóság ugyanerre a szeletére utalva: „*az ő nemzetsége vagyunk*”⁶ (ApCsel 17,28). Tehát ez a kettő, az istenismeret és az önismeret összetartozik. Helyes istenismeret nincs önismeret nélkül, és helyes önismeret nincs istenismeret nélkül. A helyes szó itt bölcsre is cserélhető, vagyis bölcs tulajdonképpen az, aki ismeri a dolgok helyét, helyére tudja tenni azokat a teremtés isteni rendjében.

De menjünk tovább az önismeret feltárásában! Kálvin a második pontban azt is írja: „Viszont az ember soha nem képes eljutni a tiszta önismerete, ha előbb nem tekint fel Isten arcára, és nem onnan ereszkedik alá önmaga vizsgálatára.”⁷

Az istenkeresés primátusa van itt kimondva, a kontempláció, régebbi fordításában e szakaszban: „*Isten belső szemlélete*”, más szavakkal Isten tudatos belátása. Ez egy tudati aspektus az istenkeresésben, vagyis maga az ismeret mint tudati tett: megismerés, igei értelmében egyfajta aktivitás. Hasonlóan a Szellem, Szentlélek természetéhez – és erre a későbbiekben még ki fogunk térni – végső soron az én, azaz önmagam természete sem entitásként fogható fel, hanem inkább egyfajta aktivitásként. Így tulajdonképpen sem Isten, sem önmagam nem mint tárgy ismerendő és ismerhető meg, hanem belátva e fogalmak mögötti valóság nem tárgyi természetét, dinamizmusként, aktív mibenlétként ismerhetőek fel.⁸

2 Ennek elsődleges oka, hogy a megértés iránti vágyunk ne a szavak végességbe rögzüljön, mert az megmerevíti az elérendő bölcsességet.

3 Nem beszélve arról, hogy „Isten soha senki nem látta” (Jn 1,18).

4 Ez azt jelenti, hogy bármi, amit véges nyelvi formákkal kifejezünk, – legyen bár nem tárgyiasítható természettel bíró is – fogalmi tárgyként jelenik meg a tudatban, és ezáltal hordozza a tárgyként való rögzülés és rögzítés veszélyét is, amely így – ha szigorúan vesszük az előző lábjegyzetbeli evangéliumi vers értelmét – a blaszfémiaig vezethet, és nagyon sok esetben vezet is.

5 Ld. erre vonatkozóan Bujai Ferenc *Hol van Isten c. tanulmányát. Magasles. Esszék és reflexiók a tradíció távlatából*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2003, 51–59.

6 Egyes fordításokban, pl. Káldi-Neovulgátájában ezen a helyen „*az ő gyermekei vagyunk*” kifejezés szerepel.

7 KÁLVIN: Institutio I.1.1., 33.

8 Ennek az aktivitásnak a megragadását leginkább az nehezíti, hogy az *én*-re névszóval utalunk, az pedig azonnal a tárgyiasítás irányába viszi jelentését.

Eljutva e pontig, itt kell a spiritualitás fogalmával kapcsolatban egy rövid kitérőt tennünk, mert ennek az aktivitásnak a sajátosságára világít rá értelmezése, meghatározva egyúttal az önismeret spirituális természetét.

Az önismeret spiritualitása

A spirituális, spiritualitás szó keresztény neologizmus, amely egyes feltételezések szerint Tertullianustól származik.⁹ Eredete és tartalma szerint azonban a fogalom az újszövetségi *pneumatikosz* (1Kor 2,14) görög szóra vezethető vissza, amit latinra a *spiritualis* szóval fordítottak. Tartalmukat megvizsgálva mind a görög *pneuma*, mind a latin *spiritus* szavaknak több jelentése van. A természeti környezetre vonatkozóan jelentenek *szelet, fuvallatot*; biológiai értelemben *lélegzést, lélegzetet*, ebből következően *életadó, éltető erőt*; továbbmenve *tapasztalati úton meg nem ragadható lelki (szellemi) lényt*; valamint *Isten erejét, illetve Isten Lelkét, a Szentlelket* jelölik.¹⁰

Egyházi összefüggésben a fogalmat először Ireneus használja.¹¹ Ezek után válik a spiritualitás az egyházi latin nyelv műszavává, igazából azonban csak az 1900-as évek francia katolicizmusa terjeszti el átfogóan, arra a területre utalva, amelyben lelki élet, aszkézis, misztikus tapasztalat található. A lelkiséggel, szellemiséggel rokon értelmű fogalom tehát, amely a huszadik század utolsó évtizedeiben vált rendkívül népszerű szóvá Nyugat-Európában, s olyannyira elterjedt, hogy a nyolcvanas évek óta profán jelentése is ismert, amely a korgondolkodás egyik típusát jelöli.

Valójában nem könnyű meghatározni, mi is az a spiritualitás. Nevezik lelkiségnak, kegyességnek, jámborságnak vagy akár lelki életformának is, de a fogalomnak – és számunkra ez most a legfontosabb – keresztény alapja van. Ez a keresztény alap azonban az idő múlásával egyre több értelmezést kapott, és egyre sokszínűbbé vált, a spiritualitás fogalma pedig áterjedt olyan kereszténységen kívüli területekre, ahol vajmi kevés köze maradt eredetéhez. Ez az eredet pedig végső soron a *Spiritus Sanctus*-ra megy vissza.

Két evangéliumi alapszakaszt emelünk ki e vonatkozásban: „Az Isten Lélek, és akik imádják őt, azoknak lélekben és igazságban kell imádniuk.” (Jn 4,24); valamint: „Ha a Lélek által élünk, akkor éljünk is a Lélek szerint.” (Gal 5,25) Egy felszólításról van itt szó, mégpedig olyan felszólításról, hogy az Istenhez fordulás lélekben és igazságban történjék, valamint az ember egész élete, ha a Lélek által való, akkor történjen a Lélek szerint.

Mindezek alapján is kimondható, hogy a kereszténység lényegét tekintve *spirituális* vallás, vagyis *olyan* vallás, amelynek mozgásiránya kívülről befelé halad, és így egzisztenciális értelmet, vagyis a lényeg felé ható irányultságot ad a hit számára.

Érdemes ezt a gondolatunkat az *existentia* szó értelmezésével alátámasztani. E latin szó jelentése: *lét, létezés, életlehetőség*. A szó tartalma a kései skolasztika óta nem azonos a latin *esse* (lenni) fogalmával. Amíg az *esse* egy létezőnek az

9 SUDBRACK: Spiritulitát, 852.

10 VARGA: Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz, 791–796.

11 IRAENEUS: Adversus haereses, V. 9,2.

isteni tökéletességben való részesedésére utal, az *existentia* egy létező jelenvalóságának a tényét állítja. Ez pedig az esetlegesség fogalmát is magában foglalja, mert egy létező ugyanúgy képes jelen lenni, mint nem jelen lenni, ezért csak hiányos formában jelenítheti meg a lényeket.¹² Az *esse* skolasztika előtti használata azonban rávilágíthat arra a jelentéstartalomra, amelyet az *existentia* eredetileg jelölt, vagyis az isteni tökéletességből *ki-(elő)lépő*, illetve *ki-(elő)álló* (*ex-sistere, -sisto*), önmegvalósuló létezőre vonatkozva. Maga a szó értelmezése is rávilágít, hogy a létezés az isteni tökéletességből keletkezett, az abból való *ki-* vagy az attól való *elválás* során. Az elkülönülés miatt beszélhetünk egyáltalán *esse*-ről, valamint *existentia*-ról. Más szavakkal kifejezve csak a teremtmény létezhet, Isten „létezése” túl van a teremtményi léten, vagyis túl van azon a *kilépésen*, *kiálláson*, *elálláson*, amely a teremtmény „teremtményiségét” adja. És itt visszautalunk a korábban említett Isten létezésének, „vanságának” problematikájára.

A Szentlélek – ahogy a német katekizmus nevezi – a *keresztény spiritualitás energiaforrása*, aki minket Isten felé vezető utunkon *inspirál*.¹³ Tehát végső soron – egyes szám első személyben fogalmazva – nem a saját lelkem erőit használom, és nem is a teremtett világ erőit, hanem az Istenhez fűződő kapcsolatomban minőségétől függően a „bennem élő Krisztus”-ból (Gal 2,20) mint a keresztény spiritualitás központjából élek. Ennek dogmatikai alapját a 381. évi konstantinápolyi zsinat rakta le, amely a Szentlélek istenségének megvallásával kimondta, hogy a Szentlélek az, ami megelevenít, vagyis a keresztségben megszerzett Istennel és Krisztussal való kapcsolódás után is a Szentlélek az, ami a keresztényt élővé teszi.

Tulajdonképpen ezt a megelevenítő, közvetlen kapcsolatot fedezte fel újra Luther Pál apostolnál. A *keresztény ember szabadságáról* (1520) c. művében olvassuk: „E szócskával: *pap, lelkész nagy visszaélést követtek el, amennyiben a néptől elvették és egy kis csoportra ruházták, arra, amit ma is úgy hívnak, hogy lelki rend.*”¹⁴ A reformátor az egyetemes papság definíciójának ad ezzel a kijelentéssel határozott irányt, de inkább az ember személyes lelkiségére téve a hangsúlyt, mintsem a pap közösségi funkciójára. Hangsúlyozza ezzel, hogy az Istennel való közvetlen kapcsolat nem kisajátítható a klérus számára, hanem az ember sajátja, minden ember saját ügye kell hogy legyen. Természetesen ezzel a lutheri kijelentéssel hatalmasra vált a tévedés kockázata, mert a lelki úton járás ezután az egyénre lett bízva. Csak sokan arról feledkeznek meg, hogy a felelősség is. Tehát azok a lépcsőfokok, amelyeket az egyház és annak évezredes hagyománya taposott ki e veszélyektől nem mentes belső lelki úton, semmiképpen nem elhanyagolhatóak. Az embernek bár egyedül kell járnia lelkisége útját – vagyis helyette nem fog más imádkozni –, ugyanakkor azt, hogy hogyan tegye mindezt, arra vonatkozóan mindenképpen irányadó az egyház hagyománya. Főképpen azért, mert a hitben való állandó növekedés nehézséggel teli, hosszadalmas folyamat.

Ezt a spirituális folyamatot sokféleképpen próbálták megragadni. H. U. von Balthasar például a dogmatika szubjektív oldalának nevezi.¹⁵ Mások a spiritualitás

¹² egzisztencia szócikk in Magyar Nagylexikon 7., 124–125.

¹³ Evangelischer Erwachsener Katechismus, 739–775.

¹⁴ LUTHER: A keresztény ember szabadságáról, 334.

¹⁵ WIGGERMANN: Spiritualität, 708–717.

külső oldalát megragadva a keresztények észlelhető, érzékelhető Istennel szemben tanúsított magatartásaként jelölik meg. De a fogalom mindenképpen a megélt keresztény hittel kapcsolatos, a hit gyakorlatát, lelki életet jelent, és ennek kibomlását, kibontakozását és megnyilvánulását fedi. Így a spiritualitás több mint erkölcsiség, elméleti hit, de mindezeket magába kell hogy foglalja. Korábban ezt a tartalmat a jámborság, vallásosság, lelki élet fogalmak tartalmazták. A spiritualitás viszont több mint a vallásosság szubjektív oldalát külső értelemben kifejező jámborság, és nem cserélhető fel az általános értelemben használt vallás, vallásosság fogalmaival sem, melyben az embernek azon – megint csak külső szempontból megfogalmazott – igénye és képessége jelentkezik, hogy valamilyen formában kapcsolatot teremtsen egy felsőbb hatalommal. A spiritualitás átfogóbb és meghatározóbb ezeknél. Tulajdonképpen úgy is mondhatjuk, hogy amíg a vallás a spiritualitás keretét jelöli ki, addig maga a spiritualitás a vallás konkrét megélése, az Istennel való reintegráció kísérlete, a tanítvánnyá válás próbája. A spiritualitás tehát a megélt vallásosság, az Istennel való élő kapcsolat maga. Akkor keletkezik, amikor a hit a gyakorlatban konkrétan megnyilvánul. De bármilyen – a jelenséget leírni próbáló – meghatározást is adjunk a spiritualitás fogalmának, lényege mindig összetartozik eredetének értelmével, a *Spiritus Sanctus*-szal.¹⁶

A spirituális önismeret és az önismeret

Visszatérve immár az önismeretre, miután legfontosabb – spirituális – sajátosságát feltártuk, és annak aktivitás mibenlétét az istenismerethez való korrelációjában meghatároztuk, a továbbiakban az önismeret „helyére” mutatunk rá. Vagyis arra, hogy a „*benne élünk mozgunk és vagyunk*”-ban az istenismeret és az önismeret „hol” történhet adekvát formában. Ehhez a középkor egyik legfontosabb misztikus szerzőjét, Eckhart mestert hívjuk segítségül.

„*Isten közelebb van hozzám, mint én saját magamhoz.*” – írja Eckhart¹⁷. Ez a középkori teológiai gondolkodás általános tapasztalata és tanítása volt, de gyökerei már Augustinusnál is megjelentek.¹⁸ Eckhart prédikációja félreérthetetlenül rávilágít arra, hogy az embernek két énje van: az egyik, amellyel rendszeresen azonosítja magát, és egy másik, amellyel ha felismeri azonosságát, ráébred arra, hogy korábban önmagával azonosnak hitt énje valójában egyáltalán nem lényének középpontja, hanem valamiféle „excentrikus”, hamis én, melynél lényének vannak sokkal inkább „énszerű” rétegei.¹⁹ Ez párhuzamba állítható az ó és új ember fogalmaival is.²⁰

16 Ennek pedig van egy tágabb és egy szűkebb vetülete. A tágabb vetület minden vallásos tevékenységet és jelenléteket akkor tart spirituálisnak, ha az az Abszolútum által befolyásolt, vagyis amennyiben az ember istenséggel való reintegrációját tűzve ki célul, annak megvalósítását jelenti. Szűkebb vetülete pedig az, ha keresztény spiritualitásról beszélünk, vagyis ha az ember istenséggel való reintegrációját Jézus Krisztus tényleges követésében éri el, maga is tanítvánnyá válik.

17 ECKHART: Tizenöt német beszéd, 163–171.

18 AUGUSTINUS: Vallomások, VI. könyv, 3. III. fejezet.

19 ECKHART: Hatvannyolcadik szentbeszéd, 3–15.

20 Vö.: Ef 4,22–24: „Vessétek le a régi élet szerint való óembert, aki csalárd és gonosz kívánságok miatt megrom-

Tovább idézve Eckhart prédikációját:

„Létezésem Isten hozzám való közelségétől és számomra való jelenlététől függ. Isten ugyan jelen van egy kőben vagy egy fadarabban is, csak hogy azok *nem tudnak* erről. [...] Az ember tehát azért boldogabb a kőnél és a fadarabnál, mert tudatában van Istennek, s tudja, hogy Isten mennyire közel van hozzá. Annál boldogabb vagyok, *minél inkább felismerem* ezt, és annál kevésbé vagyok boldog, minél kevésbé ismerem fel ezt. [Vagyis] nem azért vagyok boldog, mert Isten bennem van, közel van hozzám és a birtokomban van – hanem azért, mert *tudatában vagyok* annak, hogy mennyire közel van hozzám, s mert *ismerem is Isten*.”

Ez a néhány gondolat megvilágítja Kálvin fenti alaptételét, és kijelöli azt az irányt, jelesül a tudatosságot és a tudatfolyamatokat, a megismerés tettét, amellyel mind az istenismeret, mind az önismeret gyakorolható.

Spirituális önismeret *Isten tudatában lenni*. Egyes szám első személyben megfogalmazva ez két dolgot jelent: tudatában vagyok annak, hogy – a fentebb megfogalmazott „van”-ság értelmében – Isten van, továbbá tudatában vagyok annak, hogy „*benne élünk mozgunk és vagyunk*”. Viszont ez nem csak racionális megértése e tételnek, mert ha csak az, akkor megmarad a megismerés névszói, statikus értelménél, és nem elevenedik meg. Ez aktív ismerése, belátása ennek, tulajdonképpen maga az *Isten tudatában levés*.

Ezt azért nagyon fontos hangsúlyoznunk, mert a modern önismereti irányzatok ezt nem is tételezik. Tulajdonképpen azért, mert nem képesek tételezni. Ilyen értelemben egy statikus keretben mozognak, de ennek okait a következő részben tárjuk fel. A statikus keretben végzett önismeret – spirituális értelemben – haszontalan,²¹ és vég nélküli lehet. „Hiszen az emberben a nyomorúságok egész világa tárul fel, ezek miatt vagyunk megfosztva az isteni szépségtől, és e szégyenletes mezítelenség a rossznak mérhetetlen halmazát mutatja meg.” (Kálvin)²² Így a statikus keretben végzett önismeret horizontális szinten mozog, csupán az ember, a személyiség különböző minőségeit járja körül, vagy éppen elmerül bennük. De ilyen formában megmarad az ember óságánál. Ugyanis az ő legfőképpen nem abban különbözik az újtól, hogy más minőségeket tartalmaz. Attól ő – a megértést segítő, sarkítva fogalmazva –, hogy egyáltalán minőségeket tartalmaz, és nincs meg benne a lehetőség a vertikális irányába elmozdulni. Az új embert, az Istenhez közelítő embert e minőségek nem rögzítik, nem tárgyiasítják, felül tud rajtuk emelkedni, és éppen ezért e minőségekről csak szimbolikus formában beszél az evangélium is,²³ egyáltalán nem azokat hangsúlyozva. A „Krisztusban lét” és az „Isten

lott; újuljatok meg lelketekben és elmétekben, öltsetek fel az új embert, aki Isten tetszése szerint valóságos igazságban és szentségben teremtetett.”

²¹ Hangsúlyozzuk spirituális, tehát Istenhez közelítő értelemben, vagyis relatív haszna lehet, és adott esetben van is, azonban nem vezet Isten felé, mert nincs meg benne a minden eredők eredője felé való irányultság.

²² KÁLVIN: Institutio I.1.1., 33.

²³ Vö.: Kol. 3,11: „Itt már nincs többé görög és zsidó, körülmetéltség és körülmetéletlenség, barbár és szkíta, szolga és szabad, hanem *minden és mindenkiben Krisztus*.” Vagyis az új ember állapotában Krisztus teljeseedik ki. Kol. 3,12: „Mint *Istennek szent és szeretett választottai*, öltsetek magatokra könyörületes szívet, jóságot, alázatot, szelídséget, türelmet.”

általi kiválasztottság” a lényeg. Nyilván ezeknek is vannak létminőségbeli következményei (pl.: könyörületes szív, jóság, alázat, szelídség, türelem stb.), de e minőségek annak köszönhetőek, hogy az *új ember* felöltetett, vagyis Isten tudatába került a saját öntudat.

A tudatosság és a tudatfolyamatok megismerésének fontosságára több igehely is utal, amelyek egyaránt e tudati belátás – Isten tudatában lenni – elengedhetetlenségét hangsúlyozzák. Mélyebb megvilágításuk nélkül idézünk most hármat: „Isten van ezen a helyen, s én nem is tudtam!” (1Móz 28,16); „Ne legyetek értelmetlenek, mint az öszvér és a ló.” (Zsolt 32,9); „Csendesedjetek el, és tudjátok, hogy én vagyok az Isten.” (Zsolt 46,11)

Ennek megfelelően „...az ember minél inkább eltávolodik individuális önazonosságától – attól az énségtől, amellyel a világban azonosítja magát –, s minél közelebb kerül lényé legfelső nukleuszához, annál inkább ráatalál Istenben valódi, egyetemes önmagára.”²⁴ Más szavakkal: a spirituális önismeret istenképességünk tudatosítása, tényleges *Isten tudatában való lét*, annak érvényesülése és érvényesítése az élet, az egzisztencia területein.

Az önismeret kritikus szemmel

Mindenekelőtt üdvözlendő az a kezdeményezés, amelyet a DRHE képzési mintatantervébe iktatott négy évvel ezelőtt, 2019-ben a *Spirituális önismeret* tárgy bevezetésével. Tudomásunk szerint ebben úttörő a debreceni intézmény, ami mutathatja, hogy adott a megfelelő érzékenység a lelkesek, az oktatók és az egyház képviselői körében arra, hogy a kálvini istenismeret és önmagunk ismerete területeinek egyensúlyzavarát valamennyire helyreállítsa.²⁵

Miután az előzőekben az istenismeret és a spirituális önismeret összefüggéseit nagy vonalakban feltártuk, leginkább azon csodálkozhatunk, hogy az önismeret mint a spirituális önismeret gyakorlása miért válhat ki egyáltalán ellenállást, esetleg e módszerekkel szembeni kritikát a magyar protestáns, de mondhatjuk nyugodtan, általában a történelmi keresztény egyházak körében. Fontos ezt a kérdést alaposabban megvizsgálni, és feltárni az okokat, mert ez párbeszédre ösztönző és feloldó is lehet, és utat nyithat egy teljesebb, Istenhez való a személyes törekvést jobban és hatékonyabban segítő egyházi képzés és intézményrendszer felé.

Élünk a feltételezéssel, hogy a spirituális önismeret spiritualitás nélküli oldalával szemben állhat fenn ez az ellenállás és kritika, noha ezt olyan formában átvilágítva, mint fentebb tettük, nem tapasztaltuk. És – véleményünk szerint – ott, azon a téren, ez teljesen jogos. Mintha valamilyen profán behatástól védenék e kritikus hangok a meglévő keresztény egyházi intézményeket ezen önismereti módszerektől, amely a következő ráutaló magatartások sorában tükröződik:

²⁴ BUJ: Eckhart mester beszéde az Istenhez való közelség tényéről és tudatáról, 5.

²⁵ E tanulmánynak nem célja az egyházi strukturális tendenciák mibenlétének vizsgálata, de minden bizonnyal tanulságos lenne ezek alapos áttekintése is. Itt csupán részben térhetünk arra ki, hogy az önismeretet és a hozzá kapcsolódó eszközöket – hogy így fogalmazzunk – miért tekinti mostoha gyermekének az egyházi közvélekedés egy része.

- meglehetősen nagymértékű idegenkedés tapasztalható egyházi berkekben a lélektan tárgyától;
- a verbalitáson túli – beszéd és énekformákon kívül megfogalmazott – imaformáktól való tartózkodás is nagymértékben jellemző;²⁶
- lelkészek, hitoktatók számára kevés az eszköz a gyülekezetben előforduló lelki eredetű problémákkal küzdő tagjaik pásztori segítésére, egyházi kereteken belüli gondozására, és itt elsősorban az orvosi, mentális segítséget nem igénylő esetekre utalunk;²⁷
- a lelkészek és hívek fordulnak más egyházi hagyományok – a római vagy görög-katolikus intézmények és szerzetesrendek – spiritualitást segítő lehetőségeihez, (pl. lelkigyakorlatok) lelki életük mélyebb megtapasztalásának érdekében stb.²⁸

Ezek egyrészt jelzik, hogy az egyházon belül van egy komoly, belső lelki igény az isten-tapasztalásra, annak tanulására, a spiritualitásra, vagy ha úgy tetszik, a lelki életben, kegyességben való előrehaladásra. Másrészt pedig van egyfajta védelmi igény arra is, hogy ne szüremkedjen be mindenféle eszköz és lehetőség az egyház hitelességét megkérdőjelezve, mert kétségkívül jelen korunkra a minden irány felé nyitottság jellemző. És a minden irányba a lefelé való nyitottság is beletartozik, ennek pedig a veszélye is komolyan jelen van, sőt kevés az eszközünk ezt megakadályozni.

Tehát nevezzük védekező magatartásnak kritika helyett, mert mögötte minden bizonnyal egy valamiért való kiállás áll.²⁹ És hangsúlyozzuk ezt újra, ezen a téren ez teljesen jogos is.

A mai egyház és keresztény vallás mai formái azonban – valljuk be – nagyon sok mindenben profanizálódtak, csakúgy, mint a modern kori társadalmak és annak intézményei. Így az önismerettel szemben profán kritikát megfogalmazni azzal jár, hogy magunk alatt vágjuk a fát. Mert profán rendszernek profán eszközei vannak. Egyházi intézményekben szolgáló munkatársakként nem tudjuk magunkat kivonni e profanizálódás alól, hisz az állam és a társadalmi berendezkedés nem teocentrikus, maga az egyház intézményrendszere is kettős törvénynek alávetett, nem nézheti semmibe a világi, életbeli működések szabályozó jogrendszerét. És kétségtelen, hogy emberi szempontokból nézve a modern korban Isten kiszorulni látszik az emberi létezés köreiből. A 19. századi filozófus, Nietzsche közismert „Isten halott” kijelentése nem Isten halálára utal. Pontosabban úgy lehetne meg-

26 Ilyen imaformák a teljesség megjelölése nélkül a böjt, virrasztás, csend, zarándoklat, amelyek Jézus idejében és általa is szorgalmazott és gyakorolt Istenhez való közeledést segítő eszközök voltak. Csak egyetlen példa: protestáns egyházainkban meglehetősen elterjedtek az ún. „csendes napok”. Ez önmagában is üdvözlendő, de sajnos a tapasztalat azt mutatja, hogy a fórumokon a csend egyháztörténeti szerepének vizsgálata és a csendnek mint imagyakorlatnak a hogyanja háttérbe szorul.

27 Ugyanakkor ha Jézus és tanítványi körének gyógyító tevékenységét nézzük, mindezekre is nyugodtan lehetne utalni, de nyilvánvalóan – és a későbbiekben megvilágítjuk ennek okát – szakmai kompetenciákat sértene, ha ezt papi, lelkészi feladatként fogalmaznánk meg.

28 Ez önmagában nem lenne baj, de nem saját hagyományunk – végső soron a közös keresztény tradíció ezer vagy ezeröttszáz évének – igaz értékeivel szemben tanúsított magatartást tükröz-e ez a szemlélet? A közös keresztény tradíció ima hagyományát, az ún. Lectio Divina-t, feleleveníteni törekvő művek között ajánljuk Michael Casey és Thomas Keating műveit, különösen a felhasznált irodalom jegyzékben feltüntetett két könyvet.

29 A *protestál* egyik értelme pontosan ez is: a hit tételei mellett való nyilvános védelem.

fogalmazni, hogy „Isten [az ember számára] halott”. Tehát valami olyasmit mond ki, ami már a reneszánsz óta a kor levegőjében volt, és valahol a mai kor által oly nagyra értékelt humanizmus eszméáramlata is ennek csupán tünete lehetett már.³⁰

A humanizmus eszméáramlatának rohamos terjedése, emberarcú centráltsága már a 16. században világosan jelezte, hogy a transzcendens már nem az első helyet foglalta el az ember számára, mint addig mindig az emberi történelemben. És ez megnyitotta az utat nemcsak az emberi, hanem az ember alatti felé. Ezt ma élesebben tapasztaljuk, mint bármikor, mert a már előző lábjegyzetben említett transzhumanizmus egyenesen illeszkedik ebbe a tendenciába, amikor kimondja, hogy „szükségtelenné és nemkívánatosnak tartja az »emberi állapot« egyes jellemzőit, mint például a betegségeket, a fogyatékossgot, az öregedést és a (nem önkéntes) halált.”³¹

Visszakanyarodva a humanizmus eszmei áramlatához, természetesen lehet és kell is érvelni az emberi kultúra felemelő értékei mellett, de korábban ez nem is volt kérdés. Mert az ember istenképúsége sem volt kérdés. Kérdéssé akkor vált, amikor már nem érzekelte az ember isteni teremtettségét, és emiatt szüksége volt valamilyen támasztékra, kellett valami, amibe kapaszkodhat. Ez pedig saját maga volt, pontosabban az a kép, amelyet magáról, kívülről alkotott. Teológiai terminológiával élve ezt viszont úgy fogalmazzuk, hogy jelenleg *bűnös emberi létállapotban* tapasztaljuk önmagunkat, ahol mindent csak *tükör által homályosan* látunk. És elveszítve a valódi centrumot, Isten elsőbbségét is elveszítjük az önismeret-istenismeret relációjában. Ekkor pedig már képtelenné leszünk az istenképúség megragadására, mert a paradicsomi állapot elvesztésével eredeti állapotunk is feledésbe merül.³²

E feledés felgyorsulása és az egész világon való elterjedése az Újvilág felfedezésével és a 15–16. század történelmi eseményeivel egyértelműen kitapinthatóvá vált. Innen egyenes út vezetett az ipari forradalmak korához, a tudás és bölcsesség tudománnyá szűküléséhez, a tradicionális és szakrális tudás további szétdarabolódásához, a fejlődés eszméjének mindent eluraló magasztalásához.

Nyilván ha mindezt csak emberi nézőpontból nézzük, ahogyan modern korunk³³ ezt cselekszi is, be kell látnunk, hogy megannyi csodás felfedezés történt e századokban. De ha mélyebben megvizsgáljuk a kérdést, az is belátható, hogy e felfe-

30 Nyilván ezt tovább kellene pontosítanunk, mert ma már a modern humanizmusnál is divatosabb és magasztaltabb kifejezés és irányzat a transzhumanizmus irányzata. Ezekhez képest természetesen a reneszánsz humanizmus nagyságrendekkel fényesebb áramlatot képviselt, vagy más szavakkal közelebb állt Isten tételezéséhez.

31 Nem mintha a Wikipédiát mértékadó tudományos hivatkozási alapnak tartanánk, de a széles körben használt online lexikon vonatkozó szócikkeinek magyar és angol változatai jóval több hivatkozással szerepelnek, mint a humanizmus szócikkéhez kapcsolt változatok. A magyar nyelvű oldalon pedig a humanizmus és transzhumanizmus hivatkozott cikkeinek mennyiségi arányszámai, mondanunk sem kell, az utóbbi javára dőlnek el. Mind ez pedig magáért beszél. Lásd a <https://hu.wikipedia.org/wiki/Transzhumanizmus>, <https://en.wikipedia.org/wiki/Transhumanism>, valamint <https://hu.wikipedia.org/wiki/Humanizmus> és <https://en.wikipedia.org/wiki/Humanism> szócikkeket. (utolsó megtekintés: 2024. 04. 04.)

32 Egyébiránt ez a feledés az Igazság elfelejtése. Ezért utal a görög *alétheia* szó fosztóképző értelmű *a-* előtagjával a *Léthé*, a feledés folyójának tagadására. Vagyis az igazság valójában nem felejtés. De ha nem felejtés, akkor emlékezés, isteni eredetűnkre, istenképűségünkre való emlékezés.

33 A modern szó jelentése: 'korszerű, az adott kor követelményeinek megfelelő'; 'újszerű, divatos'. A modern szó eredete a középkori latin modernus ('új, mostani') nyomán; ez a modus ('mérték, mód') származéka a modo ('imént, épp most') határozói alakból, a hodie → hodiernus ('ma → mai') képzés mintájára. Forrás: www.arcanum.com (Magyar Etimológiai Szótár, *modern* szócikk.)

dezések kizárólag az anyag, a matéria minél összetettebb – úgy is kifejezhetnének, minél materialistább – vizsgálatának köszönhetőek.

A legironikusabb az, hogy a fizika mint a *phüszisz*-szel, a természettel legbehatóbban foglalkozó tudomány az anyagkutatás területein (pl.: kvantumfizika) alapjaiban rengette meg a világot, de ennek ellenére a 20–21. század az emberi történelem vitathatatlanul leganyagiasabb időszaka lett. Az atombombán keresztül az elektrotechnikai vívmányokig, vagy pl. a mesterséges intelligencia révén ugyanis az anyag minél komplexebb kutatásának eredményeit élvezzük, miközben a lélek, a szellem és az emberi tudatfolyamatok ismerete és vizsgálata jórészt egy helyben toporog, vagy éppen eljelentéktelenedik, de ha nem is, akkor is nagymértékben átveszi a többi tudomány megszilárdító és anyagiasító vizsgáló szemléletét. Nem is beszélve arról, hogy a technológiának való kiszolgáltatottság egyre nagyobb méreteket ölt.

És itt jutunk el az önismereti igény profán megjelenéséig. Mert a felgyorsult világunkban még a profán, vallástalan emberben is megjelenik az igény – hisz végső soron ő akkor is Isten képére van teremtvé, ha ezt el is felejtette –, hogy feltegye magának a kérdést, kicsoda is ő, és mit keres ebben az életnek nevezett forgatagban, miért viselkedik úgy, ahogyan, miért vannak testi-lelki nehézségei stb. És a pszichológia alapkérdése is ez: ki az ember, „ki vagyok én”³⁴

„A pszichológia a lelki lélettel, lelki jelenségekkel foglalkozó tudomány.”³⁵ A fő probléma ezzel az, hogy a lélektan, a pszichológia roppant széles vizsgálódási körében valahol pont a lélek, a névadás alapjául szolgáló *psziché* lényegének a vizsgálata marad homályban, és annak csak jelenségeit veszi tárgykörébe.³⁶ De éppen azért, mert a lényeg felé képtelen fordulni, ki van húzva alóla a transzcendens lehetőségek talaja. Önmagában ugyanis semmi nem érthető meg, hanem csak önmagán túlról érthető meg bármi is. Így az önismeretben is megmarad a személy, a személy viselkedésének és fiziológiájának elemzése, keresése, szétszedése, vizsgálata.

„Az önismeret a pszichológiában gyakran használt kifejezés, amely alatt azt értjük, hogy az embernek áttekintése van saját személyiségének összetevőiről, határaitól és lehetőségeiről, betekintése van viselkedésének rugóiba, hátterébe, motívumrendszerébe, helyesen ítéli meg az emberi kapcsolatokban játszott szerepét, hatását.”³⁷ – olvassuk a pszichológia egyik tankönyvében.

Hangsúlyozzuk, hogy egyáltalán nem a személyiség vagy a személyiség alkotórészeinek vizsgálata ellen vagyunk. Hisz a kizárólag, mondhatni fenomenológián alapuló vizsgálatoknak is megannyi életkönnyítő eszköz köszönhető.³⁸ De mindez az alapkérdésre, a „ki vagyok én?” kérdésre nem válaszol, tulajdonképpen annak minőségeit, jellemzőit vizsgálja csak. De e jellemzők, bár nagyon szorosan hozzá-

34 KEMÉNYÉ PÁLFFY: Bevezetés a pszichológiába, 14.

35 I. m., 7.

36 Pontosabban fogalmazva inkább az elme jelenségeit vizsgálja, mert a lélek fogalmával nem tud mit kezdeni.

De így van ezzel csaknem minden modern tudományág, például a biológia sem vizsgálja lényegét tekintve, hogy tulajdonképpen mi az élet, a *biosz*, és a sort tovább lehetne folytatni.

37 KEMÉNYÉ PÁLFFY: Bevezetés a pszichológiába, 15.

38 József Attila szerint azonban csak a *kín finomul*. Ld. *Ős patkány terjeszt kört* c. versét.

tartoznak a vizsgálat tárgyához, nem azonosak vele. Fel sem merül igazából az, aminek a legegyszerűbb nyelvi vizsgálat során³⁹ fel kellene már merülnie: az Eckhartnál említett „két én” problematikája.

A lélektan a fenti definíció szerint is a személyiséget vizsgálja. De mi is a személy? Karakter. Maszk. Szerep. Álarc.⁴⁰ E jelentéseknek pedig van egy közvetítő minősége. A mai modern önismereti törekvéseket azzal a hasonlattal lehetne ábrázolni, mintha a színdarabot játszó színész nem magát a színészt játszózt keresné a szerep mögött, hanem a szerepet vizsgálná, mindenféle tulajdonságait, annak dinamikáját. Vagyis álarcának a színeit, erőit és lehetőségeit, miközben eszébe sem jut azt keresni vagy akár csak tételezni, *ami* (sic!) ezt a szerepet megeleveníti, önmaga valóságát, *aki* játssza a szerepet.

Ennek oka nyilvánvalóan a leszűkült szemlélet, amely nem teszi lehetővé, hogy tételezze „valaminek” (istenképesség) a létezését, és ami így marad, a „hordozó”, a szerep vizsgálata. Mélyebb oka ugyanakkor, hogy a „ki vagyok én?” kérdésre egyáltalán nem alkalmas a kizárólagosan tárgyiasító, vizsgálódást magáévá tevő szemlélet.

László András találóan fogalmazta meg: „*az emberi test nem sejtekből áll, az emberi test sejtekre bontható*”.⁴¹ Önmagunk nem a személyiségből állunk, önmagunk lényege személyiségre, annak mindenféle jellemzőjére és annak elemeire *bontható*. De nem vagyunk azonosak a személyiségünkkel. Az a halotti maszkunk. Amely a mulandóságnak alávetett, amelynek keresztre kell feszülnie, mert megvan a maga keresztje. Öntudat, egó, ó ember, és lehetne még sorolni különféle megnevezéseit. Határtalan megismerési lehetőségeket rejt, valóban. De csak horizontális értelemben. Egy szerep a megelevenítő színész nélkül csak halotti maszk. Vizsgálhatjuk végtelenül ezt a maszkot, de legfeljebb karneváli forgatagba kerülünk, amelynek soha nem lesz vége.

Csak az istenismeret segíthet minket ki ebből a horizontális körforgásból. Ezért az önismeret spirituális nélkül halotti maszk. Nem elevenít meg, vele szemben joggal fogalmazható meg kritika. De csak akkor és abból a nézőpontból, amely rálát e kettős én mechanizmusának működési elvére. Nem tárgyiasítható az az én, amely a szerep-színész hasonlatban a színészre vonatkozik. Ami tárgyiasítható, az csak az álarc. Ami nem a valódi arc, hanem talmi, ál.

A spirituális önismeret képzésbeli jelentősége és további kihívásai

A spiritualitásban való előrehaladás – hasonlóan a lelki egészség megőrzéséhez – komoly elköteleződést és rendszerességet igényel, és nincs benne megállás.⁴²

39 Én önreflexióval bírok, vagyis rá tudok látni magamra. Ez nyilvánvalóan azt jelenti, hogy van valami bennem, ami az én, ami rálát arra, ami vagyok, ami szintén én. A kettő nem ugyanaz, ez a kettős én problematikája. Minden nagy világvallás alapkérdése a „ki vagyok én?” kérdés. A kereszténységben ez az ó és új ember fogalma, vagy az „Élek, de már nem én, hanem Krisztus él énbenem.” (Gal 2,20) igehely kapcsán is nyilvánvaló.

40 Ld. a *perszóna* szócikket az Arcanum Digitális Tudománytárban: A latin *persona* szó „a hagyományos etimológia szerint a *personare* (‘áthangzik’) ige származéka a *per-* (‘keresztül’) és *sonus* elemekből, mivel az ókori színpadi álarcbra egy erősítő hangtölcsér volt beépítve, amelyen át a játszó szavai ‘áthangzottak.’” Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/p-F3534/perszóna-F36EA/> (utoljára megtekintve: 2024. 04. 04.)

41 LÁSZLÓ: *Solum ipsum*, 459. aforizma, 77.

42 „Legyetek tehát éberek, és szüntelenül imádkozzatok...” (1Thessz 5,17)

A tág értelemben vett imádságnak mint Istenhez közeledésnek megannyi szintje van, és az ezekben való elmélyedés komoly törekvéseket kíván, átvilágítva magát az imádkozót is, ugyanis csak ezzel a személyiséggel tudunk Isten felé fordulni, oly módon és oly mértékben, amennyire át vannak világítva lelki, személyiségbeli jegyeink, legyenek azok hiányosságok vagy sebek, vagy éppen készségek és képességek. Ezek éber átvilágítása (IThessz 5,17) ugyanis segítheti erőlkifejtésünket, viszont át nem világításuk nagymértékben akadályozhatja is imaéletünket. Ha ugyanis egy gyermekkori sérülés a viselkedésben és a személyiség kibontakozásában akadályokat képez, akkor a spirituális folyamatokat is meg tudja nehezíteni. Nyilván nehezen képzelhető el sebzettség nélküli emberi élet. De saját motivációink átvilágítása azért is szükséges, hogy az Istenhez kapcsolódás minél éberebb, vagyis tudatosabb legyen. Azaz minél inkább meg kell tisztítanunk azokat a tudatfolyamatainkat – a gondolkozást, érzést, akaratot, emlékezést, hitet –, amelyekkel ezt végezzük. Nem mindegy ugyanis, hogy mi irányítjuk Isten felé sebzett életünket, vagy sebeink irányítanak minket arra, amerre.

Szem előtt kell tartanunk ugyanakkor, hogy Istenről mindig csak nyelvi képekben, véges szavakkal tudunk gondolkozni. Hogy mennyire tudunk a szavaink mögötti valódi transzcendenshez kapcsolódni, az nagymértékben lelki életünk, „belső szobánk” megtisztításán múlik. Az „*Isten halott*” kifejezésről korábban volt szó. Erre kondicionált a korgondolkodás, de ezen túlelmelkedni már létszemlélet, világlátás és hit, vagyis tudati belátásban való előrehaladás szükséges. A spiritualitás a vallás megvallása. Nem szavakkal, hanem egzisztenciánkkal, tetteinkkel, lényünkkel. Az *úton járás* hasonlatát használva a vallás az *út*, a spiritualitás az *úton járás*. Az Abszolútum által bárki ráléphet erre az útra a vallás intézményrendszerének segítségével,⁴³ de az úton való járás, a kereszt felvétele saját ügy. Saját keresztünket magunknak kell felvinnünk.

A tanítványoknak szóló felszólítás – „Ha valaki énutánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye fel a keresztjét, és kövessen engem!” (Mt 16,24) – kulcsmondattá a spirituális önismeretben, mert a saját kereszt felvételére biztat, és ehhez saját készségek és képességekben való jártasság szükséges. A kereszténység útján természetesen ez nem elegendő, mert a kereszt felvétele a kezdet, de a spiritualitás – a Jézushoz és Istenhez való közeledés – az, amikor elkezdek ezen az úton járni, és követni Őt.

A teológiai tanulmányok megkezdésének általános életkora jelenleg a 18 éves kor. Hogy ez a spirituális önismeret területén mire alkalmas, az nyilván személyfüggő. Egyetemi tárgyként, illeszkedve a kor, a társadalom és az oktatás elvárásaihoz elsősorban a spirituális önismeret önismereti oldala kerülhet előtérbe, és az is meg lehetőségen korlátozottan.

A csoportkohézió erősítése, a hallgató önmagára és csoporttársaira való reflexiós készségeinek kibontakoztatása lehet az elsősorban kitűzött cél. Ugyanis ahhoz, hogy mélyebb, lelki nehézségek gyökerei feltáruljanak, az oktatási keretek átalakítása nélkülözhetetlen lenne. E keretek alatt értjük többek között a csoporttagok

43 A vallás latin szava a *religio*. E kifejezés eredeti jelentéstartalmának egyik lehetséges gyökere a *re-ligare* ige, amely – az igekötő értelmétől függően – újra- vagy visszakötni jelentéssel bír, ti. visszakötni az embert ahhoz a metafizikai minőséghez, ahonnan halhatatlan lelke származik. A másik lehetséges gyökér a *re-legere* ige, amely *visszaolvasni*-t jelent, vagyis visszaolvasni azt, ami a vallás szent könyveiben rögzítve lett.

viszonyainak – kontraindikáció – kikerülhetetlenségét, vagy akár a hallgató alkalmazkodókészségét és -képességét, érettségét. De e keretek talán egyik legfontosabbika a bejárás kötelezettsége. Vagyis a tárgy kötelező jellege. Beláthatjuk, hogy ez önmagában is egyfajta felszólításként hat. És lélektani szempontból, bár sok mindent meg tudunk tenni parancsra, de például őszintén szeretni valakit, az – lássuk be – nehezen sikerülhet. És az önismeretnek is hasonló természete van.⁴⁴ Felszólításra „önismerni” nehezen megy. Külsőleg tehetünk úgy, hogy végezzük, de ha kényszer, előbb-utóbb belső feszültségekhez vezet. A spirituális önismeretben valójában olyan folyamatokról van szó, amelyek sokkal inkább nem egy külső tekintélynek való automatikus alávetésben bontakozhatnak ki hitelesen, hanem e tekintély mint keret arra lehet leginkább alkalmas, hogy elvezesse a hallgatót oda, ahol ezek a kvalitások felébredhetnek és kiteljesedhetnek.

Végezetül tanulmányunkban kitérünk a tárgy lehetőségeinek és céljainak vázlatos megfogalmazására:

- kedv ébresztése az önismereti munkához, ennek állandó fenntartásához a hivatása során;
- hivatástisztázás;
- saját erőforrások tudatosítása;
- a személyiség kibontakozásának segítése;
- csoportbeli konfliktusok kezelése;
- világnézet és -szemlélet kialakításának segítése;
- az önismeret és önszeretet kapcsolódása;
- az istenkép alakulásának figyelemmel kísérése;
- imaformák megismertetése, gyakorlásuk elősegítése;
- tudatfolyamatok jelentőségének tudatosítása – elsősorban az érzelem, a gondolkodás, az akarat, az emlékezés, az intuíció, a hit működése, valamint ezek dinamikájának megértése játssza a fő szerepet mindebben;
- lelki folyamatok mint e tudatfolyamatok következményeinek kezelése;
- a testi folyamatok önismerettel és spiritualitással való összekapcsolása; a tünetek természete;
- a szellemi folyamatok, a megértés és a tudatosság funkciójának átlátása;
- a spirituális út kihívásai és azok kezelése.

Ezek, hangsúlyozzuk, lehetőségek és célok. Valamennyire hierarchikusan épülnek egymásra, a későbbi az előbbi függvénye, de távolabbi kapcsolódások is elképzelhetők. Hogy meg is valósuljanak, a fent említett keretek működtetése mellett nagy szerepe van bennük a hallgató szubjektív elhivatottságnak. Ebben pedig a spiritualitás, az Istenhez közeledés gyakorlata és gyakorlása, valamint az önismeret mint a személyiség működési törvényszerűségeinek megismerése lehetnek segítő eszközei.

E pontok további részletes kidolgozást és finomítást igényelnek a gyakorlati tapasztalatok figyelembevételére alapján, valamint az oktatási rendszerrel, a hitéleti egyetemi struktúrával, az egyház képviselőinek iránymutatásával összehangoltan;

44 Valójában a Tízparancsolat, és a törvények felszólításai is hasonló dinamikával bírnak. Annak számára jelentenek csak külső parancsokat, akik ezt maguktól nem képesek megtenni, mert belső iránytűjük ezt nem teszi lehetővé. Az ő számukra ezek parancsok. De annak a számára, akinek egzisztenciája Isten irányába van hangolva, ezek természetes működési leírásai a világnak.

nem elveszve viszont a stratégiák, útmutatások készítésében, hanem megvalósulásukat tartva szem előtt.

Jelen tanulmány annak szemléleti alapjait kívánta lefektetni, hogy a spirituális önismeret nélkülözhetetlen a ma teológusa, vallástanára, tanítványá válni vágyó embere számára. Annál inkább nélkülözhetetlen, minél inkább a mottóul választott *ige* célját komolyan keresi, és annak megélésére is törekszik.

Felhasznált irodalom

- AUGUSTINUS: *Vallomások*, online elérhető: <http://mek.niif.hu/04100/04187> (utolsó megtekintés: 2023. 09. 09.).
- BUJI F.: Hol van Isten?, in *Uó: Magasles. Esszék és reflexiók a tradíció távlatából*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2003, 51–59.
- BUJI F.: Eckhart mester beszéde az Istenhez való közelség tényéről és tudatáról, in *Új Forrás* 40 (2008/4), 3–5.
- CASEY, M.: *Szent olvasás. A Lectio Divina ősi művészete*, Bakonybél–Budapest, Szent Maurícius Monostor–LHarmattan, 2022.
- ECKHART Meister: *Tizenöt német beszéd*, Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2000.
- ECKHART Mester: Hatvannyolcadik szentbeszéd, (fordította Bujai Ferenc), in *Új Forrás* 40 (2008/4), 6–15.
- *Evangelischer Erwachsener Katechismus*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2000.
- IRENAEUS: *Against Heresies* (Adversus haereses), online elérhető: <https://www.newadvent.org/fathers/0103509.htm> (utolsó megtekintés: 2023. 09. 09.).
- KÁLVIN, J.: *Institutio Christianae Religionis – A keresztény vallás rendszere 1559*, 1. kötet, Budapest, Kálvin Kiadó, 2014.
- KEATING, Th.: *Nyitott tudat, nyitott szív. Az Evangélium kontemplatív dimenziója*, Budapest, Filosz, 2006.
- KEMÉNYNÉ DR. PÁLFFY, K.: *Bevezetés a pszichológiába*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1989.
- LÁSZLÓ András: *Solum ipsum. Metafizikai aforizmák*, Nyíregyháza, Kötet kiadó, 2000.
- LUTHER, M.: *A keresztény ember szabadságáról*, in Masznyik, E. (szerk.): *Luther Márton egyházreformáló iratai*, 2. kötet, Pozsony, Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1905, 319–347.
- *Magyar Nagylexikon*, 7. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó–Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 1998.
- *Perszóna* in Arcanum Digitális Tudománytár, online elérhető: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/p-F3534/perszona-F36EA/> (utolsó megtekintés: 2023. 09. 09.).
- SUDBRACK, J.: Spiritulitát, in *LThK* 9 (2000), 852–853.
- VARGA Zs. J.: *Görög-magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1996.
- WIGGERMANN, K-F.: Spiritulitát, in *TRE* 31 (2000), 708–717.

FAZAKAS GERGELY TAMÁS

Kora újkori református prédikátori fókuszterületek mai tanulságai (Lelkipásztorok és világiak egykor és most)

„A ttól, hogy az emberek részt vesznek egy istentiszteleten, úgy vélik, hogy tudják, miként kell irányítani a gyülekezetet. És sokan nem is haboznak tudatni ezt a lelkészükkel” – osztotta meg a gyülekezetvezetők gyakori tapasztalatát Brandon Kelley, az egyesült államokbeli protestáns First Church of Christ lelkipásztora.¹ S valóban, egy jelentős, 1200 lelkészre kiterjedő 2022-es amerikai kutatás (*Greatest Needs of Pastors study*) szerint az egyik legnagyobb kihívás a lelkipásztoroknak szembesülni a templombajárók irreális elvárásaival: a válaszadók mintegy harmada nevezte meg ezt mint számára jelentős problémát.²

Noha vannak hasonló magyarországi kutatások, az amerikaival azonos léptékű és célú vizsgálat hiányában nem tudjuk teljesen összevetni, hogy a mi lelkészeinknek milyen mértékben okoznak nehézséget a gyülekezeti tagok bíráló megjegyzései. Amennyiben az effajta aggodalmakat el akarjuk kerülni, korántsem egyszerű dilemma, hogy rávegyük-e magunkat, és világi hívőként válaszokat fogalmazzunk meg a Studia szerkesztőinek lényeglátó kérdéseire: *Milyen lelkészekre van/lenne szüksége gyülekezeteinknek? Milyen elvárásokat támasztunk velük szemben? Milyen feszültségek érzékelhetők?* Nem is csupán alkalmi vagy rendszeresebb vasárnapi istentisztelet-látogatóként lehet bennünk gát, hogy elmondjuk a véleményünket – ilyen esetben indokolt a tapasztalatlanságra és a nem elegendő információra hivatkoznunk, ha nem akarunk abba a hibába esni, mint a Kelley által kifogásolt személyek. De a gyülekezetek működését és az egyházi struktúra további szintjeit, illetve a lelkipásztorokat és a reformátusság lelkési vezetőit jobban ismerő, presbiterként vagy más szolgálati területen munkálkodó gyülekezeti tagként, egyházkormányzati funkciót viselő laikus hívőként sem könnyű megfogalmazni megfelelő álláspontot. A valóban használható gondolatmenetnek ugyanis egyfelől nem érdemes parciális kérdésekkel foglalkoznia, másfelől nem szabad sztereotípiákat hangoztatnia, harmadrészt pedig nem lehet bántó és személyeskedően kritikus. Legyen inkább imádságban megküzdött, a Szentírás ismeretében kiérlelt, a lelkipásztori személyiséget tiszteletben tartó, továbbá releváns, azaz adatokkal és érvekkel alátámasztott, végül pedig missziológiai vonatkozásban építő jellegű. Ezen elvek figyelembevételével jelen tanulmányban csupán három, általam valamilyen ismert kiindulópontból igyekszem eljutni az álláspontom megfogalmazásához. Egyrészt egyház- és irodalomtörténeti szempontokat veszek figyelembe: a kora

¹ KELLEY: A Major Moment.

² Ld. az elemzést: Lifeway research: The Greatest Needs of Pastors study.

újkori protestáns szerzők által fontosnak tartott lelkipásztori elvárásokat. Másrészt a jelenre vonatkozó egyházsociológiai kutatásokra hagyatkozom. Harmadrészt pedig a közelmúlt egy meghatározó, belülről megfogalmazott egyházkritikájából kiindulva értelmezem a jelent saját tapasztalataim, egyházismeretem alapján. Úgy vélem, hogy a történeti szempont, illetve a mai társadalmi és egyházi, gyülekezeti valóság a változó kontextusok ellenére sem áll olyan távol egymástól. Ezért ezek együttes érvényesítésével fogalmazok meg ajánlást a lelkipásztorokkal kapcsolatos elvárásokra vonatkozóan.

I. A megfelelő színvonalú prédikálás és könyörgés mint a református „lelki tanító” legfőbb feladatai a kora újkorban

„Sokan sóhajtoznak mind tanító [azaz prédikátori, lelkészi], mind pedig egyéb renden lévő kegyes emberek közül, Krisztus Urunk tanítványaival együtt: »Domine, doce nos orare – Uram, taníts meg minket könyörögni«, melyhez a tanítók hozzáragasztják ezt is: »quin et praedicare – sőt prédikálni is, Uram.« [...] Én, amennyire Isten engem segélt, megjárván már tizenyolc esztendő alatt valamennyire az utakat, amelyeket mind a könyörgésre, mind a prédikálásra legáltal[ánosab]bknak, könnyebbeknek és épületesebbeknek esmértem, minden irigység nélküli takargatás, titkolás nélkül, igazán és mindenestül, amint én az Krisztus ajándékozásának mértéke szerint vöttem, most kiadom: nem bánván, sőt szívem szerint óhajtván Mózzessel: »vajha az egész nép profétálna!«”

Az idézett sorok az első olyan imádság- és prédikációelméleti kézikönyv bevezetőjében olvashatók, amely kötet latin és magyar nyelven jelent meg, *Doce nos orare, quin et praedicare etc., azaz imádkozásra és prédikációírással a tételre, és annak megtanulására való mesterséges táblák...* címmel 1650-ben.³ A prédikációírás retorikai szabályait (*ars praedicandi / ars concionandi*), valamint az imádságalkotás módjait (*ars orandi*) számba vevő, a szószéki beszédek és könyörgések megszerkesztését táblázatokkal magyarázó, valamint szentírási imapéldák és a Miatyánk alapos elemzésével kiegészítő, a kötet célját tekintve a magyar református lelkipásztorok számára praktikus segítséget adó jelentős munkát Medgyesi Pál (1605–1663) református lelkész állította össze, I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek (1630–1648), később özvegyének, Lorántffy Zsuzsannának az udvari papja. Medgyesi a debreceni kollégium egykori diákja, majd rövid ideig tanára, a leideni és a cambridge-i egyetemekre is beiratkozott kiváló teológus volt, akinek könyve – saját, közel két évtizedes tapasztalatain túl – latin és angol nyelvű protestáns forrásokból táplálkozott, illetve áttételesen az ókeresztény és középkori hagyományokhoz is kapcsolódott.⁴ A szerző a kötet elsődleges – mindenekelőtt lelkipásztori – olvasói számára a szolgálatuk két legfontosabb elemét hangsúlyozza, őket ezek alapos el-sajátításához segíti, sőt buzdítja: „Te istenfélő keresztényen, ki mind a könyörgésnek,

³ MEDGYESI: *Doce nos orare, quin et praedicare etc.*,)o(2v.

⁴ BARTÓK: „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”, 157–174. 184–211; TÓTH: „A mely penig Abba atya név alatt vagon, jobbrészént Elnathan Parré”; KECSKEMÉTI: Medgyesi Pál prédikációelméleti művének forrása.

mind a prédikálásának s prédikáció tanulásnak lelkéért szívből buzgasz [...], hogy igyekezettedet látván kéretlen is, avagy csak útban igazétani s a célra juttatni igyekezzek, mert ez a végem; sőt hogy akik nem igyekeztenek is ekédig, valamint felserkenthessem.”

Medgyesi Pál kötete prédikációelméleti részének egyik forrása a nagyhatású angol puritánus teológus, William Ames, latinositott nevén Guilielmus Amesius (1576–1633), franekeri tanár főműve, a *Medulla theologica* (1627) I. könyvének 35. fejezete: *De ministris ordinariis, et eorum officio in concionando*. Itt a szerző a homiletikai kérdéseket a lelkipásztori hivatás keretében tárgyalja, hangsúlyozva az Isten igéje prédikálásának, a hallgatók tanításának fontosságát, illetve azt, hogy igyekezni kell rájuk szabni, műveltségüknek, életkoruknak megfelelően. Medgyesi munkájának az imádság alapos megszerkesztettségét, az erre való felkészülés jelentőségét hangsúlyozó része szintén sokat merít Amesius könyvéből, a II. könyv 9. részéből (*De oratione*).⁵

A „hosszú reformáció” idején (16–18. század)⁶ a fenti példákon túl is sokan, akik a lelkipásztori szolgálatról gondolkodtak, elsődlegesen a prédikáció és az imádság igényességének fontosságára, az ezekben való előhaladásra, homiletikai és euchetikai szempontú fejlődésre helyezték a hangsúlyt.⁷ A 16. századi reformatori szemléletnek megfelelően, a retorikai szempontokon túl, számos teológiai, ekkleziológiai értekezés, illetve a hivatást taglaló írás is a lelkipásztori tevékenység e két fő területét emelte ki, szorosabban pedig ezeknek – különösképpen a prédikációnak – a *tanítást* előtérbe helyező funkcióját.⁸ E kifejezés magának a prédikációnak is gyakori szinonimája volt, különösen a 17. században: a prédikátor feladata a hívek hitbéli tanítása, enélkül eltévelyedés történne. (A kora újkorban elsősorban a katolikus irányultságú elmozdulás miatt aggódtak a protestánsok.) Magyarországon mások mellett Geleji Katona István (1589–1649) erdélyi református püspök világosan fogalmazta meg a tanítás hangsúlyának teológiai indokát: eszerint a kegyesség alapja kizárólag a megismerés, a tudás lehet. A puritánusok, így a már emlegetett Medgyesi Pál ezt a szempontot annyiban pontosították, hogy a haszontalan okoskodástól óvtak.⁹

A Geleji Katona által összegyűjtött egyházi kánonok (1649) a lelkészek kötelezettségei között szintén a hívek *tanítására* helyezték a hangsúlyt, együtt kezelve az intellektuális és a hitbéli teljesítményt („a mennyei tudományt és a keresztyén istenfélelmet”, 48. kánon), és óvtak attól, hogy a tudatlan lelkészek megbotránkoztatassák a híveket. A kánonok szerint a lelkipásztornak a prédikációk vonatkozásában szert kell tennie a világos és szemléletes magyarázat képességére, az allegóriák rejtett értelmének pontos kibontására, az értelmes és tiszta beszédmódra (4., 34. és 39. kánon). A bibliaolvasással bővített hétközi könyörgések tartásában

5 Az 1641-es kiadást használtam: AMESIUS: *Medulla theologica*.

6 TÓTH: A hosszú reformáció jegyében.

7 Ld. GYÖRI: Református identitás és magyar irodalom.

8 Ld. például ASCHE: Philipp Melanchthon als christlicher Schulhumanist und Bildungsreformer; HAMMANN: Luthers und Melanchthons Bildungsprogramm.

9 KECSKEMÉTI: *Domini sumus*, 383.

pedig következetesnek, tömörnek és érthetőnek kell lennie (46–49. kánon).¹⁰ Mindemmel Medgyesi Pál és más korabeli református gondolkodók (sőt, a katolikusok is¹¹) – egyéb elemek mellett – a prédikátorok *lelki tanítói* identitásának erősítését szorgalmazták. Ez egyfelől a hívek tényleges tanítását jelentette: a reformáció korabeli Európa protestáns egyházaiban elsősorban a gyülekezet tagjai – nemcsak a gyermekek, hanem ugyanúgy a felnőttek – nyilvános okítását előtérbe helyező katekizáló istentiszteleteken, vasárnap délutánonként.¹² Másfelől a *lelkek feletti sáfárságra*, Isten igéjének gondos, a hallgatóság lelkében gyümölcsöző hatást elérni képes tevékenységére vonatkozott, eleget téve „a lelki tanítói szerepnek, felválalva a kétségbeesettek, a »kevés igazak« vigasztalását”.¹³

Amikor a 18. századi egyházi gyakorlatban (például az 1762-es tiszántúli vizitációs tervezetben) pontosították és bővítették a lelkipásztorokkal szembeni elvárásokat, akkor a hívek lelki tanítása mellett hangsúlyt kapott egyfelől a szegények istápolása, másfelől az iskolák ellenőrzése, harmadrészt pedig az adott „település belső békéjének és morális állapotának szemmel tartása”.¹⁴ Tehát egyre inkább igényt támasztottak a lelkész szorososan vett templomi szolgálatán túl a – mai megfogalmazásban – szociális jellegű munkára, intézményfenntartói feladatokra, mindenekelőtt pedig a közösségépítésre és gyülekezetpásztorolásra. Ám az új szempontok körvonalazása korántsem jelentette azt, hogy a gyülekezetek engedtek volna abból, hogy továbbra is magas szintű prédikációs és imádságos felkészültséget várjanak el a lelkésztől. Például 1765-ben részben azért kellett távoznia debreceni lelkési állásából Kabai Andrásnak, mert a hívek elégedetlenek voltak tanításával. Egy tiszanagyfalui lelkész pedig hiába volt erkölcsileg feddhetetlen, a gyülekezet indulatosan panaszkodott „hosszas beszédei és hibás nyelve” miatt, mondván: „sok szavát lehetetlen érteni, nem lehet utána könyörögni”.¹⁵

Az igényes prédikatori képesség elvárása még azután is alapvető szempont volt, hogy eltörölték a szankcionálás lehetőségét, a papmenesztést – például Debrecenben, ahol 1841-ben hozták meg ezt a döntést. (Erről a gyakorlatról alább, a III./A pontban írok.) A hívek ettől kezdve lábbal szavaztak, azaz inkább maguk távoztak nem megfelelő igényességű prédikatori tevékenység esetében, legalábbis erre következtethetünk Balogh Ferenc kollégiumi tanár naplójának 1871. június 4-i bejegyzéséből. Az egyháztörténész-teológus szomorúan írja, „hogy a lelkész úgy elnépteleníti a templomot”. Ekképpen számol be az aznapi, vasárnapi istentiszteletről:

„a Nagytemplomban valék, alig voltak 200-on felül valamivel, oka, mert a nem kedvelt, sőt unalmas szónok, Nagy József lelkész napja volt. Hanyatlik az egyház ily egyén mellett. Legalább más úton működne, például o[káért] irodalmilag, vagy filantropilag. En ily megunt állapotban egy napig sem lennék rontására egy-

10 BUZOGÁNY: A Geleji-kánonok, 18. 31. 33. 37–39. Vö. RÁCZ: Egyház és társadalom, 100.

11 Vö. TASI: Az isteni szó barokk sáfárai, 37–38.

12 OLÁH: Hitélmény és tanközlés, 89–93; KELEMEN: A kátémagyarázatos istentisztelet; GYÖRI: Református identitás és magyar irodalom, 53–68; MURDOCK: Beyond Calvin, 102–106.

13 LUFFY: „Romlás építőinek fognak nevezetni”, 134. – Az egyfelől vigasztaló, másfelől prófétai beszédmód, illetve prédikatori szerep együttes jelenlétéről és feszültségéről ld. CSORBA: „A' sovány lelket meg-szépíteni”, 75–80.

14 RÁCZ: Egyház és társadalom, 100.

15 I. m., 106–107.

házamnak. Helyette [az] új segédlelkész, Biki Károly ígért [= prédikált], meglepő jól. De ezt nem tudta a közönség.”¹⁶

Egy héttel később, a június 11-i istentiszteletet követően még a püspököt, Révész Bálintot is bírálva panaszkodik Balogh erről a kérdésről: „Restülnek szónokaink, a pásztorok nem pásztorok, a nyáj pedig széled, és nem legeltetik. Ez hiba, mégpedig nagy.”¹⁷

Azonban a fenti szempontokra történő lelkipásztori fókuszálás – a sok egyéb szolgálati terület mellett – gyakran kihívást jelentett, éppen ezért fontosnak tartották a prioritizálás kérdését. Másokhoz hasonlóan Balogh Ferenc professzor is – egyéb, kevésbé lényeges követelmények helyett – az egyszerre magas színvonalon prédikáló, alapos háttértudással rendelkező, illetve mély hitű, lelkigondozói attitűddel is jellemezhető képességek kibontakoztatására intette tanítványait, a leendő lelkipásztorokat. A következőt hangsúlyozta a Hittanszaki Önképző Társulat 1870. június 17-én tartott tanévzáró ülésén elmondott beszédében:

„Nekünk legelső és legfőbb teendőnknek kell lenni egy leendő *lelkész és vallástudós, apostol és hitszónok* tulajdonságainak megszerzése. Feladatul nézend reánk s utódainkra: *visszavonulni oly terekről, melyek szakpályánk követelményeitől távolabb esnek.* Az egyházi tér oly néptelen a munkásoktól, ide kell nekünk tolni. A magyar prot[estáns] Sion, látva pusztulását, méltán sóhajt fel Istenhez: »Hozd meg az én fiaimat messzünnen.« (Ézs 43,6)... mi legyünk az ő fiai, vagyunk már is címzetesen, legyünk azok tetteleg.”¹⁸

II. Néhány mai egyházsociológiai sajátosság

Balogh Ferenc idézett intelme mára sem veszítette el aktualitását: a mai lelkipásztornak a rengetegféle elvárás, illetve számos (pót)cselekvés között szintén kiemelten fontos prioritizálnia. Azért érdemes érvelni amellett, hogy a jelen lelkészei is fókuszáljanak az igényes prédikációra, a rendszeres könyörgésre, a minőségi hétközi alkalmak megszervezésére (és nem csak megtartására!), valamint a gyülekezet-építésre és lelkigondozásra, mert ez az öt elem a biblikus tradíció és az I. fejezetben ismertetett református hagyomány alapján is indokolható. A kortársaink számára példaadók lehetnek az elmúlt évszázadok lelkipásztorai, akik úgy helyeztek hangsúlyt egyfelől a lelki tanítói attitűdre, a hívek ismeretszintjének és hitbéli állapotának megfelelő, azt javítani hivatott alkalmak (katekizáló istentiszteletek, hétközi könyörgések) megtartására, másfelől pedig a saját homiletikai és eucharisztikai felkészültségükre, hogy a híveik jelentős hányada alig volt képzett.

16 BALOGH: Naplószerű magánfeljegyzések [1866-tól 1882. júniusig], [275]. – A szöveg első felét, az 1866 és 1871 közötti évek bejegyzéseit Kovács Ábrahám rendezte sajtó alá, a kiadás megjelenés előtt áll. A fenti mondatokat még Balogh eredeti kéziratából citáltam. A helyesírást – itt és a következő Balogh-idézetekben – a ma használt gyakorlathoz igazítottam.

17 BALOGH: Naplószerű magánfeljegyzések, [279].

18 I. m., [186]. (Kiemelések tőlem: F. G. T.)

Az effajta prioritizálás, vagyis a szakmai-tudományos és a lelki-spirituális hangsúly¹⁹ együttes és elsődleges fontosságára, aktualitására hívják fel a figyelmet a mai protestáns egyházi trendek is. A gyülekezeti tagok irreális elvárásaival szemben az igényes prédikációra, a tanításra, illetve a könyörgésre fókuszáló, a protestáns egyháztörténet biblikus hagyományával érvelő szempontok megjelennek például az Egyesült Államok jelenlegi lelkipásztorainak helyzetére reflektáló legújabb munkákban is.²⁰ Egy 2014-es németországi kutatás, amely a lelkipásztorok saját hivatásukkal kapcsolatos elégedettségét vizsgálta, szintén azt támasztja alá, hogy elsősorban „a vidéken elhelyezkedett lelkészek többsége [...] munkaidejének nagy részét nem a hivatásához kapcsolható tevékenységekkel, hanem inkább adminisztrációs feladatokkal, illetve épület-karbantartással tölti, míg erre a városi gyülekezetek nagy része képes finanszírozni egy külsős munkatársat.” Az említett, illetve hasonló német vizsgálatok a lelkési hivatás identitáskrizisére hívták fel a figyelmet: a fókuszálás és a feladatok közötti prioritizálás hiányosságai is e válságra vezethetők vissza.²¹

A mai magyarországi egyházszociológiai sajátosságok alapján is fel lehet ismerni a fenti tendenciákat. Nemcsak a 2022-es népszámlálás adatai alapján, hanem legalább a rendszerváltás óta tudható, hogy a jelen református egyháznak egyszerre kell gondot fordítania a vidéki, idősebb, alacsonyabb iskolázottságú, a lelkipásztori tekintélyt hagyományosan könnyebben elfogadó reformátusság igényeire, valamint arra, hogy – a nagyobb városokban különösen, de vidéken is – eltűnőben van a népegyházi jelleg. Duráczy Bálint szociológus szerint e hagyományos keret fokozatos visszaszorulása, illetve ezzel párhuzamosan a hitvalló, elkötelezett egyháztagság megerősödése a protestánsok körében már korábban elkezdett lezajlani, s ma az átalakulás elsősorban a római katolikusokat érinti.²² Mindezt a 2022-es népszámlálás adatai is megerősíteni látszanak, bár egyelőre még hiányoznak az alaposabb szociológiai feldolgozások, csupán előzetes gyorselemzések láttak napvilágot.²³ De az már most elmondható, hogy a frissen kijött adatok egyebek mellett azért sem meglepőek, mert régóta tudjuk, hogy nem helytálló az a szocializmusból örökölt feltételezés, hogy az iskolázottsággal fordítottan arányos volna a vallás iránti érdeklődés, illetve egyszerűen állítható lenne, hogy a városokban nagyobb az egyháztagok számának csökkenése.²⁴ Ugyanis a rendszerváltás utáni évtizedekben, sőt, már az 1980-as évek közepétől inkább az volt jellemző, s újab-

19 Vö. SZÁSZNÉ LÁZÁR: A lelkipásztori hivatás krízise.

20 Ld. például TAYLOR: A Preach Well Church, 28–37.

21 A greifswaldi Ernst-Moritz-Arndt Egyetem teológiai fakultásának 2014-es kutatásáról, továbbá más németországi vizsgálatokról és elemzésekről ld. SZÁSZNÉ LÁZÁR: A lelkipásztori hivatás krízise.

22 Ld. erről GACSÁLYI: „A gyülekezeteknek kísérletezni kell a formákkal, mert nincsen vesztenivalójuk.”

23 Az előző jegyzetben hivatkozott interjú túl ld. még például MÁTÉ-TÓTH: A politikai kereszténység kudarca; valamint: Az eltűnt hívek nyomában: Beszélgetés az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen, 2023. október 11-én. Ez utóbbi összefoglalója: BANYAY: Az eltűnt hívek nyomában; ezeken túl: ROSTA: Hová tűntek a magyar keresztények; BARANYAI: Mi van az adatok mögött?

24 Sőt, Fazakas Sándor számításai szerint a 15.000 főnél kisebb településeken négyszeres a reformátusok csökkenése, mint az ennél nagyobb városokban, igaz, a demográfiai fogyás is a kisebb településeken jellemzőbb. Ld. az összefoglaló előadását a Tiszántúli Református Egyházkerület 2023. október 28-i közgyűlésén. Írásban: FAZAKAS: Megszámáltattunk?, 204.

ban is az, hogy „a magasabban kvalifikáltak között növekszik a vallásosok aránya” – fogalmazta meg Pusztai Gabriella, számos korábbi vallásszociológiai kutatást összegezve.²⁵ Lássunk e vizsgálatok közül néhányat az alábbiakban!

Tomka Miklós és munkacsoportja 2003 és 2005 között elvégzett felmérése szerint a templombajárók aránya kétszer annyit emelkedett a vidéki városokban, mint a községekben – igaz, Budapest a falvakhoz hasonló mértékben maradt le. Viszont a fővárosban a fiatalok körében korántsem zuhant a templombajárók aránya az életkor emelkedésével – szemben a községekkel és a vidéki városokkal. Budapesten ugyanis mind a 15–19 évesek, mind 20–24 évesek, mind pedig a 25–29 évesek körében 15% körül stagnált a számuk, míg a vidéki városokban (a fenti életkori sávok sorrendje szerint) mintegy 15%, 11% és 9% volt a kutatás idején, a községekben pedig nagyjából 21%, 11%, 7%. A vizsgálat alapján Tomka a budapesti fiatalok körében a templombajárók számának további mérsékelt emelkedését prognosztizálta a 2000-es évek közepén.²⁶

Rosta Gergelynek az *Ifjúság2004* nagymintás ifjúságkutatás adatain alapuló, a 2000-es évek második felében elvégzett elemzése szerint „az átlagosnál jóval magasabb” volt a diplomás családok aránya az „egyháziasan vallásos fiatalok körében”: mind Budapesten, mind a vidéki városokban, mind pedig a községekben. Például: „a budapesti vallásgyakorló fiatalok mintegy 70%-a értelmiségi háttérű, míg a teljes fővárosi fiatalságra nézve csupán 37% ez az arány”.²⁷ A 2016-os ifjúságkutatásra, illetve empirikus vizsgálatra alapozva Balogh Adél foglalkozott a fiatalok vallásosságával (a végzettségre viszont nem koncentrálna), s megállapította – különösen az alacsonyabb lojalitással jellemezhető Y generáció – egyházas vallásossághoz való viszonyának csökkenését.²⁸ Azonban a legújabb, 2020-as nagymintás ifjúságkutatások alapján is kijelenthető, hogy a diplomás családok körében egyértelműen magasabb a vallásosok aránya, s azon belül is az egyházak tanítását követőké, mint az alacsonyabb végzettségűek körében.²⁹ Pusztai Gabriella már hivatkozott áttekintése szerint a felekezetekhez kötődő vallásosság a fiatalabb korosztályokban (a 20–29 éves katolikusok, a 20–39 éves reformátusok és a 20–49 éves evangélikusok körében) egyértelműen eltolódik a diplomások irányába: a vallásosok körében „nagyobb arányban vannak a felsőfokú végzettségűek, mint a vallási közösséghez nem tartozók körében”.³⁰

A tavalyi népszámlálás adataiból az látszik, hogy a felekezethez kötődő vallásosság a 20–29 éves korosztály körében a legalacsonyabb, 33%. Összevetésül: a 30–39 évesek között 36%, míg a 10–19 évesek esetében 40%. Ráadásul a mai huszonévesek körében volt a legnagyobb a visszaesés a felekezeti hovatartozást tekintve.³¹ (Ne feledjük, e korosztály tagjai voltak azok, akik életükben először töltötték ki saját maguk a népszámlálás kérdőívét, s helyettük immár nem a szüleik, gondviselőik

25 PUSZTAI: A vallásosság nevelésszociológiája; különösen a *Vallásosság és iskolázottság* című fejezet, 16–20, itt 17.

26 TOMKA: Szakmai beszámoló, 75–76. 85.

27 ROSTA: Ifjúság, vallás, kultúra, 42–44.

28 BALOGH: A magyar fiatalok vallásossága és véleménye az egyes vallásokról.

29 SZALÓKI–KERPEL-FRONIUS: Identitás és politikai értékek az újnacionalizmusban, 172.

30 PUSZTAI: A vallásosság nevelésszociológiája, 17.

31 Vö. ROSTA: Hová tűntek a magyar keresztények.

válaszoltak.) E mai huszonévesek körében a magukat reformátusnak vallók lélekszáma (83 899) a 2011-es népszámlálás 10–19 éves reformátusaihoz (115 410 fő), azaz egykori önmagukhoz képest 27,3%-kal esett vissza. A 2001-es adatokhoz viszonyítva pedig 42,09%-kal: vagyis az akkor 0–9 éves, tehát a szülők által 2001-ben reformátusnak mondott gyermekek (144 850 fő) közül ma, huszonévéssé érve ennnyivel kevesebben jelezték református identitásukat a népszámláskor.³²

Megjegyzendő, hogy a fiatalokra vonatkozó adatok alaposan korrigálандók lehetnek, sőt, egyes szociológusi vélemények szerint akár reális kép alkotását sem teszik lehetővé: az internetes kitöltés lehetőségéből adódó sajátosságok miatt, illetve azért, mert a vallásos hovatartozásra vonatkozó kérdés nem volt kötelező, ami nehezen kiszámolható mértékben növelhette a válaszmegtagadó, ám felekezeti identitással mégiscsak rendelkező állampolgárok számát.³³ Mindazonáltal a rendelkezésre álló információk alapján az látszik, hogy az elmúlt tíz, illetve húsz év során a fiataloknak a szűk, illetve bő egyharmadát veszítette el egyházunk úgy, hogy a mortalitással alig kell számolnunk ebben a korosztályban. (S ne nyugtasson meg bennünket, hogy a római katolikus fiatalok körében még rosszabb a helyzet.³⁴) Összehasonlításképp: még a mai 60–69 közötti reformátusok száma is némileg kisebb mértékben zuhant a 2011-es, illetve 2001-es állapotukhoz képest: 17,7%-kal, illetve 41,66%-kal vannak ma kevesebben a reformátusok ebben a generációban, mint amennyien 10 éve az akkori 50–59 közöttiek, illetve 20 éve az akkori 40–49 közöttiek körében reformátusnak vallották magukat. Pedig ebben a mai hatvanas korosztályban már a halálozás is nagyobb arányban járult a csökkenéshez, mint a fiatalok körében. Némiképp árnyalja viszont a képet, hogy a fent említett válaszmegtagadás a hatvanas korosztályban egyrészt vallási vonatkozásban alacsonyabb, mint a mai huszonévesek körében, másrészt alacsonyabb közöttük az interneten történt válaszadás mértéke a fiatalokhoz képest. Mindehhez azonban érdemes hozzátenni, hogy Rosta Gergely a népszámlálásra vonatkozó gyors elemzésében arra következtet, igaz, nem specifikálva a fiatalokra, hogy bár „nem lehet világos tendenciákra rámutatni [...], mégsem a magasabb végzettségűek a legkevesbé vallásosak”.³⁵ A közeljövőben mindenképpen szükséges lesz a vizsgálatokat települési bontásban, a különböző felekezetek összehasonlításával folytatni, elmélyíteni.

A hívek hallgatóság-specifikus megszólítása, azaz a lelki háttér, a műveltség és az életkor alapos figyelembevétele a prédikációkban, valamint a minőségi hétközi alkalmak rendjének megteremtése – emberi oldalról – elengedhetetlen feltétele a közösség, különösen a fiatalabb korosztályok megtartásának. Tehát a lelkipásztori megszólalás hitelességéhez jelentős mértékben járulhat hozzá az elmélyült (de másokkal szemben elfogadó) lelkiség, a valódi hitbéli megalapozottság, valamint a megfelelő intellektuális felkészültség, a prédikáció és könyörgés igényessége. Ezek nélkül – a történeti érvek ezt igyekeztek alátámasztani – jóval kisebb mértékben tudja egyházunk segíteni a lelki gyarapodást, betölteni Krisztustól rendelt

32 Ld. KSH. Népszámlálás 2022. Végleges adatok.

33 Ld. erről GACSÁLYI: „A gyülekezeteknek kísérletezni kell a formákkal, mert nincsen vesztenivalójuk.”; FAZAKAS: Megszámláltattál?, 207–208.

34 BARANYAI: Mi van az adatok mögött?

35 Uo.

misszióját, sőt, nagyobb mértékben veszíthetünk híveket. Éppen ezért sajnálatos időnként tapasztalnunk, hogy egyházi közbeszédünkben, lelkipásztori szerepértelmezésekben, bizonyos tisztségviselők megszólalásaiban (és még inkább: elszólásaiban) nem mindig ezek a leginkább elvárt elemek, még 2023-ban, a lelkipásztori hivatás évében sem. Noha a reformációt követő évszázadok elvárásai alapján ezek tekinthetők a lelkipásztori lét *sine qua non*jának.

III. Lelkipásztorok és világiak

III./A Történeti szempontok

A gyülekezeti lelkipásztorainkkal és a magasabb tisztséget viselő lelkészi vezetőinkkel kapcsolatos desiderata megfogalmazása, ha világi oldalról történik, még az aktuális egyházszociológiai indokoltság és a történeti érvek ellenére is válthat ki negatív reakciót lelkipásztorainkban, egyházvezetőinkben – hasonlóan, mint a tanulmány elején emlegetett amerikai protestáns papság körében. Már csak azért is, mert a laikusok egyházi szerepvállalásának, fenntartói funkciójának még a zsinat-presbiteri rendszerben gondolkodó református egyházunkban is némileg terhelt múltja van. Anélkül is van ma kockázata a laikus egyháztagok javaslattételének, hogy bármilyen esély volna visszaállítani például egy olyan intézményt, mint amelyet II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) vezetett be az erdélyi református egyházban: nem klasszikus presbitériumokat, hanem a legfelsőbb főúri kormányzótestületet, a főkonzisztóriumot, amely egyébként ismeretlen volt korábban az egyházban. Az akkori püspök, Geleji Katona István – „válaszként a világiak erőteljes nyomulására” – próbálta minél távolabb tartani ezt a testületet az egyház vezetésétől.³⁶

Szintén nem lehet és nem is volna érdemes visszaállítani a mai református egyházi gyakorlatba olyan intézményt, mint amilyen a reformációtól kezdve egészen a 18–19. század fordulójáig, sőt, a Tiszántúlon egészen 1881-ig a papválasztás-papmarasztás-elbocsátás joga volt. Igaz, a rendszer minden hibája ellenére szóltak érvek emellett. Egyfelől az, hogy akár az erkölcsileg kifogásolható magánéletük, akár az anyagi visszaéléseik miatt bekövetkező gyülekezeti bizalomvesztés következtében el lehetett bocsátani a lelkészeket.³⁷ Jóval egyszerűbben, mint hasonló esetekben a rendszer megszűnése óta, így manapság is. Másfelől érv lehetett e struktúra mellett „a kálvinista öntudat és hithűség” vagy éppen a „gyülekezeti önrendelkezés” szempontja – noha ez utóbbi mindig csak részlegesen valósult meg, hiszen a földesúr vagy a magisztrátus, valamint az egyházmegye is beleszólt a meghívásba és a menesztésbe, vagy adott esetben megakadályozta azokat. Ám az esetleges előnyök mellett is számos esetben meglehetősen káros volt e gyakorlat a lelkész, illetve a gyülekezet békessége, nyugalma szempontjából. A felszínes kritikák, az elfajuló, személyeskedő viták, a méltóságában megsértett lelkészek, időnként pedig a tettlegesség határát súroló indulatok meglehetősen sok lelki kárt

³⁶ BUZOGÁNY: A Geleji-kánonok, 8.

³⁷ RÁCZ: Egyház és társadalom, 99–109, itt főképpen 105. 109.

okozhattak, ezért is törölték el fokozatosan ezt a szokásrendet, míg az végül teljesen meg is szűnt.³⁸

III./B A közelmúlt és a jelen: kilencszáz (pusztába kiáltott?) szó rólunk, reformátusokról

Nemcsak a lelkipásztorok oldaláról tűnhet történetileg terheltnek a laikusok felől érkező elvárások megfogalmazása, hanem fordítva is: a világiak számára is okoztak időnként feszültséget a lelkési szerepvállalás bizonyos formái. Elegendő például a közelmúltba visszatekinteni, amikor 2000-ben elmondott előadásában, majd publikált cikkében (*Az értelmiség jövője az egyházban*) Kósa László professzor a református egyházi értelmiség akkori jelenén, illetve jövőjén töprengett. Bár nem felmérések nyomán, hanem a saját tapasztalataira alapozva, de a következőt állította: a világi értelmiség számára „sok feszültséggel jár, sok konfliktus forrása”, „ha partnert, azaz egyenrangú, együttműködő társat keres az egyházon belül”. Kósa rámutatott arra, hogy a büszkén emlegetett református *paritás eszménye* az egyháziak és világiak között „virtuális vagy szimbolikus, eredeti értelmében nem működik”. Ugyanis, érvelt Kósa, egyenlőtlen „a felelősség megosztása”, különösen az „anyagi felelősség” tekintetében. Megállapította, hogy a paritás „a mai gyakorlatban nem mindig őszinte, és visszaélésre is alkalmas helyzetet tart fenn”. A szerző akkori tapasztalatai szerint

„az értelmiség és a lelkipásztor legnagyobb konfliktusa, hogy a lelkész mindenben elvárja: a világi fél fogadja el, amit ő szeretne végbe vinni. A világi értelmiség, amennyiben az egyházban is vállalja az értelmiségi létet, ezekben a helyzetekben joggal érezheti csorbulni mind hivatása önazonosságát, mind szakmai illetékességét. És ez sokakat visszatart az egyházon belüli szerepvállalástól. [...] A hivatal és a tisztség önmagában még nem tesz bölccsé, mint azt sok példa tanúsítja. A lelkési vezetők tehát ne követeljék, hogy minden ötletüket, kérésüket, bármiféle utasításukat a világi értelmiség fenntartás nélkül megvalósítsa, kövesse.”³⁹

Mintegy negyedszázad elteltével változott-e valamit a helyzet? Vagyis módosulhatott-e a lelkipásztorok Kósa által leírt attitűdje a világiak, a világi értelmiség irányába, illetve utóbbiak önértelmezése, másodrendű szerepfelfogása ebben a viszonyban? Vagy miképpen változott meg a helyzet ahhoz az értékeléshez képest, amelyet Kósa egy szintén 2000-ben publikált másik írásában végzett el: tágabban a reformátusságról szólva, de elsődlegesen szintén egyházunk lelkészeire, vezetőire vonatkozóan megfogalmazott? A *Kilencszáz szó rólunk, reformátusokról* című,⁴⁰ vitaindító szánt, s valóban nagy hullámokat verő, de méltatlan reakciókat is kiváltó⁴¹ esszé megállapításait és javaslatait érdemes összevetni református egyházunk

38 Rác: Egyház és társadalom, 100–107. 109.

39 Kósa: *Az értelmiség jövője az egyházban*, 115–117.

40 Kósa: *Kilencszáz szó rólunk, reformátusokról*.

41 A méltatlan egyházi, egyházvezetői reakciókkal szemben Bogárdi Szabó István védte meg az írást 2001-ben: „Mindmáig Kósa László cikke váltotta ki egyházunkban a legnagyobb vihart, s jellemzően ez az írat, vagy ez a vitacikk fejeztetett be, vagy fejeztetett le a legnagyobb hamarsággal is egy egyházkerületi elnökségi nyilat-

mai helyzetével, illetve a lelkipásztorokkal kapcsolatos jelenbeli elvárásokkal. Bár talán nem volt teljesen *pusztába kiáltott* a szerző kilencszáz szava, mert érzékelhetünk változásokat, ám számos probléma továbbra is fennállni látszik. Az alábbiakban a Kósa által tizenkét pontba foglalt, közel negyedszázados diagnózist és terápiára irányuló elveket szembesítem a jelen református egyházának, lelkészeinek helyzetét értelmező, illetve javaslatokat megfogalmazó gondolatokkal, Kósához hasonlóan: tucatnyi tételben.

1. Református egyházunk manapság több kiváló, friss kommunikációs, PR-os és marketinges tapasztalatot képes integrálni, különösen bizonyos célfeladatokra optimalizálva. Viszont a lényegét, a Krisztust középpontba állító missziói programot tekintve továbbra is – ahogyan Kósa megállapította – egyházunk „alig vagy rosszul kommunikál a szekuláris társadalommal”. Bár alaposabb elemzés hiányában kockázatos megismételni Kósa sommás véleményét, ám talán nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, hogy bő két évtized elteltével sincs megfelelően érthető, megszólítani képes nyelvünk, beszédmódunk az örök „evangélium legszélesebb körű hirdetésére”.⁴²

2. Nem tűnik úgy, hogy mára megszűnt vagy akár csak jelentősen enyhült volna az egyházon belül a Kósa által 2000 táján jellemzőnek tartott „viszálykodás, hatalmaskodás, tisztségek erkölcsileg összeférhetetlen halmozása”. Bár talán erős ellenérdekek mutatkoznak arra vonatkozóan, hogy alapos felmérések, összegzések készüljenek, ám még ezek hiányában is aligha lehet úgy vélni, hogy eltűntek volna a Kósa által leírt „visszaélések, családi háttérű összefonódások és botránkozató magánéleti problémák”. Gyülekezeti lelkipásztorok, illetve egyházmegyei, egyházkerületi szintű tisztségviselők körében pedig sajnos különösen nem elterjedt gyakorlat ma sem, ahogy 2000-ben sem volt jellemző, hogy azok, akiknek „erkölcsükön folt esik, azonnal radikálisan levonnák a következtetéseket”.⁴³

3. Kósa László tizenkét javaslatából az egyik, amely talán leginkább kezd – ha némileg megkésve is, de – meghallgatásra találni a lelkészképző intézményekben, sőt, közegyházi koordinálással az egész Kárpát-medencében, az a „lelkészképzés átfogó reformjára” vonatkozó egykori gondolat.⁴⁴

4. Szintén történtek lépések „a lelkészek anyagi helyzetének indokolatlan mértékű eltéréseinek” korrekciójára vonatkozóan, ám Kósa e pontjának legfontosabb állítása – „a gyülekezeti munkások” bevonása az egyházba – még mindig fejlesztendő terület, hiszen ma is számos „nem lelkipásztori feladat terheli a lelkészeket”. Ugyanis „az önkéntes és alkalmazott munkatársak számának” Kósa által erősen szorgalmazott „növelése”⁴⁵ manapság is éppen azt segíthetné, hogy a lelkipásztoroknak jóval több alkalmuk és idejük nyílna a prédikációkra való igényes fel-

kozat révén, és a szerkesztőség által a vita okafogyottságának kimondásával. Igen-igen hamar lezárult a cikk nyomán induló nyilvános vita, noha sokan azt a reményt fűzték hozzá, hogy a vita teret nyit arra, hogy fontos kérdésekben tisztázó beszélgetést lehessen folytatni egyházunk nyilvánossága előtt.” BOGÁRDI SZABÓ: Az MRE elmúlt tíz évének írásos értékelései.

42 Kósa: Kilencszáz szó rólunk, reformátusokról, 167.

43 Uo.

44 I. m., 168.

45 Uo.

készülésre, a rendszeres közösségi imaalkalmak tartására, valamint a különféle gyülekezeti rétegalkalmak megszervezésére és egy részük megtartására. A gyülekezeti, egyházmegyei, egyházkerületi és közegyházi-zsinati munkamegosztás a lelkipásztori és világi tisztségviselők között éppen azért fontos, hogy az ordinált testvéreinknek minél több tere legyen a rájuk elsődlegesen bízott felelősségi terület, a lelki tanítói attitűd megélésére, kibontakoztatására. (A munkamegosztásról, némiképpen más összefüggésben, a 8. pontban lesz még szó.)

5. A református iskolahálózat jelentős mértékben tovább bővült az elmúlt negyedszázadban. Kósa 2000-ben azt kifogásolta, hogy az „egyházi vezetés nemegyszer megsérti az intézmények autonómiáját”, amely esetek „sokaknak okoznak rossz érzést, keserűséget”.⁴⁶ Noha a legújabban elfogadott egyházi törvényeink többszintű kontrollt iktatnak be az állami fenntartású iskolák egyházi átvételének folyamatába, az elmúlt bő két évtizedben jelentős mértékben nevelési-oktatási, illetve szociális intézmények fenntartójává vált egyházunkban⁴⁷ a lelkészi kézben lévő irányítás még inkább rögzültnek és kiterjedtnek tűnik. Még akkor is, ha formálisan a gyülekezetek, egyházmegyék, egyházkerületek paritásos vezetése felelős az alájuk rendelt egységekért. Ennek következtében (legtöbbször kimondatlan és feldolgozatlan) frusztrációt okozhatnak a világi intézményvezetőkben a fenntartó testületet – olykor talán túlságosan domináns módon – képviselő lelkészek, esperesek, püspökök. Elsősorban azzal, hogy (habituustól függően) különböző hangerővel, illetve (hozzáértéstől függően) eltérő minőségben szólnak bele az adott intézmény szakmai működésébe, illetve pénzügyi gazdálkodásába. Mindennek azért is van különösen nagy kockázata, mert a 2022-es népszámlálás egyik tanulsága, hogy jóval több személyt és családot ér el a református egyház az iskola- és a szociális hálózatán keresztül, mint amennyien reformátusoknak vallották magukat.⁴⁸ Tehát arra is lehet következtetni, hogy a lelkészi, esperesi, püspöki hegemonia érvényesülése (közvetítsenek akár megalapozott, akár megalapozatlan fenntartói döntéseket az intézmények irányába) többeket tántoríthat el a munkavállalók és családtagjaik közül a református egyháztól, legalábbis mint spirituális szervezettől. Viszont a számos efféle, szóban terjedő példa nehezen kaphat – pláne bizonyítékokkal alátámasztott – nyilvánosságot egy olyan struktúrában, amelyben – főképpen bizonyos vidékeken, településeken – a református egyház a legnagyobb, olykor az egyetlen komolyan vehető munkaadó szervezet.

6. A harmadik pontban írottakhoz hasonlóan szintén előrébb lépett egyházunk Kósa lesújtó diagnózisa óta: a Károli Gáspár Református Egyetem bölcsészkarának (és az egész intézménynek) fejlődése vonatkozásában. Nemcsak a szakmai tekintély növelése vonatkozásában ért el eredményeket, hanem a professzionalizálódásnak köszönhetően sokat javult az intézmény gazdálkodása, sőt, talán megszünt „az eró-

46 Uo. – Alapos helyzetelemzés néhány évvel későbből: GyÖRI: A református iskolai műveltség tartalmi elemei és a református iskola feladatai.

47 Ennek, főképpen a diakóniai tevékenység túlzott elterjedésének veszélyéről, a lelkészi hivatást is megrengető válságról németországi vonatkozásban, magyar szempontokkal: SZÁSZNÉ LÁZÁR: A lelkipásztori hivatás krízise.

48 Fazakas Sándor összefoglaló előadása a Tiszántúli Református Egyházkerület 2023. október 28-i közgyűlésén. Írásban: FAZAKAS: Megszámláltattunk?, 206.

források szembetűnő pazarlása” is.⁴⁹ Igaz, ma az egyházi (és főképpen világi) társintézmények szempontjából okoz feszültséget az erőforrások meglehetősen egyenlőtlen koncentrálódása a Károli egyetemenél. A budapesti, illetve a többi református fenntartású felsőoktatási intézmény (túl)finanszírozásával szembeni, részint talán indokolt ellenérzésnek, részint megkérdőjelezhető jogosságú irigységnek sajnos az egész egyházunk renoméjára is negatív hatása van az önmagát versenytársként értelmező szekuláris egyetemi értelmiség, illetve kisebb mértékben a katolikus egyetemhez kötődők körében.

7. Kósa László 2000-ben hiányolta a világi református értelmiség egyházon belüli szereplehetőségeit, azt, hogy „terük és fórumuk” legyen „a független alkotáshoz és a kritika folyamatos gyakorlásához, az értelmiségi lét két alaptevékenységéhez”.⁵⁰ Ha számszerűsíteni lehetett volna akkoriban, hogy mennyi effajta (világi) státusz kínálkozott, és az eredmény összevethető volna, hogy hány ilyen állás tölthető be manapság, illetve ha mérhető lenne az alkotás függetlensége és a kritika folyamatos gyakorlásának lehetősége, akkor releváns eredményre lehetne jutni abban a tekintetben, hogy milyen irányban változott egyházunk helyzete ebben a vonatkozásban. Ám egy esetleges komparációhoz figyelembe kell vennünk, hogy a Kósa által leírt két értelmiségi alapkritérium érvényesülésének jelenleg a szekuláris-politikai közeg állami szinten olyan mértékben állít akadályokat, hogy ahhoz képest az egyházon belüli teljesülésükre jóval nagyobb esély lehet. A külső környezet megváltozása miatt tehát különösen is nehéz megállapítani, hogy a reformátusságon belül romlott vagy javult-e a helyzet. Mindazonáltal a – gyakorlati működését tekintve – lelkesi dominanciájú egyházi struktúránk vélhetőleg nem mindig segíti megfelelően a világ hívek s közülük is az értelmiség egyházi szerepvállalását, illetve szerepvállalásuk esetén az alkotáshoz, irányításhoz szükséges szellemi szabadságot.

8. Kósa cikkének első közlése idején, 2000-ben indult egy új, hatéves presbiteri ciklus. A szerző akkor megfogalmazott vágya most, négy választással később is érvényesnek tűnik: a „világiak tisztségviselésének jelentős súlya és felelőssége” legyen, hiszen így válhat „az egyház valóságosan zsinat-presbiterivé”.⁵¹ Úgy vélem, hogy a Kósa által kifogásolt „valóságos” munkamegosztás továbbra is várat magára egyházunkban. Ha bizonyos gyülekezetekben, egyházmegyékben, egyházkerületekben, illetve zsinati szinten történtek is elmozdulások ebben az irányban – s érdemes is lenne a pozitív változásokat pontosabban felmérni –, számos világi tisztségviselőben frusztrációt okoz, hogy vagy a jelenleg hatályos egyházi törvényeink írják elő, vagy a berögzült gyakorlatunk következménye, hogy bizonyos döntéshozatali mechanizmusokban ténylegesen csupán lelkesi tisztségviselők vesznek részt, vagy legalábbis formális a presbiteri képviselők bevonása. Noha jelenleg talán távolinak tűnik (anyagi szempontból, a humánerőforrást tekintve s főképpen mentalitásbeli okok miatt), ám megfontolandó lenne egy olyan megoldás, amely radikálisan elválasztja a feladatköröket, ha már úgy alakult, hogy az elmúlt negyedszázadban ekkora munkáltatóvá és ilyen mértékű vagyon gazdájává vált a

49 Kósa: Kilencszáz szó rólunk, reformátusokról, 168–169.

50 I. m., 169.

51 Uo.

református egyház. Egy ilyen, nemzetközi protestáns példakból is ötleteket merítő modell szerint – amilyenre Kósa László és mások mellett Bogárdi Szabó István is utalt 2001-ben⁵² – a lelkész, az esperes, a püspök a rábízott közösségnek *kizárólagosan a spirituális irányítója* lenne. A világi, valóban hozzáértő vezetők pedig az intézményi, a vagyoni és a (nem lelkészi) munkavállalói oldalért felelnének, kiegészülve megfelelő reszortfelelősökkel, világi középvezetőkkel. Ők mind lehetnek részint fizetett munkavállalók, részint önkéntesek – de mind valós felelősséggel, valós megbecsültséggel. Ugyanis minden hivatali feladat, intézményirányítói, vagyongazdálkodói, pályázatmenedzselési döntés (gyakran kompetenciahiánnyal párosulva) az igényes prédikációhoz szükséges alapos felkészüléstől, a lelkigondozástól, a könyörgéstől és a hétközi gyülekezeti alkalmak koordinálásától veszi el az időt a lelkipásztortól. A németországi protestáns kutatások és ezek hazai vonatkozásai kapcsán is megfogalmazódott a fókuszálás elengedhetetlen szükségessége: „az egyetlen feladat, hogy a lelkész a hivatáshoz kapcsolódó tárgytematikát, a tartalmi ismeretet, az evangéliumot /Isten Igéjét több csatornán keresztül (lelkigondozás, bibliakör, prédikáció) közvetítse”.⁵³

Mindennek az a jelentősége, hogy a mai református egyházakban, így Magyarországon is alig hallunk lelkészt arról panaszkodni, hogy a nagy mennyiségű teológiai szempontú utánaolvasás, a hétközi bibliaórákra történő alapos készülés, illetve más alkalmak megszervezése, valamint a lelkigondozói munka, a családlátogatások jelentős mértékben elveszik az időt a szociális vagy oktatási intézmény irányításától, a politikai jellegű kapcsolattartástól, valamint az infrastruktúra-fejlesztést célzó projektek megtervezésétől és menedzselésétől. Sokkal gyakoribb, hogy fordított a helyzet: ez utóbbiak erősen háttérbe szorítják a spirituális tevékenységet. S talán a lelkipásztorok, sőt, akár a hierarchia magasabb pontjain álló egyházi tisztségviselők egy részében fel sem merül, hogy ez probléma volna.

Ha nem kizárólag a fentiek az ismérvei a „valóságos zsinat-presbiteri rendszernek”, a most körvonalazott modell a jelenlegi református egyházi működésünkhöz képest minden bizonnyal közelebb állhat annak eszményéhez. Éppen ezért indokolt lehet ennek az iránynak az alapos végiggondolása.

9. Az elmúlt tizenhárom év egyházpolitikai tapasztalata alapján már tudható, hogy abban a tekintetben tévedett Kósa László az első Orbán-kormányzat idején, 2000-ben megfogalmazott cikkében, hogy „az állam aligha lesz még egyszer hasonlóan méltányos”. Viszont azt minden bizonnyal jól látta, hogy az egykori szocialista „államosítás kárpótlása, a társadalmi funkciót ellátó intézmények támo-

52 Bogárdi Szabó interpretációja szerint Kósa „azt sürgeti, hogy vétessenek el a lelkipásztoroktól a gyülekezeti menedzsment, a mindennapos ügyintézésrel járó terhek. Adassék át ez a feladat az egyházi alkalmazottaknak, hozzáértő világiaknak. A lelkipásztor pedig látogasson, lelkigondozzon, végezze lelkipásztori teendőit.” BOGÁRDI SZABÓ: Az MRE elmúlt tíz évének írásos értékelései. – Bogárdi Szabó egy másik dolgozatra is utal: SZABÓ: Küldetésünk aktualitásai. – Bogárdi Szabó szerint ez utóbbi cikk szerzőjének „felvetése azt sejteti, hogy ez a javaslat nagyon nehezen fog érvényre jutni, mert lelkipásztoraink, úgy tűnik, szívesebben építkeznek, mint látogatnak, lelkigondoznak. Ne értse félre senki, én is építettem templomot-parókiát, fontosnak tartom, hogy az egyház külső élete rendben legyen. Még az is lehet, hogy a lelkésznek azért kell ezt csinálnia, mert nincs rá ember az egyházközösségében. De éppen ezért kell elgondolkodnunk a megjegyzésen.” BOGÁRDI SZABÓ: Az MRE elmúlt tíz évének írásos értékelései.

53 SZÁSZNÉ LÁZÁR: A lelkipásztori hivatás krízise.

gatása és a nemzeti érdekű események célzott segítése” mint a kormány által az egyházban látott „szövetséges” szerepnek („a társadalom erkölcsi állapotának jobbítására” vonatkozó funkciónak) kockázata is van, ha nem válik „központosítottá a pénzkezelés, minden szinten a legszigorúbb ellenőrzéssel a pénzügyi és számviteli fejelem megteremtése” érdekében.⁵⁴ Ez utóbbi szemponttal messzemenően egyetérthetünk ma is, amennyiben a szigorúság egyrészt alapvető *etikai* igényünk, másrészt pedig *professzionális* áll mögötte. Ám arról, hogy ez milyen mértékű (egyházmegyei? egyházkerületi? zsinati?) centralizációs formában, vagy milyen mértékben a szubsziaritás elve alapján kell működjék, érdemes polémiákat folytatni, érveket és ellenérveket ütköztetni, különféle jó és rossz gyakorlatok alapján.

10. Kósa 2000-ben még azt írta, hogy „aggodalommal vegyes kíváncsisággal várjuk, vajon a népszámláláskor hányan vallják magukat reformátusnak. Az eddig vélnél lényegesen alacsonyabb szám mind társadalmi, mind kormányzati megítélésünket befolyásolhatja.” Az azóta lezajlott két újabb összeírást követően láthatjuk, hogy milyen mértékben csökkent a reformátusok száma – a fiatalokra vonatkozó adatokról jelen tanulmány II. fejezetében írtam. Ám azt egyelőre nem tudjuk, hogy a legutóbbi census frissen megjelent, ám alapos elemzéseket kívánó eredményei milyen reakciókat váltanak ki a társadalomból, illetve a jelenlegi Orbán-kormányból. Még akkor sem könnyű prognosztizálni utóbbinak a politikai-gazdasági vonatkozású válaszait, ha a mostani hatalomról ugyanaz elmondható, mint a 2000-esről, amelyről Kósa azt írta, hogy „barátságos az egyházakkal, ami egyáltalán nem közömbös körülmény”. A szerző azonban a tizedik pontjában mindennek identifikációs következményeire helyezte a hangsúlyt. Arra, hogy noha református „hitelveink nem avultak el, ám elavulóban van kulturális azonosságtudatunk, mert nem bővül új értékekkel”. Kósa, akinek etnográfusként, történészként a református identitás történeti és kortárs szempontjainak vizsgálata az egyik fő kutatási területe, meggyőzően érvelt egyrészt amellett, hogy a katolicizmussal szembeni öndefiníció okafogyottá vált. Másrészt pedig amellett, hogy „polgári demokráciában az egyház nem lehet részese a pártpolitikának”. Éppen ezért tartotta – s tarthatjuk ma is – „sajnálatosnak, hogy a politikában szerepet vállaló lelkészek nemegyszer vegyítik a két hivatást”. A fentiek miatt tehát Kósa új „szempontok, teljesítmények, pozitív megközelítések” keresését is szorgalmazta a megújítandó „református önazonosság számára”.⁵⁵ Ennek igényét ma is visszhangozhatjuk, a politikai keresztyénség egyházunkba történő jelentős mértékű beszívárgása idején. Ennek romboló hatása különösen világi hitvallóként érzékelhető számunkra, amikor a munkahelyi vagy ismerősi körben tett bizonyágtételek alkalmával abba ütközünk bele, hogy a református egyház és más magyarországi keresztyén felekezetek, illetve egyes lelkipásztorok, egyházi tisztségviselők politikai-morális kompromittálódása által táplált (részben jogos, részben talán egyéb motivációktól is hajtott) ellenállással szemben kell szólnunk Krisztus láthatatlan egyházának szentségéről. Azzal a felismeréssel, hogy szükség van őszintén és higgadtan szembenézni a helyzettel, amikor a politikai hatalom éppen felkarolja az egyházat, ám missziós szempontból

⁵⁴ Kósa: Kilencszáz szó rólunk, reformátusokról, 169.

⁵⁵ I. m., 169–170.

nem egészen végiggondolt szerepeket szeretne kijelölni számára a társadalomban, más elemzések mellett például Fazakas Sándor nemrég megjelent könyvének több tanulmánya foglalkozik.⁵⁶

11. A Kósa által szorgalmazott ökumenikus gondolkodást tekintve – vélhetőleg elegendő számú adattal is bizonyíthatóan – előrelépett református egyházunk s maguk a lelkészeink is, talán mind a gyülekezeti, mind pedig a magasabb egyház-kormányzói szinteken. Ám Kósának az az elvárása, hogy „kiemelkedő nemzeti és egyetemes fontosságú ügyekben sokkal többször kellene az egyházaknak közös állásfoglalással fordulniuk a társadalomhoz”,⁵⁷ számos esetben ma sem teljesül. Érdeemes számba venni, hogy egyfelől milyen ügyekben sikerült közös nyilatkozatot megfogalmaznia a történelmi (vagy csak a keresztyén) egyházaknak, másfelől milyen ügyekben nem volt egységes kiállás, harmadrészt pedig milyen kérdések kapcsán hallgatott mindegyik felekezet (vagy éppen a református egyház), noha a társadalomban – vagy csak az egyházakon belül – körvonalazódott igény a megszólalásra.

12. A szerző utolsó pontjában megfogalmazott felvetés („nemhogy a társadalom evangelizációja nem következett be, mint számosan várták, hanem az egyház belső evangelizációja sem”) nehezen volt mérhető 2000 táján, s ugyanígy ma is, hiszen kegyességi irányzattól, habitustól, sőt a megközelítés módszertanától, nézőpontjától is függ, hogy miképpen vélekedünk a „hitbeli megújulásról”, illetve az „általános megújulásról” vagy éppen ezek töredékességéről, hiányáról.⁵⁸ Bizonyosan többen érzékelték olyan trendeket az elmúlt bő két évtizedben, amelyek az egyházi megújulást célozták, mások pedig bizonyosan úgy vélik, hogy ezek még váratnak magukra. Ám például a 2024-re a teljes egyházunkra vonatkozóan meghirdetett tematikus esztendő, az „Élő Ige éve” és hasonló kezdeményezések elegendően tág keretet adhatnak majd ahhoz, hogy a valóban krisztusi úton járó evangelizációval lehessen ezeket megtölteni.

IV. Következtetések

Az I. fejezetben tárgyalt egyház- és művelődéstörténeti szempontok áttekintésével megfogalmazható az igényes, a különböző korosztályokat és eltérő műveltségű gyülekezeti tagokat, illetve érdeklődőket is megszólítani képes prédikációk, rendszeres könyörgések, megfelelő rétegalkalmak és az egész gyülekezetet érintő spirituális lehetőségek lelkészeink általi biztosításának fontossága. Mindennek ugyanis a gyülekezeti tagok s ekképpen az egyházunk (közel)jövőjét jelentő fiatalok megtartása is a tétje, ahogyan azt a II. részben összefoglalt egyházszociológiai vonatkozások figyelembevételével ismerhetjük fel. A lelkészeink ugyanis a prédikációra és a könyörgésre (illetve más lelki alkalmakra) való felkészüléssel, az átgondolt gyülekezetépítéssel, valamint az egyházi és a tágabb társadalmi nyilvánosság felé

⁵⁶ FAZAKAS: A reformatio vitae jegyében.

⁵⁷ KÓSA: Kilencszáz szó rólunk, reformátusokról, 170.

⁵⁸ Uo.

is vállalható erkölcsiséggel (elsősorban az anyagi javak transzparenciája és az életvezetési, szexuáletikai vonatkozások) megteremthetik annak az – emberi oldalról értelmezhető – keretfeltételeit, hogy gyarapodhasson (vagy legalább kevésbé csökkenjen) a hívek száma. E szempontok egyikének-másikának vagy mindegyikének a figyelmen kívül hagyása viszont – a történeti, illetve az egyházzociológiai érvekből kiinduló véleményem szerint – ellenkező hatással járhat: a gyülekezeti tagság, különösen a fiatalok körében, tovább fog csökkenni. Ha a lelkipásztorok és a (lelkészi jellegű) egyházvezetők képesek lesznek megfelelően priorizálni, és a saját, elsődleges és helyettesíthetetlen szolgálataik mellett annyit vállalnak, hogy lehetővé teszik és segítik, hogy a III. fejezetben javasolt módokon, illetve azokhoz hasonlóan a világiak jóval többet vegyenek át a gyülekezeti és egyházkormányzati funkciót ellátó lelkészek egyéb feladataiból, részben önkéntesként, részben pedig a lelkészekéhez hasonló mértékű díjazásért, akkor egészségesebb, az alapelveihez és a törvényei szelleméhez őszintébben ragaszkodó, valamint hitelesebb lehet református egyházunk, mint jelenleg.

Kósa Lászlónak az ezredfordulón megfogalmazott gondolatmenete másokat is önvizsgálatra igyekezett sarkallni. Olyan „felelősségvállaló”, „a jövőre” irányuló, „Isten és ember előtt” „tisztá lelkiismerettel” vállalt „igazi egyházkritikára” biztatott, amely „szeretetből fakad”.⁵⁹ Ez a gondolkodás lehet az egyházunk megújulásával kapcsolatos célunk ma is. Ám többeket, különösen a lelkipásztorokat időnként talán eltántoríthatja a félelem ettől a reformációra buzdító belső egyházkritikától. Tarthatnak ugyanis attól a vélt vagy valós fenyegetéstől, amely miatt az őszinte véleményt, bírálatot megfogalmazót hamar – a beszennyezett világi közbeszédhez közel álló módon – ellehetetlenítő, karaktergyilkoló retorzió érheti az egyházi hierarchiában fölötte állók részéről: az áruló/liberális/baloldali/eretnek/bolond kategóriák valamelyikébe (vagy egyszerre többbe is) besorolva őt. Talán ebben a tekintetben is jó, ha a világiak bizonyos dolgokat átvállalnak a lelkipásztoroktól: ugyanis jelenleg kisebb kockázattal, kevesebb retorziótól tartva tudják küldetésüket betölteni az egyházak belső megújítási feladatában, mint a lelkészek.

Amikor több, általunk is elvégezhető feladatot veszünk át a lelkipásztorainktól, s ezzel megteremtjük számukra az időt és az alkalmat a reformatori hagyományban kijelölt prédikatori és lelkigondozói alapküldetés betöltésére, akkor gondolkunk arra is, hogy helyettük az építő és szeretetteljes egyházkritikát is megfogalmazhatjuk, s ekképpen bizonyos konfliktusokat is átvállalhatunk tőlük. Olyanokat, amelyek remélhetőleg valamikor – legalábbis – konszenzusos eredményre fognak vezetni. Ugyanis az *ecclesia semper reformanda* szép eszmény, csak egyszer azért végre rendesen meg kellene újulnunk, nekünk, reformátusoknak is.⁶⁰

59 I. m., 170–171.

60 A tanulmány kéziratát 2023. november 15-én zártam le. Az ezt követően történt egyházi változások újabb helyzetértékeléseket igényelnek.

Felhasznált irodalom

- AMESIUS, G.: *Medulla theologica*, Amsterdam, Jansonius, 1641.
- ASCHE, M.: Philipp Melanchthon als christlicher Schulhumanist und Bildungsreformer – Wittenberg und der Export des humanistischen Bildungsprogramms, in Schweitzer, F.–Seidl, E.–Lorenz, S. (Hrsg.): *Philipp Melanchthon. Seine Bedeutung für Kirche und Theologie, Bildung und Wissenschaft* (Theologie Interdisziplinär 8), Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag-Gesellschaft, 2010, 75–94.
- BALOGH, A.: A magyar fiatalok vallásossága és véleménye az egyes vallásokról, in Farkas, F.–Mosa, D. (szerk.): *Adsumus XV.*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2017, 317–335.
- BALOGH, F.: *Naplószerű magánfeljegyzések [1866-tól 1882. júniusig]*, publikálatlan kézirat: Debreceni Nemzeti és Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms 28/4.
- BARANYAI, B.: Mi van az adatok mögött? – Rosta Gergely vallásszociológus a népszámlálás eredményeiről, in *Magyar Kurír*, 2023. október 24., online elérhető: <https://www.magyarkurir.hu/hirek/mi-van-az-adatok-mogott-rosta-gergely-vallasszociologus-nepszamlalas-eredmenyeirol> (utolsó megtekintés: 2023. 12. 28.).
- BARTÓK, I.: „Sokkal magyarabbúl szólhatnánk és írhatnánk”. *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között* (Irodalomtudomány és kritika), Budapest, Akadémiai Kiadó–Universitas Kiadó, 1998.
- BÁNYAY, G.: Az eltűnt hívek nyomában. Amikor a statisztika csődöt mond – a népszámlálás vallási adatait elemző esten jártunk, in *Józsefváros*, 2023. október 16., online elérhető: <https://jozsefvarosujsag.hu/amikor-a-statisztika-csodot-mond-a-nepszamlalas-vallasi-adait-elemzo-esten-jartunk/> (utolsó megtekintés: 2023. 12. 28.).
- BOGÁRDI SZABÓ, I.: Az MRE elmúlt tíz évének írásos értékelései, in *Théma* 3 (2001/1), 14–27, online elérhető: <https://www.parokia.hu/v/az-mre-elmult-tiz-evenek-irasos-ertekeleseit/?oldal=1> (utolsó megtekintés: 2023. 12. 28.).
- BUZOGÁNY, D. (ford.): *A Geleji-kánonok. A Szatmárnémeti Nemzeti Zsinat végzései. A Ruber-féle egyházi törvények*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2020.
- CSORBA, D.: „A’ sovány lelket meg-szépíteni”. *Debreceni prédikátorok (1657–1711)* (Nemzet, egyház, művelődés 5), Debrecen, Hernád Kiadó, 2008.
- FAZAKAS, S.: *A reformatio vitae jegyében. Tanulmányok a reformátori teológia-történet, egyháztan és politikai etika tárgykörében* (Tanulmányok 14), Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2020.
- FAZAKAS, S.: Megszámláltattunk? Reformátusok a Tiszántúlon a 2022-es népszámlálás tükrében, in *Igazság és Élet* 18 (2024/1), 203–212.
- GACSÁLYI, S.: „A gyülekezeteknek kísérletezni kell a formákkal, mert nincsen vesztenivalójuk” – Duráczy Bálint szociológussal beszélgettünk, in *Egy.hu*, 2023. szeptember 29., online elérhető: <https://egy.hu/megoszto/a-gyulekezeteknek-kiserletezni-kell-a-formakkal-mert-nincsen-vesztenivalojuk-duraczy-balint-szociologussal-beszeltgettunk-113708#> (utolsó megtekintés: 2023. 12. 28.).
- GYÖRI L., J.: *A református iskolai műveltség tartalmi elemei és a református iskola feladatai. Vitaindító előadás a Debreceni Református Kollégium oktatási tagozatának első összevont értekezletén*, 2009. szeptember 5., Debrecen, Országos Református Tanáregyesület (ORTE), 2009.

- GYÓRI L., J.: *Református identitás és magyar irodalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2015.
- HAMMANN, K.: Luthers und Melanchthons Bildungsprogramm – Bildung im Dienst des Evangeliums, in Spehr, Ch. (Hrsg.): *Reformation heute. Band I: Protestantische Bildungsakzente* (Reformation heute 1), Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2014, 15–33.
- KECSKEMÉTI, G.: Domini sumus: Vallási tanítás és nemesi reprezentáció 17. századi halotti beszédek inventiójában, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 96 (1992), 381–398.
- KECSKEMÉTI, G.: Medgyesi Pál prédikációelméleti művének forrásai, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019), 158–169.
- KELEMEN, A.: A kátémagyarázatos istentisztelet, in *Református Szemle* 97 (2004/1), 34–45.
- KELLEY, B.: A Major Moment: 3 Biggest Challenges Pastors Face Right Now (And What to Do About it), in *Rookie Preacher. Helping You Preach and Lead Better*, 2021, online elérhető: <https://www.rookiepreacher.com/challenges-pastors-face-major-moment/> (utolsó megtekintés: 2023. 12. 28.).
- KÓSA, L.: Az értelmiség jövője az egyházban (2000), in uő.: *Tartozni valahová. Cikk, előadások a protestantizmusról és a református azonosságtudatról*, Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2009, 113–118.
- KÓSA, L.: Kilencszáz szó rólunk, reformátusokról (2000), in uő.: *Tartozni valahová: Cikk, előadások a protestantizmusról és a református azonosságtudatról*, Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2009, 167–171.
- Központi Statisztikai Hivatal (KSH): Népszámlálás 2022. Végleges adatok. A népesség fő jellemzői (országos és területi adatok), online elérhető: <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/vegleges-adatok/kiadvany/> (utolsó megtekintés: 2023. 12. 28.).
- *Lifeway Research: The Greatest Needs of Pastors study*, 2021, online elérhető: <https://research.lifeway.com/greatestneeds/> (utolsó megtekintés: 2023. 12. 28.); részletesebben: <https://research.lifeway.com/wp-content/uploads/2022/05/The-Greatest-Needs-of-Pastors-Phase-2-Quantitative-Report-Release-7.pdf> (utolsó megtekintés: 2023. 12. 28.).
- LUFFY, K.: „Romlás építőinek fognak nevezetni”. *Prédikátori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején* (Csokonai Könyvtár 56), Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó–Debrecen University Press, 2015.
- MÁTÉ-TÓTH, A.: A politikai kereszténység kudarca – először kerültek többségbe a nem vallásosak Magyarországon, in *Válaszonline.hu*, 2023. 09. 27., online elérhető: <https://www.valaszonline.hu/2023/09/27/nepszamlalas-2022-vallas-katolikus-csokkenes-elemzes/> (utolsó megtekintés: 2023. 12. 28.).
- MEDGYESI, P.: *Doce nos orare, quin et praedicare etc., azaz imádkozásra és prédikációírásra s -tételre, és annak megtanulására való mesterséges táblák...* (RMNy 2310), Bártfa, Klösz, 1650.
- MURDOCK, G.: *Beyond Calvin. The Intellectual, Political and Cultural World of Europe's Reformed Churches, c. 1540–1620* (European History in Perspective 13), Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2004.
- OLÁH, Sz.: *Hitélmény és tanközlés. Bornemisza Péter gyülekezeti énekhasználat* (Csokonai Könyvtár 22), Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000.

- PUSZTAI, G.: *A vallásosság nevelésszociológiája. Kutatások vallásos nevelésről és egyházi oktatásról* (Oktatás és társadalom), Budapest, Gondolat Kiadó, 2020.
- RÁCZ, I.: *Egyház és társadalom. A Debreceni Tractus vagyona és gazdálkodása a 18–19. század fordulóján*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.
- ROSTA, G.: Ifjúság, vallás, kultúra, in Gereben, F. (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete* (Agóra 8), Budapest, Faludi Ferenc Akadémia, 2009, 35–53.
- ROSTA, G.: Hová tűntek a magyar keresztények, in *Index.hu*, 2023. október 6., online elérhető: <https://index.hu/velemeny/2023/10/06/vallas-nepszamlalas-hivek-keresztenyek-vilagnezet/> (utolsó megtekintés: 2023. 12. 28.).
- SZABÓ, I.: Küldetésünk aktualitásai, in *Református Egyház* 53 (2001/2), 31–33.
- SZALÓKI, V.–KERPEL-FRONIUS, B.: Identitás és politikai értékek az újnacionalizmusban, in Nagy, Á. (szerk.): *A lábjegyzeten is túl. – Magyar ifjúságkutatás 2020. Tanulmánykötet*, Budapest, Szociális Demokráciáért Intézet–Excenter Kutatóközpont, 2020, 162–188.
- SZÁSZNÉ LÁZÁR, E. Cs.: A lelkipásztori hivatás krízise – Német modellek és magyar párhuzamok, in *KRE-DIT* 2018/1, online elérhető: <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/szaszne-lazar-eszter-csenge-a-lelkipasztori-hivatas-krizise-nemet-modellek-es-magyar-parhuzamok/> (utolsó megtekintés: 2023. 12. 28.).
- TASI, R.: *Az isteni szó barokk sáfárai* (Csokonai Könyvtár 45), Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó–Debrecen University Press, 2009.
- TAYLOR, J.: *A Preach Well Church. How Churches Can Stop Burning Out Pastors*, Eugene, Wipf and Stock, 2023.
- TOMKA, M.: Szakmai beszámoló „A társadalmi és vallási változások összefüggései az 1989 utáni kelet-közép-európai társadalmakban, különös tekintettel Magyarországra és a határon túl élő magyar népességre” című, T042943 OTKA nyilvántartási számú kutatásról, 2009, online elérhető: http://real.mtak.hu/851/1/42943_ZJ1.pdf (utolsó megtekintés: 2023. 12. 29.).
- TÓTH, S.: „A melly pedig Abba atya név alatt vagyon, jobbrészent Elnathan Parré”, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 110 (2006), 309–318.
- TÓTH, Zs.: *A hosszú reformáció jegyében. Vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyászévtizedtől 1800-ig* (Humanizmus és reformáció 41), Budapest, ELKH-BTK ITI, 2023.

BALOG MARGIT

A lelkészképzés és -nevelés feszültségei az oktató és az évfolyamfelelős mentor szemével

„Isten nem az alkalmasokat hívja el, hanem az elhívottakat teszi alkalmassá.” Igaz ez a lelkészképzésre? Ez a feladata? Hiszen egy egyetemi képzéstől azt várjuk, hogy fölkészítsen jövődő hivatásunkra, ismeretekkel, készségekkel, kompetenciákkal fegyverezzen fel, azaz alkalmassá tegyen rá. Ezt taglalják részletesen a képzési követelmények az egyes szakmákra vonatkozóan. Ezért szükséges a jelenlegi felsőoktatási környezetben a lelkészi hivatásra készülés szempontjából fölteni néhány egyszerű, de annál mélyebbre ható kérdést:

- A teológiai tudomány, ismeretek átadása vajon elegendő-e arra, hogy a hallgatók elinduljanak a lelképásztori személyiséggé válás útján? Tehetünk-e többet annál, minthogy próbáljuk megteremteni a feltételeit emberekben, struktúrában és tudásban annak, ami mindenkinek felett a Lélek munkája?
- Hogyan tegyük ezt a mai magyar, illetve református egyházi valóságban? Vagy elég, ha mindenki a maga részét látja, ott állja meg a helyét, a hallgató (és/vagy az egyház Urá) pedig majd csak kezd ezzel valamit? Hogyan áll össze a részekből az egész, illetve mi következik az egészből a részekre, részfeladatokra nézve?

Az erre vonatkozó szempontokat próbálom átgondolni az elmúlt évtizedekben a DRHE-n szerzett tapasztalataim, kollégákkal való beszélgetéseim alapján.

1. Az egyházi felsőoktatás (hitéleti képzés) áttekintése

Az elmúlt évtizedekben a *felsőoktatási rendszer változásai* voltak meghatározóak.

- Az akkreditáció újra integrálta a DRHE-t a magyar felsőoktatási rendszerbe: a teológus szakkal a lelkészképzés szakiránnyá változott, ugyanakkor a képzés gyakorlatiasabb lett a gyakorlati év és a gyakorlatok bevezetésével.
- Folyamatosan növekszik az oktatók munkaterhelése (publikációk, tudományos konferenciák, habilitáció, doktori iskola, levelező képzések).
- A kreditrendszerrel új struktúrát kapott a tanterv, megnőtt a választható tárgyak aránya, az egész napos órarenddel a napi munka- és életrend felborult. A tanítóképzővel két igen különböző képzési struktúrájú intézmény egyesült, illetve él egymás mellett.

Az egyházi környezet is változik, nemcsak statisztikai szempontból, hanem a társadalmi, gazdasági, demográfiai, politikai változások következtében is (hitoktatás,

szociális intézmény rendszer, elvándorlás). Az intézmény a rendszerváltással, állami finanszírozással önállóvá, függetlenebbé vált, de az intézmény és a fenntartó egyházkerület közötti párbeszédnek, közös gondolkodásnak nincsenek fórumai. Pedig a lelkészképzés, ahogyan a képzés reformjáról szóló beszélgetések során újra és újra elhangzott, az egyház felelőssége (és mindaz, ami ebből következik).

- A rendszerváltás utáni 10 év alatt két generációval lett fiatalabb a tanári kar.
- Az épületek felújításával sokkal jobb körülmények között folyik az oktatás, de az internátus kiköltözésével a tanárok és diákok találkozása az előadásokra, illetve néhány közösségi alkalomra szűkült.

Az ide érkező diákok között is generációk váltották egymást: egyre nagyobb azok aránya, akik igen kevés gyülekezeti tapasztalattal rendelkeznek, a családi háttérük sem egyházas, netán az egyházi iskola az egyetlen kapcsolópont. A családi, közösségi gyökerek gyengébbek, bizonytalanabbak, túlterheltek információval, egyre inkább a virtuális valóságban szocializálódtak, így realitásérzékük egyre fogyatékosabb, az istentiszteleti, közösségi alkalmakon sem mindenki vesz részt rendszeresen. Úgy érkeznek ide, mint bármely más felsőoktatási intézménybe, és a hivatásuk iránti elkötelezettség csak folyamatosan, lassan, kríziseken át alakulhat ki. Ezért nehezebb megbirkózniuk a gyakorlati év tapasztalataival is.

Lelkészképzés – hivatásértelmezés

Ezeknek a változásoknak a tükrében sürgős feladat a lelkészképzést nemcsak tanulmányi, hanem a mai, megváltozott egyházi, gyülekezeti (városi/vidéki) valóság szempontjából is átgondolni, azaz: ebben a kontextusban milyen lelkészekre van szükség; hogyan tanulhatnak meg teológusként, gondolkodó keresztyén emberként tájékozódni, eligazodni életkérdésekben, a világban; hogyan és milyen súllyal legyenek benne az oktatásban azt ezt segítő, nem teológiai tudományok (nyelvek, pszichológia, szociológia, retorika, romológia stb.).

Mert a teológus hallgató több mint egyetemista, a lelkipásztorok képzése nem csupán ismeretek átadása, hiszen a lelkési munka legfőbb eszköze a lelkipásztor személyisége, emberekkel dolgozik, és egy közösséget szolgál.

2. Mit tehetünk a tanulmányokon túl azért, hogy jó irányban alakuljon személyiségük, lelkipásztori identitásuk?

Milyen átgondolt, az egyetemen/bentlakásban töltött időt átfogó program segíti őket, beleértve a tanulmányi rendet, a hétköznapi életük rendjét és a hitéletüket? Ezt elsősorban az utóbbinak, a spiritualitásnak kell meghatároznia, annak kell a középpontnak lennie, nem csupán hagyományos, szabadon választható keretnek. Annál is inkább, mert ebből egyre kevesebbet hoznak magukkal otthonról, a gyülekezetből. Kulcskérdés a hallgatók egyházi kötődésének erősítése, egyházképek alakítása.

2.1. Teológus gyülekezet (Bütösi János)

A hiányzó, elsősorban hitbéli közösséget ott lehet megélni, gyakorolni, ahol az ember éppen van: ez a tanévben, a hétköznapokban Debrecen, az internátus. Éppen ezért a teológus hallgatók internátusa több mint egyetemi internátus, a Hallgatói Önkormányzat több mint hallgatói önkormányzat, visszatérve a háború utáni, később Bütösi János által szorgalmazott gondolathoz: teológus gyülekezet. Valóban speciális összetételét, működését, időbeosztását tekintve (hétvégék, nyár kivételével) nem teljes értelemben gyülekezeti közösség, nem pótolhatja a helyi gyülekezetet.

A debreceni gyülekezetekbe való beépülés bármilyen ideális lenne, csak korlátozottan lehetséges, mert egy vasárnapi istentisztelet, különösen egy nagyobb közösségben, ehhez kevés. Hétközben vannak intézményi istentiszteletek, áhítatok, évfolyamórák, késő délutánig tanórák, tanulás, önellátás, egyéb közösségi alkalmak (pihenés?), így nehezen megvalósítható a gyülekezeti hétközi alkalmak látogatása, ahol valódi találkozások és kapcsolatok, közösség alakulhatna ki. A hagyományos egyházi keretek megismerése inkább a hallgatók anyagyülekezetében, legációkban, kiszállásokon, gyakorlatokon történik. De a hitközösség megélésére az intézményen belül van lehetőség, itt lehetne teológiailag reflektáltan megélni, alakítani, formálni azokat, akik a jövőben egy lelkes munkaközösség részei lesznek.

Mivel a közösség alapja a *hitbéli közösség*, ez nem csupán esetleges része a mindennapoknak, hanem meg kell határozni a mindennapok struktúráját, itt lehet megélni a közösséget, és erre nagyobb szüksége van a fiataloknak ma, mint bármikor. Aki teológus hallgató lett, az már döntött: ide tartozik, része ennek a közösségnek, de hogyan lesz aktív „gyülekezeti taggá” a rendszeres lelki alkalmakon való részvételen túl?

A hétfői esti akadémiai istentiszteletekkel elindultunk a teológus gyülekezet irányába, ma is ez működik legjobban, itt vagyunk a legtöbben. Ez jó kezdet, de fejlődhetne abba az irányba, hogy a résztvevők ne csak passzív ígehallgatók (majd kritikuskok) legyenek, hanem közösségként (évfolyamként?) vállaljanak aktív részt az úrvacsorás istentiszteleteken kívül is a szakrális tér és idő alakításában, hogy az istentisztelet így még inkább a közösség ünnepévé lehessen.

Személyes kötődéseket kialakítani azonban csak kisebb csoportokban lehet. Ennek a helye lehet az *évfolyamóra* (a városi gyülekezetek hétközi csoportjainak mintájára), itt válhatnak olyan közösséggé, ahol meg lehet beszélni közös dolgainkat, ahol a különböző kegyességi irányzathoz tartozók megismerhetik és megtanulhatják elfogadni egymást. Ez feltétele annak, hogy a közös istentisztelet valóban a közösség ünnepévé legyen.

2.2. Évfolyamfelelősség: közösségépítés vagy személyes mentorálás?

A hallgatóknak szükségük van a *személyes mentorálásra*, de nem csupán *tanulmányi* szempontból, hogy eligazodjanak a kreditrendszer, órarend és ajánlott tanterv

útvesszőiben, hanem azért is, hogy egyre érettebb, felelősebb személyiséggé váljanak, mindenekelőtt a *hitéletükben*. Szükségük van az idősebbek tapasztalatára (szülők, lelkipásztorok, tanárok, diáktársak) és egy olyan rendre, amely ezt mindenben támogatja. Ahol rendszeresen gyakorolhatják a hit- és életközösséget, és elkezdhetik kialakítani a hivatásuknak megfelelő életstílust (*orando et laborando* – munka és pihenés, imádság és közösség, életritmus: időbeosztás).

Ehhez kevés heti egy találkozás és az időnkénti személyes beszélgetések, egy egész tanulmányi pályájukat átfogó, átgondolt program vezethet ebbe az irányba, amelyben az intézmény támogatja az évfolyamokat, közösségi és hitbéli elmélyülést szolgáló programjaikat (csendes hétvégék, kiszállások stb.)

2.3. Életforma, keresztyén életstílus?

Ez a program akkor lehet hatékony, ha formálisan is beépül az intézmény működési rendjébe, szabályzataiba, s annak szerves része lesz. („A szombat lett az emberért, nem az ember a szombatért”. Mk 2,27) A felvételtől kezdve világossá kell tenni a hallgatók számára, mik a lelkipásztori hivatásra készülés feltételei, mit vállalnak. A tanári kar az évenkénti minősítések alkalmával ezt kérheti számon, látva, jó irányba haladnak-e, és milyen segítségre van szükségük. Pl. a felkészülés nehézségeivel nem boldoguló hallgatókat az alkalmatlanság megállapítása helyett gyakorlati félévre köteleznék, hogy munka-, élet-, egyházi és önismereti tapasztalatokat szerezve tudatosabb döntéseket hozzanak, több felelősséggel készüljenek hivatásukra. A *minősítésnek* legyenek olyan eszközei, lehetőségei, melyek támogatják, ösztönzik a hallgatókat arra, hogy a keresztyén értékrend, életstílus egyre inkább belső késztetéssé váljon számukra.

Ha a spiritualitás van a lelkipásztori szolgálatra készülés középpontjában, akkor az intézmény tanulmányi rendjét is ennek megfelelően kell alakítani. A legnehezebb feladat egy olyan órarend, amely lehetővé teszi napi szinten az elmélyült tanulmányi munkát, a közösségi életet, az elcsendesedést. Jó kezdet volt, amikor a hétfői akadémiai istentisztelet előtti időt sikerült fenntartani az évfolyamóráknak.

Ebből a szempontból gondolandó át a tanterv, a kreditrendszer, pl. a segéd tudományok (romológia, pszichológia, retorika stb.) lehetőség szerinti integrálása a teológiai tárgyakba, hogy kevesebb, de nagyobb egységgé váljanak, ne aprózódjék el az idő, a figyelem. Jó szempont ehhez, ha a lelkipásztori hivatás gyakorlásához szükséges teológiai és gyakorlati ismeretekre koncentrálnunk! Sokkal hatékonyabb munkát tesz lehetővé a jövődőlőkészei és a jövődőlőkészei szempontjából is, ha a tudományos továbbképzés csak az arra alkalmas hallgatóknak szól.

2.4. A tanári személyiség, felelősség

A hallgatók figyelemmel kísérése, számontartása, a program segítségével történő „lelki vezetés” a megbízott évfolyamfelelős feladata, ezért erősíteni kell az oktatóknak

1 Ld. JOSUTTIS: A lelkész más, 177–191.

ezt a funkcióját felelősségben, lehetőségekben egyaránt. Hiszen elsősorban az övék a spirituális felelősség a hallgatók lelkipásztori személyiséggé válásának ebben a szakaszában, ők számukra a helybeli „lelkipásztorok”. Nekik kell a legtájékozottabbnak lenniük a hallgatók családi, gyülekezeti hátterét, fejlődését, tanulmányait illetően, ezért fontos a véleményük a hallgatók minősítésének minden szakaszában, egészen a fölszentelésig. A minősítésről pedig közösen döntenek a hallgatót oktatókkal, a Hallgatói Önkormányzat képviselőivel és a kibocsátó gyülekezetek lelkipásztorával.

A tanár személyisége tehát nemcsak oktatóként, hanem évfolyamfelelősként is kulcskérdés gyülekezeti, egyházi tapasztalataival, kapcsolataival és azzal együtt, ahogyan az egyház életét, helyzetét látja. Az utóbbi témában sokat segítene, ha erősödne a tanári kar és a fenntartó egyházkerület kapcsolata, kommunikációja.

2.5. Hallgatói Önkormányzat vagy presbitérium?

Átgondolandó ebből a szempontból a Hallgatói Önkormányzat és a hitéleti és egyéb bizottságok munkája. Helyénvaló beletanulni az önálló felelősségbe, jogokba és kötelességekbe, de a teológus gyülekezetben a tanárok és hallgatók nem más térfélen vannak, hanem együtt tagjai ugyanannak a közösségnek, egy Urat szolgálnak, Krisztusban testvérei egymásnak. Ezért nem csak annak kell világosnak lennie, hogy kinek mi az egyéni, saját felelőssége és feladata, hanem annak is, ami közös. Ezért a közösségi, spirituális programokat (csendes nap, istentisztelet stb.) diákoknak és tanároknak még inkább együtt kell úgy alakítani, hogy megjelenhessenek a különböző kegyességi tradíciók és formák, de megtalálják a közös hangot is egymással.

Az évenként változó hallgatói önkormányzati vezetőkkel ezt nehezebb megvalósítani, mert minden évben újra kell kezdeniük, ráadásul a tanulmányi munka mellett, azaz korlátozott idő- és erőforrásokkal. Sokkal hatékonyabb volt a régi rendszer, ahol a már végzett, tapasztaltabb és függetlenebb emberek végezték a vezetői munkát, akiknek ez volt az elsődleges feladatuk. Ehhez visszatérve erősíteni lehetne a diákönkormányzatot, akiknek a teológus gyülekezetben presbiterként több is a munkájuk és felelősségük.

2.6. Tanítóképzés a DRHE-n

Ha el tudunk mozdulni egy hitelesebb keresztyén közösség irányába, akkor ez erősítheti a tanítóképzős hallgatókkal való együttműködést és kapcsolatokat is. Ők nem lelkészi munkára készülnek, de minél világosabb, pozitívabb képet kapnak a keresztyén életéről, annál megszólíthatóbbak lesznek azok is, akik nem ilyen indíttatással érkeznek. Az együttélés több mint önkéntes részvétel az egymás rendezvényein, szükség van olyan programra is, melyek segítségével el tudjuk érni, meg tudjuk szólítani őket az evangéliummal, hogy így a DRHE még inkább egy keresztyén értékek alapján együttműködő közösséggé váljon.

A következő lépés

Jó lenne együtt gondolkodni, milyen gyakorlati lépéseket tegyünk ebbe az irányba, mik a megvalósítás feltételei, illetve azokat hogyan teremthetjük meg. Addig is szeretnék köszönetet mondani a kollégáimnak, akik eddig segítettek a közös gondolkodásban.

Felhasznált irodalom

- JOSUTTIS, M.: *A lelkész más. A jelenkori pasztorális teológia néhány szempontja*, Kolozsvár, EXIT, 2017.

ARANY JÁNOS

Zene a lelkészképzésben

Az egyházi ének és zene tanításának fontossága
a lelkészképzés során

„Azután megformálta az Úristen az embert
a föld porából, és az élet leheletét lehelte az
orrába.”

(1Móz 2,7)

Van gondolkodó, aki úgy látja: az a lehelet, melyet a *Teremtő* az ember orrába bocsátott, nem más, mint az *érzelem* (a világ dolgaihoz fűződő viszonyulásunk) és a *gondolat* (a világ dolgairól alkotott vélekedésünk) kifejtésének képessége.

Hang és lélek

Racionális, okoskodásra hajlamos korban élvén szívesen megfordítanánk a fontossági sorrendet érzelem és gondolat között. Ám éppen a racionális gondolkodásra épülő tudomány – egészen pontosan Ernst Haeckel 19. századi német zoológus és filozófus – fogalmazta meg a tételt, mely szerint „az egyedfejlődés a törzsfjlődés megismétlődése”.¹ Ha e tétel fényében nézünk rá a személyiség fejlődésére, akkor hamar belátjuk: megszületésétől kezdve sokáig gondolatairól még nem, csak a környezetéhez fűződő *érzelmeiről* képes számot adni az ember, s ezt jórészt változatos magasságú, erejű, lejtésű és színű *hangok* útján teszi. Így van ez, mikor újszülöttként hangosan fölsír a tüdejébe áramló szabad levegő első kortyától. Így van további hosszú hónapokon át, amikor csecsemőként minden kellemes vagy kényelmetlen élményre vidám vagy elkeseredett hangsorozattal válaszol: gőgicsél, kacag vagy sír, kiabál. Így marad (azaz az érzelmeké marad a vezető szerep) további esztendőikig, még akkor is, amikor mint kisgyermek már elsajátította és folyamatosan fejleszti a tagolt beszéd képességét: bár gondolatait ekkor már szavakkal is közli, de szavainak elsősorban nem az árnyalt szókincs ad nyomatékot, hanem a változatos magasságú, erejű, lejtésű és színű beszédhangok alkalmazása. Bárki igazolhatja ezt, aki meghallgatja egy egészséges gyermek beszámolóját, amint elmeséli, mi történt vele aznap az óvodában. És korlátozott mértékben így marad ez az ember egész felnőtt életében: magánemberként hangosan fölszisszen vagy följajdul, ha elvét egy mozdulatot; szurkolóként önkéntelenül fölhördül, ha a csatár berúgja (vagy mellérúgja) a labdát; és utastársaival együtt hangosan jajveszékkel, ha rázkódni vagy zuhanni kezd a repülőgép, melyen ül. Az eddig elsorolt

1 „...die individuelle Entwicklungsgeschichte oder die Ontogenese nur eine kurze und gedrungene Wiederholung, gleichsam eine Recapitulation der paläontologischen Entwicklungsgeschichte oder der Phylogenie ist”.
HAECKEL: Generelle Morphologie II: Allgemeine Entwicklungsgeschichte der Organismen, *Systematische Einleitung in die Entwicklungsgeschichte, XVIII.*

jelenségek, példák közös vonása: a *hangok* útján az ember személyiségének legmélyebb, legőszintébb rétegei nyilatkoznak meg. Ráadásul mindezek a megnyilvánulások nem csak egyirányúak. Ahogyan a magunk érzelmeit sokféleképpen kiadott hangok révén közöljük a világgal, ugyanúgy értünk is abból, amikor valaki más hasonlóképpen cselekszik. Azaz: a *hang* az emberek közötti eleven és hatékony kapcsolat, a *kölcsönös megértés* egyik – és nagyon fontos – eleme. Érdemes megismételni: a hang révén az ember sokkal több és mélyebb információt képes megragadni, átadni – vagy éppen átvenni –, mint a szó segítségével. A hangok differenciált kezelése – s általuk az érzelmek átadása és átvétele – a világgal való személyes és közösségi érintkezésünk legősibb és legintenzívebb formája. Ez csak leírva ilyen bonyolult: magánemberként beszéd közben ösztönösen és ezerféleképpen moduláljuk a hangunkat, mikor használjuk. Mondatainknak, azon belül egyes szavainknak tetszésünk és szándékunk szerint adhatunk és adunk is számtalanféle jelentést azáltal, ahogyan kimondjuk őket. Ezáltal az emberi beszéd mindenféle akusztikus tulajdonságát tekintve rendkívül gazdag jelenség: fölmérhetetlenül több, mint értelmes szavak világos jelentéssel bíró mondatokká rendezett sora. Erre akkor ébredünk rá, amikor autónk navigációs rendszerének utasításait hallgatjuk: egy értelmes szavakból álló világos mondat bárgyúnak és erőtlennek hat az automata előadásában, mert az élő beszéd lejtése, sokféleképpen létrehozott árnyalatai, hangsúlyai hiányoznak belőle. Bátran állíthatjuk: szavainknak valójában a kiejtésük hangerejének, színének, lejtésének, sebességének sokszínű játéka, azaz zenéje ad értelmet. Szavaink kiejtésének sokszínűsége persze hosszú fejlődés eredménye. Ahogyan bővül a szókincsünk, hangadásunk egyre összetettebbé válik, és egyre inkább kerül a szélsőségeket. (Tanulságos – akár magunkon is – megfigyelni: az ember akkor kezd kiabálni, amikor kifogy az érvekből vagy a megfelelő szavakból...)

Fejtsük most gyorsan vissza Haeckel főntebb idézett tételének másik szálát is: ahogyan élete során minden egészséges ember végigjárja a hangokhoz fűződő viszony lépcsőfokait, változásainak évezredei során vélhetőleg ugyanúgy haladt végig e lépcsőfokokon az emberi nem egésze is. Az ősi kultúrák önkéntelen, tagolatlan hang megnyilvánulásaiából apránként jött létre egy választékos és árnyalt, a hang alapvető tulajdonságait gazdag jelentéstartalommal alkalmazni képes kifejezés mód: a zene.

A zenét az általános szóhasználat a művészetek közé sorolja, de nem mindig tisztázódik, hogy mit is jelent maga a 'művészet' szó. Az egyik lehetséges megfogalmazás sok kérdésre választ ad: művészetnek nevezzük mindazon erőfeszítéseket, amelyek révén a gondolkozó ember befolyásolni akarja azt, amire nincs ráhatása. Vagy úgy, hogy megpróbálja a hatalmába keríteni, vagy úgy, hogy megpróbál jó viszonyba kerülni vele. Minden művészetünk bölcsőjénél ott állt a cselekedeteink sikerét biztosítani hivatott „varázslás” és az ismeretlen hatalom jóindulatának megszerzését célzó „kultusz”.

Pillantsunk vissza néhány ezer évet: másnapi vadászatunk sikerét úgy alapozhatjuk meg, hogy este a barlang előtt meggyújtott tűznél előre eljártsszuk a sikeres akciót. Az egyik férfi (íjat pendít, és magas hangon kiabálja a harcosszavait) utána ered a másiknak (rajta van a múltkor elejtett zsákmány irhája, és mély, panaszos

hangot adva nyögi az állat tiltakozó válaszát). Hajszájukat a körülálló lelkes, buzdító kiáltásokkal és dobogással kísérik. A harcos beéri és látványosan megöli az állatot (valaki gyorsan le is rajzolja az elesett bölényt a barlang falára), s mindenki megnyugodva tér aludni: holnap is menni fog ez... Zenés dráma ez a javából: szerepjáték, monológok, dialógus, konfliktus, gesztusok, jelmezek, illusztráció, hangszerek. Egyszerre jelennek meg a színjátszás, az iparművészet, a festészet, a tánc, az irodalom, az énekes és a hangszeres zene alapelemei.

Méltatlan és meggondolatlan dolog, ha a művészetekkel való foglalkozást csupán szórakozásnak vagy szabadidős tevékenységnek tekintjük. Hiszen jól látható: amit ma 'művészetnek' nevezünk, az az ember legnagyobb erőfeszítéseinek örököse, amely erőfeszítések évezredek át a túlélést: a világ birtokba vételét, az eredményes életet célozták. Ennek a mély összefüggésnek legtöbbször maguk a művészetek művelői sincsenek tudatában, ám ez csak azt igazolja, hogy a művészet túlmutat az emberen: a vele fönnálló kapcsolatunk nem tudatos döntés, hanem elhívás kérdése: *ars longa, vita brevis est.*²

A főnti eredettörténetben fölfigyelhetünk egy érdekességre: a legtöbb művészet ősszállapota a valóságos élet konkrétumait (állatbőr, mozgás, ábrázolás) emeli át, és teszi azokat a játék eszközzé. A zene azonban – azaz az eseményeket kísérő és kifejező dallamok és ritmusok különös kevercse – az indulatok megfogalmazhatatlan, szavakba, képekbe sem önthető, legmélyebb rétegének megidézését szolgálja. Innen eredeztethető, hogy az esztétika gyakran a többi művészettől elkülönítve tárgyalja a zenét.

Mint láthatuk: az ember csak a zene eszközeivel adhatja meg saját szavainak pontos értelmét. Ha fontos számára, hogy szavai jól érthetők legyenek, akkor különös figyelemmel válogatja meg ezeket a zenei eszközöket: hangjának lejtését, erejét vagy színét gondosan adagolja, hogy üzenete el ne tévessze a kitűzött célt. Ebből az is következik, hogy amikor kiemelten fontos szöveget kell fölolvasnia, elmondania, akkor ünnepélyes gondossággal jár el a zenei eszközök alkalmazásában. Ennek az ünnepélyes gondosságnak bizonyítéka, hogy a szent szövegek fölolvasása a hagyományok szerint minden írásos kultúrában énekelve történt. Ezt az éneklő fölolvadási módot nevezik recitálásnak, kantillációnak vagy régi magyar szóval: kántálásnak. Ezen a módon olvasták föl a Tórárt az ószövetségi zsidó gyakorlatban, ennek a gyakorlatnak az utóda lett az Európában kivirágzott gregorián deklamáció, de ugyanennek a szokásnak a kései leszármazottja a magyar falusi kisbírók gyakorta dobbal kísért kántálása is, amely többnyire így kezdődött: „Köz-hírré tétetik...”. Ebből a tényből azt is megtudjuk, hogy ez az előadásmód nemcsak a szent, az Istennel, vallással vagy egyházzal kapcsolatos szövegeket illette meg, hanem minden „magasabb” dolgot. A királyi rendeleteket, a bíróságon a vádiratot vagy az ítéletet ilyen módon illet kihirdetni. Sőt, fontosnak tartott világibb megnyilatkozásainknak is kijárt az emeltebb deklamáció tisztelete: bolondnak tartották volna azt a költőt, aki (mai szóval élve) 'szavalt' volna versét. A költeményeket évezredekig énekekben gondolkodva találták ki és adták is elő a szerzők. Verseinek túl-

² A latin mondás szó szerint annyit tesz: *A művészet (mesterség) hosszú, az élet rövid.* Költőibb megfogalmazásban: *Az élet véges, a művészet örök.*

nyomó részében a cím alatt Balassi Bálint meg is nevezte, hogy az adott szöveg melyik közszájon forgó dallamra énekelhető: példa erre jól ismert énekeskönyvi énekünk eredeti címe alatt az „ad notam *Bánja az Úr Isten*” jelzés.³ Balassi prédikátor-költő kortársai hasonlóan gondolkodtak és jártak el – ám legtöbbször már oda se írták, hogy versüket melyik közismert dallamra lehet énekelni: a szótagszám, a ritmus és a versforma segített megtalálni az alkalmas dallamot. Igaz, mire ide eljutottunk, hatalmas mértékben változtak meg a dallamképzés szabályai is.

Ez az erőteljes érzelemnyilvánítási forma évezredek óta meghatározó szerepet játszik az ember ama törekvésében, hogy méltóképpen szólítsa meg a mindenek fölött álló hatalmat, az Istent: a zene a világ minden közösségében természetszerűleg vált szerves részévé, elengedhetetlen eszközévé a vallásos gyakorlatnak. Rövidebben összefoglalva: *Az ember mindig is természetesnek érezte, hogy a legfontosabb dolgaival, mindenekelőtt pedig a legfelső hatalommal kapcsolatban másképpen szólaljon meg, mint ahogyan a hétköznapokban beszél. Az éneklés az istentiszteleti szertartások szerves része már évezredek óta. Az őskeresztények szertartásain egyetlen prózai szó sem hangzott el, mindent énekeltek, vagy legalábbis emelt hangon, recitálva szólaltattak meg. Az évszázadok folyamán a szertartási éneklés formája – a változó szokások, gondolkodás, ízlés, zenei stílusok stb. függvényében – sokat változott, de lényege megmaradt: a liturgikus ének ma is az Úristenhez emelt szó hordozója.*

Nevelés zenével

„A zene lelki táplálék és semmi mással nem pótolható. Aki nem él vele: lelki vérszegénységben él és hal. Teljes lelki élet zene nélkül nincs. Vannak a léleknek régiói, melyekbe csak a zene világít be.”⁴

Kodály szavai bölcs egyszerűséggel fogalmazzák meg a hangok és az érzelmek mély összefüggéseire vonatkozó pszichológiai fejtegetések igazságát, és számos tanulság levonását teszik lehetővé.

A 12–13. században, az európai egyetemek létrejöttékor a *septem artes liberales* (a bölcsészeti képzés hét fő tudományágát ekkor még „hét szabad művészet”-nek nevezte a latinos közgondolkodás) alkotó tagjai között a zene is helyet kapott: *grammatica, rhetorica, dialectica, astronomia, arithmetica, geometria, musica*.⁵ Nyilvánvaló, hogy a középkor tudományos gondolkodása egyoldalúan bölcsészettközpontú volt, s az is, hogy a természettudományok joggal követeltek és kaptak is jelentőségüknek megfelelő és ahhoz méltó helyet, de azért elgondolkodtató, hogy a bölcséletben a zenének a középkorig mekkora tekintélye volt.

³ BALASSI: *Kölem-kölemféle szerelmes énekek, kik között egynehány isteni dicsíret és vitézsisgről való ének is vagon – Harmincharmadik: Bocásd meg Úr Isten; ad notam Bánja az Úr Isten* (Az *ad notam* annyit tesz itt: „hangjegyeire” (*nota* /lat./= írásjel, ez esetben kottairási jel).

⁴ KODÁLY: *Mire való a zenei önképzőkör?*, 156.

⁵ A mesterségek mai neve: *nyelvtan, szónoklattan, dialektika* (erre nincs egyetlen, alkalmas megnevezés: több szempontot érvényesítő, kiegyensúlyozott gondolkodás), *csillagászat, számtan, mértan* (földmérés), *zene*.

Zenetanítás

Különös szembesülni azzal, hogy az újabb korok pedagógiai gondolkodása fokozatosan hátrább és hátrább, iskolaszervezeti szintek terén lejjebb és lejjebb, a ráfordított időt tekintve pedig egyre szűkebb és szűkebb keretek közé szorította a zene nevelő hatásának érvényesülési lehetőségeit. Ennek eredménye érzékelhető is mind a zenei készségek terén, mind pedig a zenei közízlésben. Amiképp elgondolkodtató az is, hogy a mesterségterületek későbbi nagy átrendeződéseinek vesztesei elsősorban a humán mesterségek lettek. A zene immár nem életünk minden rétegét átítató érzelmi és értelmi eszköz, csupán elsajátítható tevékenység. Alaptudományból visszaminősült rétegeérdeklődés kielégítését szolgáló „készségtárggyá”.

Zene és test

Mindeddig nem szenteltünk kellő figyelmet egy fontos jelenségnek. Az éneklő ember – képzettségétől függetlenül – ugyanolyan nagy feszültségű, forró kapcsolatba kerül a kiadott hanggal, mint az alkotó a művével. Ez a kapcsolat azonban bensőségebb, mint például a képzőművész és alkotása közötti viszony, mert az éneklés esetében a „megmunkáló eszköz” és a „megmunkált anyag” egybeesik: mindkettő az énekes saját teste. Alkotónak és alkotásnak ez az elválaszthatatlan összefüggése mind a létrehozás folyamatában, mind az eredmény megjelenésében megrendítő élmény. Ráadásul ez az élmény gyakorlatilag mindenki számára elérhető:⁶ az „alkotó” (azaz, az éneklő ember) a szöveg kifejezését szolgáló zenei eszközök használatát a másokkal való érintkezésében is folyamatosan gyakorolja. Az alkotásnak ez az élménye erőforrás, amelyre minden személyiségnek szüksége van. Kodály Zoltán főntebb idézett szavai is erre a szükségletre hívják föl a figyelmünket. Más szavakkal élve: *Az éneklés óriási hatással van magára az éneklőre is. Aki énekel, annak testtartása egyenes, légzése egyenletes. Akik együtt énekelnek – idősek, fiatalok, férfiak, nők, különböző testi és lelki állapotban lévők – egyszerre veszik a levegőt, egyszerre mozdul a szájuk, azonos gondolatokat ébreszt bennük a kimondott szöveg, így az éneklés által egyetlen közösségé kovácsolódnak. Ez óriási élmény, hatalmas erőforrás, közvetlen összeköttetés az Úristennel.*

Közösségi ének

Volt már szó róla: az éneklő ember olyan muzsikusz, aki saját testével egyszerre alakítja a hangszer és a hangszerjátékos szerepét, s ennek megtapasztalása megrendítő hatású. Ez a hatás a közösen megszólaltatott énekben meghatározódik. A közös éneklés a benne résztvevőket egy közösségbe kovácsolja egymással – és a megszólított Istennel is! Nem kételkedhetünk benne, hogy ez a hatványozó erő

⁶ Tekintsünk el most a hallás vagy az értelem károsodásának szomorú eseteitől!

a Szentlélek munkája; abban is bizonyosak lehetünk, hogy ez az erő ma is készen áll a hívő ember számára, aki a lelkét Istenhez kívánja emelni.

Az ószövetségi tóraolvasás kantillációja és a korai középkor gregorián dallamképzése még egyéni ének volt, tele esetleges, rögtönzött alkotóelemmel: a szövegolvasás egyszerű, szűkebb lépésekből álló recitálást használt, a lelkendező kiáltások (pl. „halleluja”) viszont gazdagon díszített, nagy hangterjedelmű dallamokat kaptak. Ilyen énekes produkciókra csak képzett és gyakorlott kántorok vállalkozhattak, így az istentiszteleti éneklés a nagy közösséget, a gyülekezetet kizáró szólóprodukció maradt. Hiszen az átlagos hívők nem is tudhatták elolvasni a recitálendő szöveget, a rögtönzés pedig – természeténél fogva – kizárja a közösséget: egyformán rögtönözni két ember sem tud, nemhogy egy egész tömeg. A közösség, a gyülekezet az ilyen közegben csak rövid válaszkialtásokra szorítkozhatott (pl. „Ámen!”).

A középkor második felében kikristályosodó európai kottairás lassanként egyre pontosabban rögzítette a dallamok minden lépését, s a közhasználatra szánt énekek így kiszámíthatóbb magasságú és hosszúságú hangokból álló, világos dallami és ritmikai megjelenést kaptak. Így születhettek meg az első egyszerű, rövid, versszakokra tagolt énekek, a kanciók,⁷ melyeket már megtanulhatott és énekelhetett egy teljes gyülekezet is. Ám ilyen dalokat csak kis számban tanulhatott meg a hívő közösség: a kötelező latin nyelvhasználat gátolta, hogy efféle énekek tömegesen közszájon forogjanak. Luther koncepciója nemcsak a Szentírást kívánta nemzeti nyelven is elérhetővé tenni a hívek számára: legalább ennyire fontosnak tartotta azt is, hogy az istentiszteleten *a teljes gyülekezet énekeljen, és ezt a saját anyanyelvén* tehesse. S ez a törekvés nem annak köszönhető, hogy Luther kedvelte és értőn művelte is a zenét, sokkal inkább annak, amit – a pszichológiai és történeti tények felől megközelítve – már megállapítottunk. Bizonyosan tudta, hogy *az ember az éneklés útján emelheti legmagasabbra a lelkét a megszólítani kívánt Istenhez.*⁸ Ennek a biztos hitnek a bizonyítéka, hogy a reformáció évszázadában, azaz az 1500-as években mind Németföldön, mind a protestantizmus által elért többi területen istenes versek (azaz énekek) százai születtek és rögzültek a gyakorlatban – még Magyarországon is, ahol pedig a törökkel és sok másféle ártó hatalommal folytatott másfél évszázados viaskodás rettenetes körülményei egyáltalán nem kedveztek az efféle kultúraápolásnak. Nem tévedhetünk, ha úgy véljük: éppen az anyanyelvünkön elmondható és elénekelhető imádság, az Istennel fönntartott személyes lelki kapcsolat addig nem tapasztalt lehetősége adta az erőt, hogy a lehetetlen körülmények között megőrizzük a túlélésünkbe és fönntmaradásunkba vetett hitet. Csanádi Imre így fogalmazta meg ezt: *„Testben szakadozva, szabadulva gályákról, / szólt hatalmas szóval toprongyos prédikátor: / gátakat sodort már / válaszul a zsoldár, / zúgták mint erős tábor.”*⁹

7 A közösség által is énekelhető, egyszerű, versszakokra osztott és rímes sorokba rendezett dallamok elterjedt, magyarosan írt latin neve (*cantio* /lat./ = ének).

8 Ezt az alapigazságot a zeneileg kevésbé képzett s talán kevésbé is fogékony Kálvin legalább ennyire komolyan vette.

9 CSANÁDI: *Egy hajdani templomra*. A vers strofái elénekelhetőek a példaképpen fölemlített Balassi-dicséret dallamára.

Zene, lélek és gyülekezet

Az Isten egyik legnagyobb ajándéka az Ige, a kijelentés, melyet a Szentírásban eljuttatott hozzánk. Ennek a kijelentésnek az értelmezése, napi jelentésének, tanulságainak megkeresése az igehirdetés feladata. Minden lelkész törekszik ezt a feladatot a legjobb tudása szerint elvégezni, s ebben nagy segítséget kaphat a jól megválasztott gyülekezeti énekektől. A tapasztalt lelkész tudja, hogy a jól kiválasztott ének megsokszorozza a tanítás erejét: segít elmélyíteni az olvasott Ige üzenetének és az igehirdetés gondolatainak hatását. Szép számmal akadnak egy-egy hívő közösségben, akik igazán csak akkor értik meg egy igemagyarázat tanulságát, ha a ráfelelő ének tömör szavaival maguk is kimondják azt. Nem egy lelkipásztorral találkoztam, aki bölcsen alkalmazta a közösen birtokolt énekkincsnek ezt a jótékony erejét: imádságaiban rendszeresen idézte egy-egy gyülekezeti énekvers gondolatfűzését, lélekelmelően megfogalmazott, találó mondatait.

Aki hallgatja a magyarázatot, azzal megeshet, hogy elveszíti a fonalat, vagy kihagyja a figyelmét, és elmulaszt egy fontos gondolatot. Aki azonban énekel, az aktív résztvevőjévé válik a szertartásnak. Gyülekezeti énekeinkben évszázadok alatt felbecsülhetetlen értékű lelki-szellemi kincs halmozódott föl. Ennek az énekkincsnek a sokféle tanulsága, szövegeinek bölcsessége, értelemre és érzelmekre egyaránt ható megfogalmazása elkötelezettséget és felelősséget ruházott a magasabban iskolázott gyülekezeti tagokra, ugyanakkor világos szabályokkal és útmutatással szolgált azoknak is, akiknek a sors nem adta meg a továbbtanulás lehetőségét. Ráadásul az, hogy ebben az énekkincsben mindenki egyaránt otthonosan mozgott, képes volt közösséggé is formálni a személyiségben és boldogulási lehetőségeiben sokszínű gyülekezet tagjait. Aki gyerekkorától belenevelődött a kincsnek ebbe a közös birtoklásába, annak számára egy-egy gyülekezeti ének jellé válik: az orgonán megszólaló egy-két hangja már felidézi a szöveget, s a szöveg egy-egy fordulata azonnal megjeleníti az általa közvetített szellemiséget. Némelyik ilyen szövegfoszlány („Tebenned bízunk eleitől fogva...” vagy „...hol vagy, magyarok tündöklő csillaga?”) még a felekezetek, sőt olykor a hívők és nem hívők közötti határon is segít túllépni.

Végezetül: emlékezzünk vissza rá, hogy a gyermek még szabódás és fenntartás nélkül használja a hangját, azaz annak minden zenei elemét. Éneklő beszéde nem produkció, hanem gesztus, olyan, mint a másik ember felé kinyújtott kar mozdulata. Nem dalolni akar ugyanis, hanem őszintén föltárni azt, amit fontosnak tart: megnyilatkozásait az érzelmei diktálják. Erre a kendőzetlen, elementáris nyíltságra is gondolhatott Jézus, mikor azt mondta: „...az ilyeneké a mennyek országa” (Mt 19,14) Lehetnének, lehetünk és legyünk a teremtő Isten gyermekei – azáltal, hogy felé a legőszintébb eszközzel, az énekekkel önfeledten, szabódás nélkül tárjuk ki a karunkat és tárjuk fel a lelkünket. Felnőttnek is különbek leszünk így.

Szeretünk (szeretnének) énekelni ma is. Érzékelhető ez, amikor leülünk a tábortűz mellé, amely történelem előtti lángok emlékét lobbantja a szívünkbe, és önkéntelenül kimondjuk: énekeljünk! Érzékelhető akkor is, mikor egy nagy tömeg tagjai-ként a közös akarat vagy ünnepélyes szándék megpecsételésére felszólítás nélkül kezdjük el énekelni valamelyik nemzeti imádságunkat. Ilyenkor valóban „gátakat

sodor” a történelmi pillanatra adott és énekbe öntött válaszunk. Ám mindennapi megnyilatkozásainkban hajlamosak vagyunk óvatoskodni. Gyülekezeteinkben egyre több az értelmes, önkritikus és félszeg felnőtt, aki elnémul, ha éneklésre kerül a sor: nem tudok – így mondják – olyan szépen énekelni, inkább nem rontom el... Ha e némák száma tovább szaporodik, akkor – a csoportlélektan szabályai szerint – előbb-utóbb az éneklésben járatosabbak is elhallgatnak. Szabódásukat csak a gyülekezet vezetője oldhatja föl: nem szavakkal, hanem – személyes példával.

Az eddig leírtak fényében nagy jelentősége van annak, hogy a zene nevelő hatását és a gyülekezeti énekek közösségformáló erejét a lelkészek fölkészítésében is fölhasználjuk. Sokan elmondták és leírták már: *a zene a lélek nyelve*. Aki a lelkék pásztorának készül, mindent el kell követnie, hogy megtanulja és értse ezt a nyelvet, melynek révén a lélek legbensőbb rétegeivel képes kapcsolatot teremteni. Értenie kell ezt a nyelvet beszélőként, aki jól megválasztott szavait zenei eszközök változatos alkalmazása útján teheti világos tanítássá; és értenie kell a gyülekezet énekeinek ismerőjeként is, aki a közös éneklésben kivételesen magas hőfokú lelki kapcsolatot élhet meg – mind a rá bízott gyülekezettel, mind az őt szolgálatra elhívó, teremtő Úristennel.

Felhasznált irodalom

- CSANÁDI, I.: *Egy hajdani templomra*, in Tenke, S. (szerk.): Új aranyhárfa. Versek gyülekezeti és keresztyén családi alkalmakra, Budapest, Kálvin Kiadó, 2001, 378.
- HAECKEL, E.: *Generelle Morphologie II: Allgemeine Entwicklungsgeschichte der Organismen*; Berlin, G. Reimer, 1866.
- KODÁLY, Z.: *Mire való a zenei önképzőkör?*, in Uő: Visszatekintés I. (szerk. Bónis F), Budapest, Zeneműkiadó, 1964, 154–157.
- KŐSZEGHY, P.–SZENTMÁRTONI SZABÓ, G. (szerk.): *Balassi Bálint Versei*, Balassi Kiadó, Budapest, 1994, 66–67.

PÜSKI LAJOS

Mit jelent(ett) a lelkészképzés a lelkészi életpálya számára?

Egy kis korrajz

Mi a diktatúra fénykorában, az 1970-es évek közepén voltunk a Debreceni Református Teológiai Akadémia hallgatói. A fiatalabb olvasók számára ezért valószínűleg segítség lehet egy kis korrajz a tanulmányainkat erősen befolyásoló akkori politikai körülményekről. Ezt a képzést a rendszer egyetemként nem ismerte el, csak tudomásul vette, de legmagasabb iskolai végzettségnek csak az érettségit jelölhettük meg. Tanulmányi jegyzeteinket az egyházakat ellenőrző Állami Egyházügyi Hivatal (AEH) engedélye után, jobb esetben stencilgéppel sokszorosítva kaphattuk kézhez. A lelkészhiány miatt pedig negyed- és ötödévesként tanulmányi kötelezettségeink fenntartása mellett, legtöbbször már gyülekezetben is szolgáltunk. Külföldre – néha éveket is várva – egy évfolyamról általában egy hallgató juthatott el. A diktatúra még ha nehezen is, de eltúrta a meglévő vallásos igény minimális kielégítését. Hatodéves exmisszusként kis gyülekezetekben szolgáltunk a Tiszazugban, ahol az ÁEH megyei titkára meglátogatott. A beszélgetés során nyíltan kimondta, hogy inkább egy könnyebben ellenőrizhető lelkész legyen a nehezen betölthető kis helyen, minthogy a szekták elterjedjenek. A rendszerváltás után sok minden megváltozott. Új, másfajta lehetőségek, kihívások és veszélyek is jöttek, amiknek többségére nem kaphattunk szinte semmilyen teológiai felkészítést.

Az elhívásról

Az 1950-es évektől kezdődően a diktatúra nyíltan hirdette, hogy pár évtized múlva már nem lesz egyház. Ami lesz, az már csak a múzeumban lesz. Ennek érdekében minden törvényes és törvénytelen eszközt felhasznált. A nagyon megnyirbált egyházban lelkészi pályára készülni és szolgálni csak emberileg nézve nem látszott biztató karriernek. De Isten Lelke akkor is munkálkodott, és engem is erre az útra hívott. A belső lelki elhívás mellé azonban mindenkor szükséges az egyház közösségének felkészítő, megerősítő és szolgálatba állító, külső elhívása is. A Debreceni Tisza István Tudománygyetemről a Református Kollégium falai közé kényszerített Református Teológiai Akadémián kezdhettük meg tehát tanulmányainkat.

Az akkori lelkészképzés hatásai

1. Társaimmal együtt többen olyan gyülekezetekből érkeztünk a teológiára, ahol fiatalok akkor már nem jártak a gyülekezetbe. Lelkileg nagyon fontosak voltak teológus koromban is azok az – akkor illegálisnak számító – néha nem is lelkészek által szervezett ifjúsági csendes hetek, amelyekre eljuthattam. Kivételes lehetősége volt keresztyén fiatalokkal találkoznia azoknak, akik a kor egyetlen református gimnáziumába jártak Debrecenbe, és onnan jöhettek a teológiára. Vagyis nagy dolog volt az, hogy teológiai tanulmányaink során már hívő fiatalokkal találkozhattunk, és lehettünk hitbeli közösségekben. A szolgálatra készülés ideje életre szóló barátságok létrejöttét is segíthette. Én fiatalként három különböző gyülekezet életébe is beelélhettam, mert apám főfoglalkozású kántorként több helyen is szolgált. A legációk, Kántus és teológiai kiszállások által egyre több gyülekezetet és lelkipásztort ismerhettünk meg.

2. A különböző diszciplínák által szélesebb lett hitbeli, bibliai látóköreink, és ez megalapozta lelkési szolgálatunkat. A képzés segítette az egész egyházban való gondolkozásunk fejlődését is.

Én, ha unalmas volt is egy óra, akkor is jegyzeteltem, valamint szabadidőmben is tudatosan sokat olvastam, tanulmányoztam önállóan a Bibliát, felhasználva a kommentárokat is. A kontraszelektált világban is volt néhány az oktatóink között, akikre fel tudtunk nézni.

3. A Kollégium épületében való kötelező bennlakás és kevés hazautazási lehetőség áldássá is változhatott, ha úgy álltunk hozzá. Hasznosak voltak a hallgatók által szervezett, önkéntes bibliaköri beszélgetések, közös imádságok, ahol megbeszélhettük a bennünket foglalkoztató lelki, tanulmányi, közösségi kérdéseket is, bár az akkori vezetés – a párt nyomása miatt – nem nézte jó szemmel az önkéntes kezdeményezéseket.

4. Még a negatív dolgokból is tanulhattunk. Számomra a negatívumok is mindig erős üzenettel bírtak, mert arra figyelmeztettek, hogy mit vagy hogyan nem szabad majd csinálnom.

5. Középiszkolás koromban naplót vezettem. Teológiai hallgatóként pedig magamtól elkezdtem írásban rögzíteni – pl. a legációs naplómban és más formában is – a jó, követendő példákat. De feljegyeztem azt is, amit érdemes elkerülni. Gyakorló lelkészként is megtartottam ezt a szokásomat, és a hazai, külföldi jó példákat, ötleteket feljegyzem, majd időnként újra átolvasom, hogy inspirálódjak. Megvalósításuk dátumát is feljegyeztem.

6. Éppen fél évszázada, elsőéves teológusként pedagógiai pályamunkát írtam Maróthi György professzor tevékenységéről. Ezen százoldalas mű függelékében – a kutatásaim tanulságaira alapozva – többek között a következőket írtam az 1973-as állapotokról: „Bár a kollégiumi diákság helyzete az elmúlt évszázadokhoz képest, hihetetlen mértékben megjavult, azt kell megállapítanunk, hogy a tanulási kedv, a szorgalom, és lelki élet területén komoly hiányosságok vannak az elmúlt korok színvonalához viszonyítva. Egyre jobban kezd úrrá lenni a »nemtörődomség« szelleme az ifjúság közösségében. Nem érdekli a közösségi munka, élet, Kántustagság, áhítatlátogatás kérdése. Mindezek persze nem általános érvényűek, de egyre többször a felszínre kerülnek és foglalkoznunk kell az orvoslásával is...”

7. A szobafőnökök tanácsán az akkori főigazgató többször keményen ostromozta viselkedése miatt a teológus ifjúság egy részét. Megjegyzem, azért volt némi igazság is szavaiban. Akkor azt kértem tőle, hogy a Teológiai Akadémia tanári kara ne csak kritizálja az ifjúságot, hanem az egyház adjon segítséget, és szervezzék meg, ha nehéz is, hogy legyen az ifjúságnak egy független, őket nem osztályozó spirituális, lelkigondozója. Szüksége van a mindenkori ifjúságnak olyan valakire, aki előtt nem kell vizsgáznia, viszont akinek van lelki, erkölcsi, tudományos tekintélye, és akihez bizalommal lehet fordulnia problémáival. Néhány hónap múlva id. dr. Fekete Károly, kabai lelkipásztor személyében lett, aki két délután bejött hozzánk Kabáról a Kollégiumba, és lelki beszélgetések által segítette a hallgatókat.

8. A teológiai képzésünkéből okulva – már nagyzerdei lelkészként –, amikor egyszer egy lelkészársammal és a hittudományi egyetem két tanárával együtt autóval Budapestről Debrecenbe utaztunk, egész úton a lelkészképzés gyakorlati oldalának erősítéséről beszélgettünk. Javasoltuk, hogy a teológusok nyári, nem sokat érő gyülekezeti gyakorlatát át kellene helyezni az intenzívebb gyülekezeti tanévbe, amikor már többféle alkalom látogatható a hallgatók számára. Nemsokára bevezetésre került az őszi gyülekezeti gyakorlat, majd később, immár két évtizede, már a hatodévet is gyülekezetekben tölthetik a hallgatók.

Amit tovább lehetne erősíteni

Mi az elsősorban elméleti képzés három éve után a lelkészhiány miatt hamar a gyülekezeti élet mezején találtuk magunkat. Mindez némelyeknek talán megtorpanást jelentett, különösen ha egyedül volt a tudományos felkészülésben. Mások viszont a korán jött, erős gyakorlati, gyülekezeti igényeket fel tudták használni a lelkészi pályára való felkészülésben is. Én negyedévesként a Békés megyei Vésztőn id. Juhász Sándor mellett, ötödévesként a Szabolcs megyei Dombrádon Tárczi Gyula tb. esperes mellett voltam exmisszus. Teológiai tanulmányaimnak nem igazán tett jót ez a korai exmisszió, de más vonatkozásban mégis sokat tanulhattam.

1. A lelkészképzésnek az elhívást érző hívó fiatal életét még jobban kellene segítenie, hogy ne csak jó „szertartásmester” legyen, hanem tudjon teológusként önállóan is gondolkodni, valamint jól tudjon reagálni a különböző gyülekezeti, társadalmi kérdésekre, kihívásokra. Ezen életkérdésekre, missziói feladatokra az egész Írásból saját maga által összeállított prédikáció- vagy bibliaköri sorozatok által is tudni kellene feleletet adnia.

2. Az egyháztörténetet inkább gyakorlatiasabb módon, missziótörténetként kellene vizsgálni, mert így nem csak száraz tananyag íze lesz, hanem a hallgató rácsodálkozhat, hogy a gyülekezeti szolgálatban az egyháztörténetből mennyire sok mindent jól lehet hasznosítani. Mindezt igazán fiatal lelkészként akkor ismertem fel, amikor már Komádiban szolgálva feldolgoztam az egyházközség helyben felelhető anyakönyveit, jegyzőkönyveit, iratait. Az így szerzett helyi egyháztörténeti információkat azután egy hosszú bibliaköri sorozatban szemléltetésként is hasznosítottam a gyülekezetben. De még nagyobb haszna a saját missziói látásomnak a formálódása volt. Amikor megértettem, hogy mit jelent, ha az ige formálja az embereket, és nem csak szokások vagy a változó külső társadalmi erők.

3. Mi egykor egy erős társadalmi és ideológiai ellenszél világában készülhettünk korlátozott mozgásterű hivatásunkra. Ezért az akkori lelkészképzés is nagyon korlátozott lehetőségek között mozoghatott. A még meglévő vallási igény kiszolgálására készíthetett fel bennünket. Napjainkban majdnem a másik véglet vesz körül bennünket. Különböző lehetőségek sokasága vesz körül bennünket. Ezek között nagyon fontos az egészséges, biblikus lelkiség, spiritualitás kialakulása és megőrzése. Meg kell tanulnunk, hogy minden szabad nekem, nekünk, de nem minden használ.

4. A besúgórendszer világában nehéz volt őszintén együtt imádkozni és munkálkodni. Egyházunkban a lelkipásztor még ma is gyakran csak magányos harcos. Segítenünk kell a képzés által is, hogy ismerjük fel és alakítsuk ki magunkban a csapatban való munkálkodás igényét, igei lelkiségét és testvéries gyakorlatát.

5. Kevés az, ha csak prédikálásra, netalán csak pályázatírára, intézményvezetésre akarjuk felkészíteni teológus–lelkész szakos hallgatóinkat. Az egyház hivatalos és reménység szerint el is hívott szolgálóiban még jobban erősítenünk kell a közösségi szolgálat bibliai modelljének felismerését, megtanulását és gyülekezeti gyakorlatának kialakítását.

6. A mi tanulmányi időnkben az ellenséges politikai széljárás miatt a misszió nem kaphatott semmilyen hangsúlyt a lelkészképzésben. A rendszerváltás után a Missziói Tanszék megléte is jelzi, hogy a gyülekezetépítés is hangsúlyossá vált. Azonban el kell jutnunk az Isten országa építésének bibliai teljességéig. Ezt szolgálhatja az egészségesebb gyülekezetek sokasága is.

Napjainkban a lelki, hitbeli érdeklődés felkeltésére is fel kellene készíteni már a hit-tudományi egyetem hallgatóit is.

7. Rész szerint van bennünk az ismeret. A teológiai oktatás egyik fő célja kell hogy legyen, hogy felébressze a vágyat az egész életen át való tanulásra. Fontos tehát tovább erősíteni a lelkészképzésben a folyamatos tanulást, továbbképzés igényének a feltámadását.

8. A diktatúra idején már-már a kiszolgáló egyház gyanújába keveredtek az egyházak. Napjainkban nagy veszély, hogy csak oktatási, szociális szolgáltató céggént néznek ránk sokan. Így könnyen el is takarhatjuk a kegyelem evangéliumát, és csodálkozunk a népszámlálás vallási eredményén? Meg kell ma is tanulnunk a szolgáló egyház keskeny útján való járást. Ehhez erősítenünk kell az önálló, ha kell kritikai, teológiai gondolkodás kialakulását, valamint az együttműködés képességét is, már a szolgálatra készülő hallgatókban is.

9. Napjaink sokféle lehetősége között könnyű fókuszot téveszteni. A bezárkózás sem jó, de nem biztos, hogy minden megnyíltn látszó ajtón nekünk és most kell belépünk. Viszont az biztos, hogy mindent meg kell vizsgálnunk, és a jót kell megtartanunk. A különbségtétel képességének erősödését már a lelkészképzésben is segítenünk kell.

10. Az őszinte, minden kényszer nélküli keresztyén lelkiséget, spiritualitást és közösséget már diákkorban minden eszközzel segítenünk kell. Meg kell erősítenünk a leendő lelkipásztorokat abban, hogy nincs szükség emberi, lelkinél túlnő pótcselekvésekre, hiszen az Isten igéje nem tér vissza üresen. Fel kell mutatnunk, hogy az a legnagyobb dolog, ha a világot teremtő, gondviselő, megváltó, dicsőséges Úr szolgálatába állunk.

GYATYEL PÉTER

1 kérdés 12 válasz

Hamarosan eltelik annyi idő a lelkipásztori szolgálatomból, mint amennyit a Debreceni Református Hittudományi Egyetem falai között töltöttem. Ez még nem hosszú idő, de a címként kapott kérdésre, „Mit jelent a lelkész-képzés egy kezdő lelkész számára?” már örömmel fogalmazom meg válaszomat.

Érdekes, izgalmas és tartalmas idő volt a miénk. Az állandó változásból talán mi kaptuk az egyik legnagyobb szeletet. Még laktunk a Kálvin tér 16. alatt, költöztettünk tanszéket, kerestünk ideiglenes termet, vizsgáztunk költözés alatt lévő rektori szobában, de már láttuk az újat, belakhattuk az új tereket, pl. az új HÖK-irodát. Eközben mégis a legizgalmasabb az volt, hogy hogyan változott a közösség, hogy rebbent szét, és hogy épült újra.

12 téma fogalmazódott meg bennem, amely meghatározta a tanulmányaimat, és hatással van ma is a szolgálatomra.

1. A sávok ajándéka

Az egyetem első napjaiban kézhez kapott óraháló érthetetlen, kusza táblázatnak tűnt, majd a hónapok és évek alatt kirajzolódott belőle a rendszer, és megtelt tartalommal. A lelkipásztori szolgálatra való tantárgyi készülés valóban ezen a három pilléren áll: biblikus, rendszeres és gyakorlati. Ezekbe a sávokba került beillesztésre a kreditrendszernek megfeleltetett valamennyi kötelező tantárgy. Tanultunk, olvastunk, ha kellett kicsit lapítottunk, de kerestük azt, miként visz ez bennünket közelebb a hivatáshoz.

Ma a szolgálatok között újra és újra eszembe jutnak a bibliaismeret, a kortörténet, az etika, a dogmatika, az exegézis és a gyülekezetépítés órák, és még sorolhatnám, hogy mit beszélünk ott és akkor, mert ma itt és most is felmerült. Az igehirdetésre való készülésben, az adott szakaszban megismerhető helyzettel kapcsolatosan ott vannak a kérdések, amelyekre választ kell keresni, és azt meg kell fogalmazni. De a hittanórán, ahol a mi környékünkön nem ritka az 1-2-3 fős csoport, a spontán beszélgetésben is gyorsan kell tudni válaszolni, és összekötni a tanult anyagot a gyermek kérdésével. Nincsen idő utánanézni, válaszolni szükséges. Sokszor ott a teológián is megkaptam választ: csak. Számomra mindig öröm, mikor egy beszélgetésben Isten dolgainál eljuthatunk odáig, hogy: csak.

A felnőtt konfirmáció, az ifi óra vagy éppen az ifjúsági konfirmáció felkészítő alkalmain pedig az etikai és dogmatikai kérdések kerülnek elő, amelyekre biblikus választ kell adni.

A biblikus és rendszeres tárgyak biztos alapot adtak és adnak ma is. A harmadik sáv azonban úgy tűnt sokszor, hogy az a szélső, az nem olyan fontos még. Pedig nagyon fontos, és újra és újra előkerülnek a gyakorlati tárgyakon tanult gondolatok. A gyakorlati órák témái: prédikáció, hitoktatás, családlátogatás, kazuális szolgálatok adják a hét nagyobb részét. Milyen jó lett volna, ha még többet kaphatunk belőle, ha a sávok még inkább találkoznak és összeérnek.

2. Követlek, mert szeretlek.

Fontos mondat ez számomra, és jó volt így követni tanárokat, egyetemi munkatársakat. A teológia nagy ajándéka épp a kicsinységében van. Diák és diák, oktató és diák kapcsolatban van. Nem csupán egy számsor voltak, nem csupán egy adat. Jó volt, hogy számon voltam tartva, és még a szeretetből számonkérő mondat is ajándékká vált: *Kérlek, juss el az érdeklődéstől az elköteleződésig!*

Soha nem lehet a lelkészképzés egy óriás karrá vagy egyetemmé. Én hálás vagyok minden őszinte szóért, tanácsért, közösen megélt pillanatért. Ezzel együtt pedig nagyon hiányzott az, mikor ez a kapcsolat nem jöhetett létre, mikor óriási távolság volt az oktató és köztünk.

Jó volt szeretni, és jó ma is szeretettel visszagondolni a példákra – mert vannak, akik példaképpé lettek. Jó volt tanulni az oktatóktól a teremben, a tanszéken, egy kávézóban, egy kiránduláson vagy éppen egy parókia tornácán.

3. Célokkal teli utazások

Bár önmagában az egyetemi tanulás is egy nagy utazás, de mai szolgálatomra nagy hatással voltak azok az utak, amelyeket önszerveződéen, de oktatókkal, lelkipásztorokkal szervezhettünk meg. Jó volt élőben látni az asszír kor leleteit és hallani a kortörténeti anyagot a British Museumban, a Tamás-templomban Bach-művet hallani és megismerni a teológia német alakjait. Meghatározó lehetőség volt el látogatni Amerikába és megismerni az RCA gyülekezeteit, vagy éppen Berlinben a Berlin Projektet. Ha a vonatra vagy repülőre egyedül felülök, ennyit és így nem láthattam volna. De így, vezetve, segítve ma is hatással van a gyülekezeti élet szervezésére az Amerikában látott gyakorlat – természetesen kontextualizálva –, vagy éppen a lipcsei emlékek, a berlini példa mind-mind beépült. Az utazás élményei, a hostel szaga, az egész napos múzeumi járkálás vagy éppen a humoros pillanatok pedig a közösséget erősítették.

4. Elhívás a gyülekezetből

Mindez a sokszínűség és az új impulzusok segítették megismerni a tágabb református valóságot. Ahhoz azonban, hogy mindez megtörténhessen, szükség volt az anyagyülekezetre és az elhívásra. Senki sem lehet az utcáról teológia-lelkész

szakos hallgató. Szeretettel gondolok vissza arra, hogyan épült az életem, hogyan erősödött a hitem, amíg a pályaválasztás idejében megerősödött, itt van a helyem. A gyülekezetben kapott példa, a gyülekezetben kapott tanítás és – ha kellett – megkérdőjelezés adta a felismerést és megerősödést.

Egy reklámfilm, egy szórólap, egy paprikás krumplival gazdagított nyílt nap sem hozhat senkit teológus hallgatónak (pedig ebben is igyekeztünk kivenni a részünk), ha nincs mögöttük egy élő gyülekezet. Ma már ezt az oldalt is ismerem. Sokszor gondolkodom például az ifisekkel való munkában: mit látnak a szolgálatunkból, hogyan látják a lelkészséget? Vajon, ha elhívást kapnak, rá mernének-e lépni erre az útra?

Engem elhívott Isten a gyülekezetből, de kaptam újat, ott, ahol vagyok. Jó lenne nekem is elengedni majd valakit, aki otthonra lel a szolgálatban.

5. A teológus lelki élete

Direkt nem próbáltam pontok között fontossági sorrendet tenni, de ez ott lenne a TOP 3-ban. Teológusként, kiszakadva az otthoni gyülekezetből fontos volt új közösségre találni. Megkaptam ezt az évfolyamban a baráti közösségben, az ima-szobában elmondott közös imádságokban, a Biblia olvasásában, beszélgetésekben. De ott volt sokszor a lelki útravaló egy-egy órán is.

Jó volt, hogy a Debreceni Református Egyetemi Gyülekezetben is közösséget és szolgálati lehetőséget kaptunk. De kaptunk az egyetemen is, az akadémiai istentiszteleten, ahol egy-egy oktató teljesen új arcát is megismerhettük. Jó lehetőség lett volna, ha teológusként lett volna egy „csak” lelkészünk, akinek mi vagyunk a gyülekezte, és nincs más feladata. Hiszen ma is milyen fontos, hogy a lelkésznek legyen egy lelkésze: nem főnöke, nem beosztottja, hanem lelkésze.

Ezért is fontos volt számunkra, hogy egy debreceni gyülekezetbe is eljárjunk, amikor hétvégén bent maradtunk – jó volt így jelen lenni a Nagyerdőn.

Gyülekezeti szolgálatomban is látom, hogy az egyetemista élet sokszor kaotikus, rendszertelen, de életbe vágó teológusként és más egyetemistaként is gyülekezeti közösséghez tartozni.

6. Barátokból szolgatárs

Mai napig tudom az évfolyamból ki hol lakott az első évben. Bent éltünk együtt, barátságok, szerelmek szövődtek. Kapcsolatban voltunk és vagyunk ma is. A szobatársból barát, a barátból olyan barát vált, aki szolgatárs is.

A szentelésre készülve feladatként kaptuk, hogy az általunk választott párt évente legalább egyszer felhívjuk. Eddig működik, még majdnem hetente is. De szükség is. Úgy, ahogy szükséges volt a barát az egyetem ideje alatt, úgy fontos ma is.

A legfontosabb ajándék azonban a társ, aki ugyancsak ezen falak között tanult, és akivel ma is egy egészsként szolgálhatunk.

7. Kapcsolat a valósággal

Az ember képes bezárkózni a saját kis világába, az általa ismert és kényelmesnek gondolt valóságba. Jézus azonban az evangéliumhirdetés helyének nem a saját valóságunkat jelölte ki, hanem a teremtett világ egészét. Már a teológia is kínálta azt a csapdát, hogy valaki csak ott bent éljen. De hálás vagyok a szemnyitogató oktatóknak, az érdeklődő barátoknak és a befogadó közösségeknek, hogy megismerkedhettem velük.

A mindennapi szolgálatban, amikor egy szülőhelyemtől vagy éppen Debrecentől teljesen eltérő városban szolgálok, nem lehet belekényelmesedni a gyülekezet kereteibe. Részből azért, mert a reformátusság kis számban él ezen a területen, részből azért, mert a sablonos, betanult válaszok nem érnek célba. Az evangéliumban megerősödve, ahhoz hűségesen ragaszkodva kell nyitni. Debrecenben gyakorolhattam, ma folytathatom, még akkor is, ha újra és újra kell kezdeni minden nap.

8. Szeniori évek

A Kálvin tér 16. szám alatt töltött utolsó két év szolgálata nagyban határozta meg mai szolgálatomat, egy-egy éven át töltöttem be a szeniori és az esküdtfelügyelői tisztséget. A diákvezető társammal való közös szolgálat, a diákság vezetése alatt lehetőséget kaptunk olyan lelkipásztori feladatok végzésére, amelyekről nem tanultunk: hivatali ügyintézés, adminisztráció, hallgatók segítése, csendes napok, programok szervezése, pályázatok kezelése.

Ma a mindennapokban ez hatalmas munkaterhet jelent, hiszen megannyi adminisztráció, hivatali munkavégzés, szervezés és pályázatokkal kapcsolatos feladat van. Sajnos kötelező órarendi óra nem volt, ahol ezt tanulhattuk volna, pedig fontos, mert a lelkipásztor aláírása kerül a végén a pecsét mellé. Tudunk, ismernünk kell, amivel foglalkozunk. Én hálás vagyok a szeniori évekért. Szeniori, hiszen a hagyomány így nevezi a HÖK-elnököt. Fontos az elnevezés, mert a Hittudományi Egyetem Hallgatói Önkormányzata több mint más egyetemeken. Itt egy hallgatói gyülekezet él, ahol nem csupán egy elnökre van szükség, hanem olyan vezetőkre, akik értik a teológiát mint intézmény lényegét és küldetését.

9. Önkéntesen dolgozva, tanulva

Sokszor jött az utolsó percben a kérés: „Fiúk, kérlek gyertek segíteni!” Szólt hozzánk a senior, az oktató, a hivatali munkatárs. Szóltak, és a legtöbb esetben mentünk. Segítettünk, dolgoztunk, de mindeközben pedig megismertük az egyetemet, az egyházkerületet, azáltal hogy jelen voltunk. Indirekt tanulás? – Igen. Ott és akkor talán fárasztó volt és unalmas. De ma, mikor egy-egy új lelkesítő közösségben megfordulok, mindig van 2-3 ismerős arc, akivel már hallgatóként találkozhattam. Apróság, de nagy segítség.

10. A gyakorlati tapasztalatok

Az öt évben kevés gyakorlat volt, mindig vártuk, mikor jön már olyan alkalom, amikor jelen lehetünk egy gyülekezetben. Jó volt így a gyülekezeti gyakorlat vagy éppen a legációk alkalmá. Ott lehattunk, ahol szeretettel fogadnak, és ott lehetünk, ahol tanulhattunk. Volt, mikor a rossz példa tanított, hogyan ne. – De ebből nekem kevés adatott. Végül pedig a hatodév lett a gyakorlat alkalmává. Valahogy így képzeltem az egész teológiát gimnazistaként: egy tapasztalt lelkipásztor mellett, nézve, tanulva, kipróbálva, megerősödve lenni. Ez van talán legnagyobb hatással ma a szolgálatomra.

11. Katedrán állva

Lelkipásztorként a hitoktatás része a mindennapoknak. Óriási óraterhelés, de még nagyobb lehetőség. Ott lenni az iskolában, gyermekek és fiatalok között, és Istenről beszélni. Nem lehet megszokásból tenni, mert nem működik.

A ráadásként elvégzett vallásstanári képzés adott pedagógiai alapot, de mégis sokszor saját hibáinkból kell tanulni. A lelkészképzés szűkös időkerete nem adott elég lehetőséget a hitoktatás művészetének elsajátítására, pedig ott kell állni a tábla előtt, és szólni kell. Amit kaptunk, használjuk, mert értékes, de kell még-még.

12. Kapcsolatban maradvá

A teológiai közösségünk jó volt. Szerettem és szeretem ma is. Vágytam és vártam, hogyan lesz a szolgálat, mi az a terület, ahol szükség van rám. Megtaláltam, végzem a rám bízott szolgálatot.

Jó, hogy ezt nem kell egyedül tennem, hogy kapcsolatban lehetek többekkel, akikkel segítjük, meghallgatjuk egymás, vagy éppen csak együtt nevetünk. De jó lenne szervezeten találkozni a már elkészített alkalmakon túl. De ez már a mi felelőségünk.

TANULMÁNYOK

GAÁL BOTOND

„*A semmiből egy új, más világot teremtettem*”*

Hogyan értette ezt Bolyai János 200 évvel ezelőtt?

Bevezető gondolatok

A 2023. esztendőben kivételesen sok jubileumunk volt. Elég csak Csokonaira, Petőfire, Madáchra gondolni, vagy Gróf Andrássy Gyulára, és kiemelten a nemzeti imádságunk, a *Himnuszunk* megszületésére. Kölcsey Ferenc, a Debreceni Református Kollégium neveltje 1823. január 22-én tett pontot *A magyar nép zivataros századaiból* alcímmel írt költeménye végére Szatmárcsekén. Nincs még egy olyan vers, amely az elmúlt 200 év alatt a magyarságot ilyen mélyen megszólító lélekverssé vált volna. Van azonban ebben az évben még egy rendkívüli, sőt világraszóló matematikai évfordulás esemény is, amely szerényen húzódik meg az ünneplések sorában. Bolyai János, a Marosvásárhelyi Református Kollégium egyik kitűnő diákja is éppen 200 éve rengette meg a matematika alapjait, és ezzel új fejlődési pályára állította e diszciplínát. Őt a világon valaha élt jelentős matematikusok között a tíz legnagyobb lángelme közé sorolják. Bolyai matematikai modellváltására emlékezve a hazai neves jubileumokhoz mi is csatlakozni kívánunk. Pontosan 20 évvel ezelőtt vált hivatalossá a Széchenyihez köthető november 3-i dátum, az MTA alapítása 1825-ben. Két évvel korábban, de ugyanehhez a naphoz kötődik a mi emlékezésünk is. Összefoglaljuk, milyen különös és jelentős tudományelméleti esemény történt akkor.

A modellváltást előkészítő események

Egy 2100 éves időszak lezárását jelzi a címnek választott mondat, melyet Bolyai János az édesapjához írt levelében fogalmazott meg 1823. november 3-án. Hosszú tehát a történet. Előbb vissza kell mennünk Eukleidész! *Elemek* című művéhez,

* Az alább következő tanulmány törzsrésze megjelent Gaál Botond *A zárt világ felnyitása* című könyvében, valamint a Debreceni Szemle 31/4 számában. Vö. GAÁL: *A zárt világ felnyitása*, 69–78, illetve *Debreceni Szemle* 31(2023/4), 390–399

1 A neves ókori matematikus neve görögül valóban *Eukleidész*. Általában a nemzeti fordítások, így a magyar is a latin fordítások révén az *Euklidész* nevet választották. Manapság sokan választják a hivatalosan is elfogadott *Eukleidész* formát, mások viszont megmaradtak az *Euklidész* alaknál, mert a magyar szószármazékok is erre vezethetők vissza, pl. euklideszi geometria stb. Mi is inkább ezt a formát fogjuk használni.

amelyben Kr. e. 300 körül összefoglalta az addigi matematikát, és lefektette annak axiomatikus alapjait. Leginkább szembeűnő volt a geometria axiómarendszerében a 11. axióma.² Ez a 11. axióma meglehetősen makacs problémának bizonyult.³ Már a 4. és 5. században is, Theonnak és Proklosznak komoly fejtörést okozott a hovatartozása. Ők voltak annak a két évszázadnak a legjobb matematikusai. A gond az volt, hogy valójában tétel jellege van, amit be kellene/lehetne bizonyítani, s ez sokakban keltett gyanút. Hátha nem is axióma?! Prékopa András matematikus megemlíti, hogy Proklosz szerint már magát Ptolemaioszt is foglalkoztatta ez a kérdés a 2. században, aztán a 9. századi arab tudós, Al-Nirizi pedig kommentárokat írt Euklidész egész első könyvéhez, Naszir Eddin (1201–1279) pedig a következő szellemes átfogalmazását adta a 11. axiómának: „ha egy görbe minden pontja egyenlő távolságra van egy adott egyenestől, akkor ez a görbe maga is egyenes”.⁴ Végül Bolyai Jánosnak és Nyikolaj Lobacsevszkijnek sikerült megoldania a nagy kérdést. Az eseményt többen a matematika kopernikuszi fordulatának nevezik.⁵ De mi történt Bolyai előtt?

A 11. axióma így szól: *Követeltesék meg, ... hogy ha két egyenest úgy metsz egy egyenes, hogy az egyik oldalon keletkező belső szögek (összegben) két derékszögnél kisebbek, akkor a két egyenes végtelenül meghosszabbítva találkozzék azon az oldalon, amerre az (összegben) két derékszögnél kisebb szögek vannak.*

Ez tényleg egyszerű állítás, de kissé bonyolult a megfogalmazása. Az az érzésünk támad, hogy ez valami bizonyítandó tétel, ezért foglalkoztatta oly sokáig a matematikusokat, talán másfél ezer éven át. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy ennek az axiómának a vizsgálata két úton-módon történt. A matematikusok egyik része azt akarta igazolni, hogy ez az axióma – már talán Theon és Proklosz óta – a többi axióma és a posztulátumok logikai következménye. Más gondolkodók pedig

2 Itt nem részletezzük ezt az axiómarendszert. A történeti és elvi részletek megtalálhatók Gaál Botond *A zárt világ felnyitása* című könyvében. Vö. i. m., 35–49. Anyit azonban el kell mondanunk, hogy az Alexandriában dolgozó Euklidész (Eukleidész) *Elemek* című eredeti műve elveszett, tartalmát azonban a gondos és éles elmék a fejükben őrizték nemzedékeken át. Időszámításunk után a 4. században egy Theon nevű matematikus lejegyezte, és mivel ez is elveszett, egy Proklosz nevű matematikus az 5. században újból leírta emlékezet alapján. Ezt a szöveget őrizték aztán meg az arab tudósok, és majdnem ezer év után az arab és latin fordítások alapján, majd pedig az újból előkerült Theon és Proklosz által készített görög szöveg alapján készítettek egy immár jó latinsággal megírt változatot. Ezt 1482-ben Velencében adták ki, s ez szolgált az egész európai tudományos gondolkodás alapjául. Valószínűleg e könyv ismerete alapján vált általánossá a *more geometrico* kifejezés, amelyet attól kezdve a tudományművelés alapjának tekintettek, tehát minden tudományban érvényesíteni kellett a „*geometria módján*” elvet. Ekkor vette kezdetét Európában is az axiomatikus gondolkodás minden területen. A geometria volt a minta.

3 Csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az elhíresült 11. axióma Euklidész művében még 5. posztulátumként szerepelt. Posztulátumnak a görögök azt tartották, amit eleve megkövetelünk általános elvként a vitában. Az axióma pedig egy olyan alaptételt jelent, amelyet a szemlélet alapján elfogadunk, és igaz voltát nem vitatva minden további állításunk bizonyításánál arra támaszkodunk. Mivel Euklidész eredeti 5. posztulátuma alaptételnek is tekinthető, sőt a 4. posztulátum is, ezért a későbbi korokban ezt a kettőt átsorolták a már meglévő 9 axióma utáni helyre. Így lett az ún. euklideszi axiómarendszer II tagú. Ezért szoktak olykor hivatkozni az 5. posztulátumra, ami igaz is, de valójában a 11. axiómáról van szó. Mi is 11. axiómaként említjük azt az elvi problémakört, amely Bolyai matematikai munkásságának fémjelzője. Magyar iskolákban párhuzamossági axiómának is nevezik. Bolyai Farkas ezektől a „paralelláktól” óvta a fiát, nehogy sok időt „pazaroljon” rájuk.

4 PRÉKOPA: Bolyai János forradalma, 10.

5 Vö. i. m., 3.

úgy fogták meg a kérdést, hogy éppen a szükségességét próbálták bizonyítani, azaz azt, hogy elhagyása logikai ellentmondásokhoz vezet. Makacs feladatnak bizonyult. A II. axióma „nem engedte”, hogy kibillentsék az axiómák közül. Erre figyelt föl a mi Bolyaink. A görögök szellemi nagyságát dicséri, hogy a késői utókor egyik tábora sem érte el célját.

Közben azonban az történt, hogy a bizonyítási próbálkozások alatt ezt a nehézkes állítást nemcsak a 13. századi arab tudósok, hanem később mások is sokszor átfogalmazták, és az azzal egyenértékű állítást vizsgálták az eredeti helyett. A több mint egy tucat átfogalmazásból példaként említjük meg a három legismertebb változatot:⁶

- a) egy egyeneshez a rajta kívül fekvő ponton át (az egyenest és pontot tartalmazó síkban) csak egy párhuzamos húzható;
- b) a háromszög szögeinek összege két derékszög;
- c) vannak hasonló háromszögek: ha egy háromszög minden oldalát azonos arányban változtatjuk, a háromszög szögei nem változnak.

Az első megfogalmazás lett a II. axióma leginkább közkedvelt változata, ezért kaphatta a párhuzamossági axióma elnevezést. De még ilyen formájában sem látszott igazi axiómának, mert végül is nem ellenőrizhető a gyakorlatban. A 18. században a matematikusok újfent nekilendültek, és el kezdtek foglalkozni a párhuzamossági axióma kérdésével. Giovanni G. Saccheri (1667–1733) 1733-ban, Johann H. Lambert (1728–1777) 1766-ban, majd Adrien M. Legendre (1752–1833) 1800-ban készítettek értékes hozzájárulást ehhez a gondolathoz. Hozzájuk hasonló előfutárnak tekintendő Bolyai Farkas (1775–1856) is.⁷ Ez a csoport inkább a II. axiómának a többiből való levezethetőségével foglalkozott. A 19. századi tudósok már megsejtették, hogy az euklideszi geometria mellett van másfajta geometria is. Ferdinand K. Schweikart (1780–1859) 1818-ban és Franz A. Taurinus (1794–1874) 1826-ban jutottak erre a gondolatra.⁸ Carl F. Gauss (1777–1855) is csak a sejtés szintjén vélekedett e dologban, de nem tekinthető a hiperbolikus geometria fölfedezőjének.⁹ A felfedezés érdeme egyértelműen Bolyai Jánosé (1802–1860) és Nyikolaj Lobacsevszkijé (1792–1856), akik egymástól függetlenül jutottak ugyanarra a következtetésre. Bolyai hamarabb fölfedezte, Lobacsevszkij pedig hamarabb publikálta. Szeretnénk végre tudni, mi ennek a fölfedezésnek a lényege? Mi itt főként Bolyai gondolkodását fogjuk követni. Előbb azonban ismerjük meg életét, sorsát.

6 GÁBOS: Mit adott a fizikának Bolyai János?, 268. A három példát innen vettük át.

7 Bolyai Farkas a *Tentamen* című fűművében beszámol azokról a kísérletekről, amelyeket az 5. posztulátum bizonyításáért tett, és felsorolja az azt helyettesítő átfogalmazásokat.

8 A történeti adatokat jobbra Gábos Zoltán összefoglalásából vettük. Vö. GÁBOS: Mit adott a fizikának Bolyai János?, 268–269.

9 Szénássy Barna megvizsgálta Gaussnak a nemeuklideszi geometriára vonatkozó „munkásságát”, de nem talált arra utaló jeleket, hogy ezen a téren ő valamit is tett volna. Vö. SZÉNÁSSY: Megjegyzések Gauss nemeuklideszi geometriai eredményeihez, 98.

Bolyai János életútja röviden

1802. december 15-én született Kolozsvárott kismemesi székely családban. Édesanyja Árkosi Benkő Zsuzsanna, édesapja Bolyai Farkas volt, akit 1804-ben megválasztottak a Marosvásárhelyi Református Kollégium matematika-fizika-kémia professzorává. János fiuk zenei és matematikai tehetsége már korán megmutatkozott. A Marosvásárhelyi Református Kollégiumban gyorsan haladt a tanulmányaival, s 16 évesen beiratkozhatott a bécsi Császári és Királyi Hadmérnöki Akadémiára. 20 éves korában már elvégezte. Temesvárra osztották be egy hadi erődítményhez. Komoly szinten hegedült, és jól vívott. Már az akadémiai éve alatt is foglalkozott a II. axióma kérdésével. A paralellák iránti érdeklődése édesapjától származik, bár ő óvta a fiát e témával való foglalkozástól. Már Temesváron szolgált mint katonatiszt, amikor megoldotta a párhuzamossági axióma kérdését, és 1823. november 3-án keltezett levelében ezt megírta édesapjának: „*a semmiből egy ujj más világot teremtettem*”. Ide kívánczok, hogy széles körű tájékozottsága révén ismerte a keresztyénség egyik alapvető tanítását is, amelyet a *creatio ex nihilo*, tehát a *semmiből való teremtés* kifejezés foglal össze. Nyilvánvalóan ennek mintájára fogalmazhatta meg az imént említett híres mondatát.¹⁰ Mármost a fölfedezését ő le is írta latinul 1825-ben. Édesapja is írt egy kétkötetes matematikai művet *Tentamen* címmel, mely tankönyvül szolgált Marosvásárhelyen. Ennek első kötetéhez csatolva, *Appendix*-ként jelentették meg Bolyai János nemeuklideszi geometriájára vonatkozó művét 1832-ben. Előtte különnyomatban is megjelent, és 1831-ben elküldték Gaussnak. Eredetileg ezt a címet viselte: *Scientia Spatii*. Azaz: *A tér tudománya*.¹¹ – Bolyai János élete tele volt zökkenőkkel. Egyébként csöndes, jámbor ember volt. Már 30 éves korától kezdve betegség gyötörte, s alig volt nyugalmas ideje az alkotásra. A magyarországi matematikusok között nem akadt méltó szellemi partnere, aki művének jelentőségét idejében felismerte volna. Amíg élt, Európában sem érett meg erre az idő. Csak jóval halála után kezdték gondolatainak értékét fölfedezni, amint ez Riemann esetében is így volt. Bolyai Jánosnak az Orbán Rozáliával kötött házasságából két gyermek született, Dénes és Amália. Egyetlen házasságuk később fel is bomlott. 1860-ban halt meg elhagyatottságban, Marosvásárhelyen. Temetésén három ember vett részt és egy katonai díszkíséret. A református egyház halotti anyakönyvébe a lelkész ezt a bejegyzést tette: „*Híres nagyelméjű mathematicus*

10 A „*semmiből egy ujj más világot teremtettem*” megállapítás, melyet Bolyainak az édesapjához írt levelében olvashatunk, csupán egyfajta hangsúlyozása lehet a felfedezése horderejének. A kifejezést ő nem vehette máshonnan, mint a *creatio ex nihilo* keresztyén tanítás köréből. Tudományos értelemben azonban így nem állja meg a helyét, mert a Bolyai-féle felfedezésnek éppen az a lényege, hogy nem a „semmiből” hozott elő újat, hanem a már meglévő euclidesszi axiómarendszerből. Amikor ugyanis a hiperbolikus geometriában a párhuzamossági szög eléri a derékszöveget, az egész rendszer átmege az euclidesszi geometriába. Annak speciális esetévé válik.

11 Az *Appendix* fedelén már a hosszabb cím jelent meg latinul: *Appendix, Scientiam Spatii absolute veram exhibens; a veritate aut falsitate Axiomatis XI. Euclidei (a priori haud unquam decidenda) independentem; adjecta ad casum falsitatis, quadratura circuli geometrica*. Magyarul: *Appendix, a tér abszolút igaz tudománya; a XI. Euclidész-féle axióma (a priori soha el nem dönthető) helyes, vagy téves voltától független tárgyalásban; annak téves volta esetére a kör geometriai négyszögesítésével*. Vö. PRÉKOPA: Bolyai János forradalma, 13.

volt, az elsők között is első. Kár, hogy talentuma használatlanul ásatott el.”¹² Ennél a két mondatnál ma sem tudnánk jobban összefoglalni életének tanulságait és magyar nemzetünknek szóló üzenetét!

A modellváltás lényege

A II. axióma lényegében azt állítja, hogy egy egyenesen kívül fekvő ponton keresztül, az általuk meghatározott síkban egy párhuzamos egyenes húzható. Bolyai János meglátott egy sarkalatos tény: ez az axióma olyan szerepet játszik az euklideszi geometriában, hogy nem enged belőle kilépni. Itt Gábos Zoltán nagyon lényeges megállapítást tesz:

„Az axiómának sajátos, elkülönített szerepe van az euklideszi keretben, mivel a benne foglalt állítás hangsúlyozza, rögzíti az euklideszi jelleget. Egyben egy olyan merevítőelemet képviselt, amelyik akadályozza az euklideszi rendszerből való kilépést. Az akadály eltávolítása nyitott utat egy új, logikailag lehetséges geometria és egyben egy új térmodell felé.”¹³

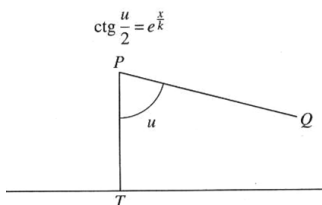
Éz az axióma szinte bezárja, lezárja azt a rendszert. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy *nem lehet bizonyítani, hogy a II. axióma az előző tíz axiómának következménye*. Ha pedig ez így van, akkor bátran el lehet hagyni, és egy másik állítással helyettesíteni. Ezt meg is tette, és az új axióma révén Bolyai nem kevesebbet állított, minthogy az egyenesen kívül lévő ponton keresztül a síkjukban végtelen sok párhuzamos húzható. Ez éppen annyira elképesztő állítás, mint amikor Einstein a fénysebességet mindenre tekintet nélkül állandónak mondta ki. Bolyai János megdöbbenő állítása azt eredményezte, hogy végre kiléphetett az euklideszi rendszerből, s ez egy olyan folyamatot indított el a matematika fejlődésében, amely lényegében mindmáig tart. Felnyitotta a zárt világot!

Itt nem foglalkozhatunk a dolog konkrét matematikai részleteivel, csupán azt említjük meg, hogy végülis az új geometriában szerepel egy hiperbolikus algebrai kifejezés, ezért kapta a hiperbolikus geometria nevet.¹⁴ Határesetben ez a geometria átmegy az euklideszi geometriába.

¹² Puskás: Előhang a Bolyai-émlékkönyvhöz, 11–12.

¹³ Vö. GÁBOS: Mit adott a fizikának Bolyai János?, 269.

¹⁴ A hiperbolikus geometria matematikai szempontú leírását Kiss Elemér *Matematikai kincsek Bolyai János kéziratok hagyatékából* című könyve alapján foglaljuk össze. Az *Appendix 29.* paragrafusára hivatkozva Kiss Elemér ezt az ábrát, illetve magyarázatot közli. Vö. Kiss: Matematikai kincsek Bolyai János kéziratok hagyatékából, 21.

A Bolyai-geometria jövőbe mutató jelentősége

Jelentőségét tekintve a Bolyai és Lobacsevszkij által létrehozott új geometriai szemlélet, illetve tudományos bátorság további eredményekhez vezetett. Az út kétfelé ágazott.

Az egyik nagy jelentőségű mozgás a matematika több területén fölvetette az axiomatizálás bevezetését. Ebben éppen az az érdekes, hogy a Bolyai-féle gondolkodás alapján véve megszüntette a *more geometrico* mindenre kiterjedő, örök érvényét, de egyúttal fölhevítve a figyelmet az axiomatizálás helyes használatára is. Tovább nem kellett tartani attól a következménytől, hogy az axiómák csupán egy merev keretet biztosítanak a tudományos gondolkodás számára, hanem inkább olyan szerepet töltenek be, amely által rendet teremtenek az egyes területeken. Ha pedig egy axiomatikusan rendezett területről tovább szeretnénk lépni, mert a rendszerünk zártnak mutatkozik, akkor meg kell találni azt a „merevítő” elemet, amely nem enged kilépni a rendszerből, és azt oly módon kell helyettesíteni egy másikkal, hogy a korábbi igazságok ne sérüljenek, ugyanakkor tovább lehessen lépni egy nyitottabb világba. Ez történt a matematika jó néhány területén, mint például az algebrában és a számelméletben, de további lépéseket tettek a geometria terén is.¹⁵ Ezt David Hilbert (1862–1943) oldotta meg 1899-ben.

Az elindított folyamat másik nagy ága megmaradt a geometria berkeiben, és Riemann nevéhez kötődik. Bernhard Riemann (1826–1866) még megérte azt, hogy Gauss halála előtt Riemann két évvel benyújtotta a habilitációs téziseit, amelyek közül kettőt már kidolgozott, de Gauss éppen a harmadikra mutatott rá, amellyel még nem volt készen.¹⁶ Ezt is kidolgozta, és ezáltal egy olyan nagy hatású művel ajándékozta meg a matematikát, amely később az Einstein-féle relativitáselmélet alapjául szolgált. A mű a geometria alapjaival foglalkozott.¹⁷ 1854-ben Riemann a vizsgáját sikerrel letette, Gauss pedig a következő évben meghalt. Valószínűleg ennek a műnek a jelentőségét sem igen fogta föl a tudományos világ, mert csak Riemann 1866-ban bekövetkezett korai halála után két évvel adták ki.¹⁸ Riemann igazából Gaussnak a felületekkel foglalkozó geometriai elképzelését általánosította. Még ő maga sem igen ismerte a Bolyai és Lobacsevszkij által már kidolgozott hiperbolikus geometriát, de még ekkor a tudományos közvélemény előtt sem volt

Ahol $PT=x$, $m(\text{TPQ szög})=u$ az x távolsághoz tartozó párhuzamossági szög, e az Euler-féle szám ($e=2,718\dots$), k pedig egy, a teret jellemző pozitív valós szám. Részletesebb magyarázat végett lásd Kiss Elemér könyvét. Kiss: Matematikai kincsek Bolyai János kéziratos hagyatékából.

15 Vö. PRÉKOPA: Bolyai János felfedezésének előzményei és utóhatása, 106.

16 Ez is egy rendkívül érdekes történet. Riemann levelet írt egyik testvérének és leírta, hogy sorrend szerint a habilitációs előadásra javasolt első két tételét már kidolgozta, mert általában mindig az első tételt szokták kérni a vizsgán. Most Gauss éppen arra a harmadikra mutatott rá, amelyet Riemann még nem dolgozott ki, csak megsejtett benne valami jelentős eredményt. Riemann azt írta a testvérének, hogy „most vagyok aztán bajban, mert még ezt nem dolgoztam ki”, de az idő sürget. Összeszedte minden szellemi erejét, kidolgozta a harmadik javasolt előadását, s lám, kiderült, hogy az nem volt más, mint egy újabb geometriai terület megalapozása, amely nélkül Einstein a relativitáselméletét nem tudta volna kidolgozni.

17 Vö. SZENTHE: A hiperbolikus geometria és a Riemann-geometria kapcsolata, 308–309. Riemann habilitációs művének címe: *Über die Hypothesen welche der Geometrie zu Grunde liegen*.

18 Vö. i. m., 308.

elégge ismert, illetve elismert. A dolog lényege az, hogy Riemann a pozitív görbületű felületekkel foglalkozott, a hiperbolikus geometria pedig egy negatív görbületű felületnek felel meg. Számunkra úgy tűnik, hogy Gauss mindkét esetben politikus módjára járt el, nem állt ki határozottan sem a Bolyai–Lobacsevszkij-geometria, sem pedig a Riemann-geometria mellett. Eltűnődhetünk azon, hogy vajon ő menyire látta ezek jövőt formáló hatalmas lehetőségét.

Összegzés

Összegzésképpen valamilyen megnyugtató dolgot szeretnénk mondani. Láttuk, hogy milyen forradalmi jellegű volt a Bolyai–Lobacsevszkij-geometria,¹⁹ s ezen a forradalmi úton haladva jelent meg Riemann még általánosabb szemléletű geometriája. Egyiknek sem volt döntő sikere, mert még nem ismerték föl a jelentőségüket. Akkor még senki nem gondolta,

„hogy a geometria és a valóság lehet különböző, hogy a geometria felfogható az absztrakt elméletek egy osztályának, nem mondván le az alkalmazás igényéről, mert önkényesen is értelmezhető strukturái ugyanolyan módon vizsgálhatók, mint pl. a függvények, vagy más matematikai objektumok” – állapítja meg Prékopa András matematikus.²⁰

A mindennapi szemlélet ugyanis azt sugallja, hogy a körülöttünk lévő világ euklideszi, azaz pontok, egyenesek és síkok segítségével leírható. Kant is ezt tanította, s tekintélyével erre terelte még a tudósok figyelmét is.²¹ Bolyai viszont élesen bírálta Kantnak a térrel kapcsolatos gondolatait: „*A különben sok érdemű, és szépelméjű Kant alaptalan, s helytelenül el-ficamodva az értelmetlen tant tanálta is állítani: hogy az úr ... nem önálló-mi, hanem csak nézlet vagy látványaink idomja(!)*”²² Nem sokkal ezután jött egy újabb korszakos lépés a fizikában, amikor is Maxwell megmagyarázta az elektromágneses erőtér létezését, sőt ennek a törvényét is felírta a híres parciális differenciálegyenletek segítségével. Einstein ezt úgy jellemezte, hogy az elektromágneses erőtér bevezetésével, magyarázatával Maxwell egy új valóságot tárt föl. Ekkor kezdődött a gravitáció erőtérként való felfogása is, ugyanis előtte csak annyit tudtak, hogy „*távolbahatásról*” van szó. Még Newton is csak annyit gondolt a gravitációról, hogy az nem más, mint *action at a distance*.

Ma már valóban másként látjuk a tér valóságát, hiszen az általános relativitás-elmélet kapcsán állíthatjuk, hogy éppen a tér az a valóság, amely ilyen vagy olyan tulajdonságokat mutat. Tehát nem csupán a képzeletünkben van meg, miként Immanuel Kant esetében, hanem valóságos természetelemként mutatkozik. Bolyai

19 Párizsban 1894-ben a matematikai tudományok nemzetközi bibliográfiai kongresszusa az új geometriát, amelyet mi is gyakran hiperbolikus geometriának hívtunk, *Bolyai–Lobacsevszkij-geometriának* nevezte el. Korábban még Gauss neve is szerepelt a hiperbolikus geometria felfedezői között, de ettől kezdve az ő nevét kiiktatták. Helyesen tették! Vö. KÁLMÁN: Bevezető Bolyai János új, más világába, 43.

20 PRÉKOPA: Bolyai János forradalma, 12–13.

21 Többen megjegyzik, hogy valószínűleg Gauss sem akart a kantiánus világ ellen állást foglalni.

22 Idézi GÁBOS: Mit adott a fizikának Bolyai János?, 274.

valójában a maga bátor lépésével arra mutatott rá, hogy logikailag lehetséges *nemeuklideszi* geometria is, még hozzá több fajta, és ezek bármennyire is absztrakt geometriák, mégis kapcsolatba hozhatók a valóságos fizikai világgal. Ezért helyénvaló a Bolyai–Lobacsevszkij-szemléletet a geometria kopernikuszi fordulatának nevezni, ugyanis magában hordozza azt a lehetőséget, miszerint mögötte egy addig nem ismert, új valóság létezik. Amikor 1891-ben George Bruce Halsted professzor Bolyai új térelméletét angolra fordította, az előszóban ezt írta: „*Ez a huszonnégy oldal a legrendkívülbb két tucat oldal a gondolkodás történetében.*”²³

Záró gondolatok

Azzal, hogy Bolyai János és Nyikolaj Lobacsevszkij fölnyitották Euklidész zárt világát, az egzakt tudományok körében egy olyan folyamatot indítottak el, amely programot adott a 20. századnak. E program megvalósítása kapcsán mondta Einstein:

„Fizikai okokból bizonyosnak tűnt, hogy a metrikus tér egyúttal a gravitációs tér is. Minthogy a gravitációs teret a tömegek konfigurációja határozza meg, ezért a tér geometriai szerkezete fizikai tényezőktől függ. A tér tehát ezen elmélet szerint ... nem abszolút többé, hanem szerkezete fizikai hatásoktól függ.”²⁴

Ez egy olyan üzenet, amelynek Bolyai nagyon örült volna, de voltaképpen ő indította el útjára ezt a folyamatot a zárt axiomatikus világ felnyitásával. Ő volt az első a tudománytörténet során, aki egy olyan állítást fogalmazott meg, amely teljesen ellentétes volt a rációval, azaz hogy az egyenesen kívül lévő ponton keresztül nem csak egy párhuzamos egyenes húzható. Ezt a képtelenséget követte később Einstein bátorsága is a fény állandó sebességének feltételezésével, s mindkettőből hatalmas eredmény származott az utókorra. Ilyen értelemben a kálvinista székely Bolyainak mégis csak igazsága volt, amikor azt írta édesapjának: „*a semmiből egy új, más világot teremtettem!*”

Felhasznált irodalom

- EINSTEIN, A.: *Válogatott tanulmányok* (Válogatott tanulmányok), Budapest, Gondolat Kiadó, 1971.
- GAÁL, B.: *A zárt világ felnyitása*, Debrecen, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2007.
- GÁBOS, Z.: Mit adott a fizikának Bolyai János?, in Prékopa, A.–Kiss, E.–Staar, Gy. et al. (szerk.): *Bolyai emlékkönyv*, Budapest, Vincze Kiadó, 2004, 267–282.
- KÁLMÁN, A.: Bevezető Bolyai János új, más világába, in *Természet Világa* 134 (2003/1 – Különszám), 38–43.

²³ PRÉKOPA: Bolyai János forradalma, 13.

²⁴ EINSTEIN: Válogatott tanulmányok, 257.

- KISS, E.: *Matematikai kincsek Bolyai János kéziratos hagyatékából*, Budapest, Typotex Kiadó, 2005.
- PRÉKOPA, A.: Bolyai János forradalma, in *Természet Világa* 134 (2003/1 – Különszám), 3–21.
- PRÉKOPA, A.: Bolyai János felfedezésének előzményei és utóhatása, in Prékopa, A.–Kiss, E.–Staar, Gy. et al. (szerk.): *Bolyai emlékkönyv*, Budapest, Vincze Kiadó, 2004, 93–110.
- PUSKÁS, F.: Előhang a Bolyai-emlékkönyvhöz, in Puskás, F.–Tibád, Z. (szerk.): *Bolyai emlékkönyv*, Kolozsvár, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, 2002, 7–13.
- SZENTHE, J.: A hiperbolikus geometria és a Riemann-geometria kapcsolata in Prékopa, A.–Kiss, E.–Staar, Gy. et al. (szerk.): *Bolyai emlékkönyv*, Budapest, Vincze Kiadó, 2004, 305–324.
- SZÉNÁSSY, B.: Megjegyzések Gauss nemeuklideszi geometriai eredményeihez, in Prékopa, A.–Kiss, E.–Staar, Gy. et al. (szerk.): *Bolyai emlékkönyv*, Budapest, Vincze Kiadó, 2004, 111–120.

HODOSSI SÁNDOR

Küzdés vagy kegyelem?

Szabadon értelmezett bibliai motívumok
Madách tragédiájában

2023-ban, Madách Imre születésének 200 évfordulóján ismét a figyelem középpontjába került egyik legismertebb drámánk, Az ember tragédiája. A mű minden érettségire készülő középiskolás diák számára tananyag. Évente nagyjából 100 000 ifjú foglalkozik vele. Közülük nagyon sokan a Szentírást nem vagy legfeljebb felületesen ismerik. Így aztán nem ritka, hogy a drámából származó ismereteiket vetítik ki, amikor a Bibliáról és ezen keresztül a keresztyénségről alakítják ki véleményüket. Ennélfogva összemosódik egy irodalmi mű és a Szentírás tanítása. Madách jelentős részben a Biblia fogalmi készletét használja, szemlélete azonban nem teljesen biblikus. Bizonyos pontokon túlmegy az isteni kijelentés határain, és a spekuláció ösvényére téved, máskor az általa leírtak egyenesen ellenkeznek a bibliai tanítással.

A Tragédiáról nagyon sokan és nagyon sokféle nézőpontból írtak már. Jelen dolgozat egyszerre igyekszik irodalmi és teológiai nézőpontot is érvényesíteni. Arra a veszélyre hívja fel a figyelmet, hogy amikor a szekularizált fiatalok a drámából megismert jellemeket, eseményeket, összefüggéseket vetítik ki a Szentírásra, akkor félreértések, tévedések rögzülhetnek bennük. Ezeket érdemes helyre tenni, tudatosítani a dráma tanítása során. Jelen tanulmány egyetlen szempont alapján igyekszik áttekinteni klasszikus nemzeti drámánkat, mégpedig hogy bibliai alakjai és azok tettei, szavai mennyiben felelnek meg a Szentírás szándékának.

A művet mindenképpen érdemes a Biblia szemszögéből is megvizsgálni, hiszen maga a szerző írja: „Egész művem alapeszméje az akar lenni, hogy amint az ember Istentől elszakad, s önmagára támaszkodva cselekedni kezd: az emberiség legnagyobb s legszentebb eszméin végig egymás után cselekszi ezt.”¹ Greguss Ágost is az ember Istentől való elszakadásából indult ki elemzésében, amikor 1862-ben, a Kisfaludy Társaság közgyűlésén méltatta az új tag, Madách Imre munkáját. Kifejtette, hogy a mű „eszméjét az ember meghasonlása képezi, ki a legfőbb jó után törekszik, de a legfőbbtól független akar lenni, ki végtelen célokat óhajt elérni, de csak végeseket bír kitűzni. Így minden törekvésében csalódik, mert az emberiség folytonos fejlődésben valósítja meg céljait, s e célok éppen azért egyetlen mozzanatban sincsenek teljesen valósítva. (...) A korlátolt ember számára nincs teljes önállóság: vagy az Istentől, vagy Lucifertől kell függnie, s nem lehet a jótól

¹ MADÁCH Imre levelezéséből, 393–394.

elszakadnia, hogy ne pártoljon a gonoszhoz, meghasonlásából pedig csak akkor épül ki, ...ha szent bizalommal ismét az Isten gondviselése alá bocsátkozik.² A Tragédia szövege Arany János 1861. évi javításaival vált közismertté. E dolgozat a rekonstruált eredeti madáchi változatot veszi alapul, mely 1993-ban jelent meg Striker Sándor gondozásában.

Néhány vélemény keresztyén nézőpontból a Tragédiáról

Madách drámája sok vitára adott okot megírásától fogva. A következő vázlatos áttekintésből kiderül, hogy értelmezésében a keresztyén elemzők között is vannak különbségek.

„Többeknek kifogásuk van Az ember tragédiája ellen, mert az Isten Őfölségének nincs meg az a kerete, melyet a világot teremtő szeretet s a céljaiban is szent és biztos (...) irgalom követel. Madách nem volt képes arra, hogy a szerencsétlenségekben, s katasztrófákban is meglássa a teremtő s üdvözítő Isten győzelmes terveit. Ezt eltagadni nem lehet. Innen van, hogy igazán bensőséges vallásos lelkekre Madách tragédiája kínos benyomást tesz, mint akik imádás helyett káromkodást, isteni tervek helyett inkább kontárságot, nagy, teremtő stílus helyett inkább cinizmust s az ördög túrhetetlen fölényeskedő pökhendiségét érzik ki, s elzarándokolnak az ilyen földről Dante poklába, hogy áhítatot s kegyeletet tanuljanak.”³

Így fogalmazta meg ellenérzéseit Prohászka Ottokár Madách születésének 100. évfordulóján. Majd folytatta: „Úgy vagyunk Madách tragikus emberével: Minek küzdjön ez küzdve s bízzék bízva? Azért-e, hogy csalódásból csalódásba s fiaskóból fiaskóba essék? Ezért sem bízni, sem küzdeni nem lehet. Küzdeni csak akkor lehet, ha a küzdelemben lélek s lelkesülés van.”⁴

Ravasz László nem értett egyet Prohászkaival, ezért azonnal tollat ragadott, mi-kor elolvasta cikkét. Szerinte azon van a fő hangsúly, hogy a dráma témája

„a tény, hogy az Isten dicsőségére teremtett szabad, boldog ember önmaga bűne folytán kiesik a kegyelem állapotából, s magára marad egy semlegesnek látszó univerzumban a Gonosz prédájául és játékszeréül. (...) Ugyanaz maradt az Isten, az ember, a világ, mind a három, ami eddig volt, csak elszakadt egy láthatatlan aranyfonál, ami az embert az Isten szívéhez kapcsolta, s ezzel a világ fölé emelte. Az ember elveszítette Istent, s ezzel belezuhant a világba, a világ véres malma pedig elkezdett történelmet járni. Megkezdődik a magára hagyatott embernek, a bűnbeesett embernek a tragédiája.”⁵

E szerint a logika szerint az Isten kegyelméből kiesett emberi élet kudarcát jele-nítik meg a történeti színek, ahol a Megváltásról, a Krisztusban nyerhető új élet

2 VOINOVICH: Madách és Az ember tragédiája, 393–394.

3 PROHÁSZKA: Az ember tragédiája és a pesszimizmus, 193–201.

4 I. m., 200.

5 RAVASZ: Madách pesszimizmusa, 25.

lehetőségéről azért nem esik szó, mert Ádám vezetője az Isten ellen fellázadó és az ember bukását elérni kívánó Lucifer. Ravasz szerint éppen azért Lucifer áll Ádám mellett, hogy „megérezzük: nem ő a mi társunk. Azért, hogy rákényszerüljünk Krisztust fogadni társul, barátul, fényhozó kalauzul.”⁶ Az élet tehát Isten nélkül céltalan, értelmetlen. De arról sem szabad megfeledkezni, hogy a Lucifer által látott világ csak álom Ádám számára. „Az ember élete onnan kezdődik, ahol a mű véget ér, de ez már nem tragédia, hanem misztikus éposza az örökkévalóságnak”⁷ – állapítja meg Ravasz.

Babits Mihály előszót írt a Tragédia 1923-ban megjelent 22. kiadásához. Ebben annak a véleményének ad hangot, hogy „Madách költeménye alapján pesszímista, sőt nihilista mű, rettenetes ítélkezés az emberiség ábrándjai, rajongásai és egyáltalán az emberi élet érdemessége fölött.”⁸ Még a mű talányos befejezése sem jelent feloldást Babits szerint, sokkal inkább „visszarettenés a legsötétebb konklúzió levonása elől”.⁹

Ugyancsak 1923-ban született Reményik Sándor Az utolsó mondat problémája című verse, mely egybecseng a babitsi értékeléssel. A költemény utolsó soraiban ezt olvassuk:

„Ember küzdj és bízva bízzál”

„Ki sugallta e mondatot Neked?
Csonkatornyod komor koloszsusát
Aranytetővel ki tetőzte be?
Talán egy aranylelkű bölcs barát,
Talán egy nő szelíd, fehér keze?
Vagy tán kötelességnek ismeréd
Hitet ébreszteni- hitetlenül?
Lásd, ha olykor a bú rám nehezül,
Jobb szeretném, ha tornyod úgy marad...

Félelmesen, csonkán, kegyetlenül.”

Sík Sándor 1961-ben, a Tragédia születésének századik évfordulóján így ír:

„Egy költemény, amely jóformán az utolsó előtti mondatáig vigasztalanul sötét, amely csupa ellenállhatatlanul pesszímista képet, eszmét, utalást tartalmaz, és az utolsó lapon, az utolsó jelenetben mégis az ellenkezőt mondja, végül is optimista megoldást nyújt. (...) Az ördög annyi győzelme után Istené benne az utolsó szó.”¹⁰

A talányos befejezést Sík Sándor a következőképpen értelmezi:

„Az Úr utolsó szavai tehát mindenekelőtt nekünk, hívó katolikusoknak körülbelül ezt jelentik: »Mondottam ember, hogy kegyelmembe fogadlak. Ne félj hát semmitől:

6 I. m., 29.

7 I. m., 27.

8 BABITS: Előszó egy új Madách kiadáshoz, 171.

9 Uo.

10 Sík: A százéves Ember tragédiája, 290–291.

veled vagyok. Te tedd a magadét. A többit bízd rám. Küzdjél: az emberiséget én vezetem. Ne félj a jövőtől: sorsod az én kezemben van. Amit láttál, vigasztalan, de ott nem voltam veled. Az a jövő volt, de Luciferen keresztül. A te jövődet azonban én intézem, nem Lucifer. Veled vagyok, mondtam, azért bízzál. Bennem bízzál.»

Vagyis a probléma megoldása ez: Az ember elszakad Istentől, és saját erejéből kezd nemes harcokat. Megbuktatja gyöngesége, mert ellökte magától mindazt, ami győzelmes erő, mindazt, ami az életben isteni. (Ez a gyengeség a teológia nyelvén: az eredendő bűn.) De az ember ezt nem bírja ki soká, a hiú harctól való elirtózás és az emberben rejlő érzelmi erők visszaviszik az Úrhoz (a teológia nyelvén: a hit), s az Úr melléje áll (a teológia nyelvén: a Gondviselés). Az ember, pedig magába fogadott isteni erőktől újjászületve indul új harcra. Ez a harc azonban már nem az előtűnt lepergett Ember Tragédiája, hanem egy más, nagyszerű küzdelem, amely, még ha tragikus is, győzelemmel végződik.¹¹

Szóllósi István 1983-ban megjelent írásában amellet érvel, hogy:

„Műve írása közben Madách eljut a mozdulatlanak vélt világtól az állandó mozgásban lévőhöz. (...) Az érdemszerző jócselekedetekről vallott katolikus felfogástól eltérően zengi az angyalok kara:

’Ámde útag felségében
Ne vakítson el a képzet,
Hogy, amit téssz, azt az Isten
Dicsőségére te végzed,
És ő éppen rád szorulna,
Mint végzése eszköze:
Sőt te nyertél tőle dísz, ha
Engedi, hogy tégy helyette.’

(...) Madách belső fejlődése tehát nem hitehagyást jelentett, hanem szemléletének egyetemessé válását. Azt a felfogást, amelyet ma ’ökumenikus gondolat’-nak hívunk. Ennek világánál eltűnik a pesszimizmus-optimizmus ellentétének problémája is, hiszen a keresztyén világnézet mindkettőt magába foglalja.¹²

Nagy László 1994-ben megjelent munkájában mintha Ravasz László gondolatmenetét folytatná, amikor a következőket írja:

„Az ember tragédiája teológiai értelmezése szerint az ember igazi hazája nem a történelem, hanem a kegyelem. Nem az idő, hanem az örökkévalóság. Nem a Terra a legszebb színtere, hanem a kegyelemben visszanyert Éden. Ide az út nem az ember apoteózisán, hanem az Úr bűnbocsátó kegyelmén keresztül vezet. Az örök életet ajándékozó üdvözítő kegyelem elvesztése és a bűn uralma jelenti és képezi a mindenkori ember tragédiáját. (...) Az ember tragédiája nem más, mint az Úr elleni lázadás. Az emberiség története az Úr elleni lázadás tragédiája. A történelem tragédiája és a történelmi tragédiák hosszú sora nem más, mint

11 I. m., 297.

12 Szóllósi: Gondolatok Madách tragédiájáról, 77–78.

szükségképpen folytatása az őstörténet tragédiájának, az Úrtól való elszakadás, az Úr elleni lázadás tragédiájának. Az ember történelmi nagykorúsága és szuverenitása az ember történetfilozófiai illúziója.”¹³

Adalékok a mű keletkezéstörténetéhez

Az 1850-es évek végé fele Madách gyakran érdeklődött bibliai, teológiai kérdésekről Henrici Ágostontól, Alsósztrégova evangélikus lelkészétől.¹⁴ Úgy tűnik, Henrici lehetett az elsődleges teológiai „tanácsadója”. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen az evangélikus parókia közvetlenül a Madách-kastély szomszédságában található. Amikor 1861. szeptember 17-én kézhez kapta Arany dicséző sorokat tartalmazó levelét, azt azonnal megmutatta Henricinek.¹⁵ Alsósztrégován szolgált katolikus pap is Divald Gusztáv személyében, és több olyan szóbeszédéről beszámolnak a Madách-kutatók, mely szerint az író teológiai vitákat kezdeményezett a két lelkész között 1859–60 környékén.¹⁶ Mindenesetre teológiai kérdésekben a katolikus író elsősorban Alsósztrégova protestáns lelkészétől tájékozódott. Bár Madách művei komoly politikai, filozófiai, természettudományos érdeklődést mutatnak, a teológia iránti fogékonyságnak semmi nyoma nem fedezhető fel bennük. Így valóban szükség lehetett a Madáchcsal jó viszonyban lévő Henrici segítségére. Az alsósztrégovai házi könyvtárban három példányban is megvolt a Szentírás: A Vulgata, a Károli-féle magyar fordítás és a Luther-féle német.¹⁷ Azt azonban nem tudjuk, hogy Madách milyen gyakran forgatta őket.

A Tragédia forrásai között általában kevesebb szó esik Milton Az elveszett Paradicsom című eposzáról, pedig a Tragédia keretének ötletét inspirálhatta a majdnem 200 évvel korábban írt barokk eposz is. Bár Madách könyvtárában csak a kevésbé jelentős folytatás, a Visszanyert Paradicsom volt megtalálható, teljességgel valószínűtlen, hogy Madách ne ismerte volna Milton fő művét. A cselekmény ebben is az Isten ellen fellázadt angyalok embert megrontó mesterkedését ábrázolja, ami elvezet az ősbűnhöz. Madáchhoz hasonlóan Milton is meglehetősen könnyedséggel alakítja, egészíti ki a bibliai történetet. Nála azonban a fő konfliktus nem az Úr és a lázadó Sátán között bontakozik ki, Isten felette áll a Kísértő mesterkedéseinek. Ezért a harmadik könyvben előre szól az ember közelgő bűnbeeséséről csakúgy, mint az elkészített Megváltásról. A Sátán és az ember közötti küzdelem ugyanis egyenlőtlen. Hiába küldi el az Úr figyelmeztető követként Rafaelt, aki beszámol a mennybeli lázadás történetéről, a Sátán kiűzetéséről és bosszúvágyáról, a világ teremtéséről. Mindez kevésnek bizonyul. A Sátán belebújik az alvó kígyóba, és a csodálkozó Évának elmondja, hogy azért tud emberi nyelven, mert evett a kert egyik fájának gyümölcséből. Így vezeti az asszonyt a tiltott fához. A bűneset következtében a bűn és halál lesz úrrá a földön, de Isten ígérete is elhangzik,

¹³ NAGY: Madách Imre Az ember tragédiája című színművének teológiai vizsgálata, 10.

¹⁴ RADÓ: Madách Imre Életrajzi krónika, 237.

¹⁵ I. m., 256.

¹⁶ ANDOR: A siker éve 1861, 122.

¹⁷ HORVÁTH: Az ember tragédiája szereplőinek és motívumainak bibliai és világirodalmi előzményeiről, 303.

mely szerint a Fiú mindkettőt legyőzi. A bűnbánó emberpár Isten ígéréteiben bízva, megnyugodva hagyja el a Paradicsomot. Az Elveszett paradicsom és a Tragédia közötti párhuzamokra Greguss Ágost és Szász Károly is felfigyelt.¹⁸ Beöthy Zsolt pedig Calderon, a nagy spanyol barokk drámaíró legismertebb művével, Az élet álom című darabbal vont párhuzamot:

„A tárgyi közösség itt is csak annyi, hogy az a Paradicsom őslakóját ábrázolja, a kísértőt s a bűnbeesést, de egyszersmind a fölemelkedés útját is. A sötétség ura föllázad a teremtő ellen, s a Bűnnel szövetségbe megkísérti az első embert. Erre szörnyű égháború támad, melyben az ember elveszíti eszméletét. Magához térve csupán álomnak hiszi az Édent.”¹⁹

Milton nagy hatást gyakorolt Klopstock Messiás című eposzára is. Milton műve mellett János evangéliuma ismerhető fel mint Klopstock fő forrása. A történet 20 énekben beszél el Jézus utolsó földi napjait, halálát és mennybemenetelét. A mű középpontjában Krisztus váltságműve áll, az evangéliumi történet azonban kozmikus látomássá bővül. Míg a második énekben pl. Ádám és Éva a Megváltót dicsőítik, a Sátán leszáll a pokolba, hogy bejelentse, el fogja pusztítani a Megváltót. Angyalok, halott atyák sorakoznak szereplőkként. A 18. énekben Ádám kérésére a Messiás felidézi az utolsó ítélet képeit is.

A 19. század első feléből Byron Manfredja és Goethe Faustja rokonítható Madách művével. Milton és Klopstock keresztyén szemléletének náluk már nincsen sok nyoma. Manfred gróf nyomasztó bűnbánattól gyötörve magányosan él kastélyában. Mágikus erejével a természet szellemeit is képes megidézni. A szellemek megjelenítik előtte a holtak birodalmából nővérét, Astartét. A kánaánita termékenység-istennő nevét viselő nővérben nem nehéz felismerni Byron féltestvérének, Augustának alakját, akivel a költő szerelmi viszonyt folytatott. Az öngyilkosság szélére jutó gróf az életét megmentő zergepásztornak vall bűnös szerelméről. Manfred hiába könyörög a megidézett Astarte bocsánatáért, így visszavonulva kastélyába magányosan hal meg. Byronnál a keresztyénség még keretként is alig van jelen.

Valamennyi hasonló alkotás között a legismertebb Goethe Faustja. Az ördögnek lelkét eladó ember motívuma már a középkori legendákban is felbukkan. Bár a Mennyben játszódó prologus erősen emlékeztet Jób könyvének kezdetére, a Biblia gondolkodásától idegen a dráma világa. Madách valószínűleg valamennyi felsorolt művet ismerte, de a legnagyobb hatást mégis a Faust tehette rá.

A keretszínnek cselekménye Madáchnál a bibliai kijelentés tükrében

Az első szín szerzői instrukciója négy főangyalt említ név szerint, akik egyesével meg is szólalnak az angyalok karának dicsőítő szövege után. Ők Madáchnál Gábor, Mihály, Rafael és Lucifer.

¹⁸ VOINOVICH: Madách és Az ember tragédiája, 484.

¹⁹ Uo.

Angyalok létezéséről mind az Ószövetség, mind pedig az Újszövetség tud. Jézus is magától értetődő természetességgel említi őket mint teremtményeket. A Biblia szerint korlátozott tudással, hatalommal, tevékenységi körrel rendelkeznek, és az emberhez hasonlóan ők is ítélet alá esnek (vö. 1Pt 1,11–12; Jel 7,1–2; 1Kor 6,3; Mt 25,41). Önálló személyiségük van, és bár nem mindentudók, tudásuk meghaladja az emberét (vö. Mt 24,36). Szellemi lények, fizikai testük nincsen (vö. Mt 8,16; Lk 7,21; Ap-Csel 19,12; Ef 6,12; Zsid 1,14). Számuk állandó, mivel nem szaporodnak (vö. Mt 22,30) és nem hálnak meg (vö. Lk 20,36). Közülük néhányan a Sátán mellé álltak az Isten elleni lázadásban (vö. Mt 25,41). A Biblia arról azonban nem tudósít, hogy ez a lázadás mikor, miért és hogyan zajlott.

A Szentírás főangyalként egyedül Mihályt említi (vö. Júd 9 ITessz 4,16) Mihályt, Gábrielt, Rafaelt és Urielt mint a négy legfőbb angyalt, akik Isten trónja körül állhatnak, az apokrif Énók könyve nevezi meg. Gábiel angyalról is több alkalommal említést tesz az Ige. (Dán 8,16 Lk 1,19 Lk 1,26–27) Nevének jelentése: Isten hőse. Feladata az isteni üzenet közvetítése. Lukács evangéliuma szerint így hoz üzenetet Zakariásnak, majd Máriának a születendő fiakról. Az angyalok elsődleges feladata Isten dicsőítése, imádása, szolgálata. (Zsid 1,6 Jel 5,8–13 Zsolt 148,1–2)

Arról nincs szó a Bibliában, hogy a bűnre csábító kígyó maga a Sátán lett volna, aki azelőtt főangyalként lázadt fel teremtője ellen. Igaz, hogy ez a hagyomány régebbi, mint maga a keresztyénség. „Az a tudat, hogy a kígyó a bukott angyal, a Sátán lett volna, a Krisztus előtti zsidó hagyományban alakult ki.”²⁰ A bibliai bűnbeesés történetét több apokrif irat is (Énók könyve, Ezra negyedik könyve, Jubileum könyve) erősen kiszínezik. A tiltott gyümölcs szexuális értelmezése is megjelent már a zsidó rabbiknál, majd újra felbukkant néhány egyházatyánál, mint pl. Alexandriai Kelemen vagy Nazianzi Gergely.²¹ Ez az elképzelés visszaköszön a Tragédiában is a 15. színben, amikor a kudarcára ráébredő Lucifer elkeseredésében így szól Évához:

„S te dőre asszony, mondd, mit kérkedel?
Fiad bűnben, trón bíborán fogamzott.
Az hoz földedre minden bűnt s nyomort.”

Válaszában Éva Krisztusra utal:

„Ha úgy akarja Isten, majd fogamzik
Más nyomorban, a ki eltörüli,
Testvériséget hozván a világra.”

Éva szavai előre vetítik Lucifer bukását, és előkészítik az Úr színre lépését. (Először jelenik meg az emberek előtt a műben.) Dramaturgiailag indokolható Isten megjelenése Ádám és Éva előtt, teológiaiag azonban semmiképpen sem, hiszen Isten „megközelíthetetlen magasságban lakik, akit az emberek közül senki sem látott, és nem is láthat”. (1Tím 6,16)

²⁰ HORVÁTH: Az ember tragédiája szereplőinek és motívumainak bibliai és világirodalmi előzményeiről, 303. 21 I. m., 304–305.

A Lucifer (Fényhozó) név a Vulgata egy félrefordításából származik. Ézsaiás könyvének 14. fejezete tartalmaz egy gúnydalt a babiloni király bukásáról. Jeromos így fordította le a 12. verset: „Hogyan estél le az égből, Hajnalcsillag, ki reggel emelkedtél fel?” Hajnalcsillag jelentésben a Lucifer szó szerepel.

Az 5. század végén egy Dracontius nevű latin költő azt írja az édeni boldogságról, hogy az ártatlan emberpár örömmel látta Lucifert (Hajnalcsillagot) a tenger fölött feltűnni, mert ez a nappal kezdetét jelezte. A zsarnok babiloni király felfutalkodása és bukása az Isten ellen lázadó angyalra emlékeztetett, így a jelentésátvitel kézenfekvő volt. Mivel a középkori egyház hivatalos fordítása a Vulgata lett, a Lucifer név közismertté vált, és a Hajnalcsillag jelentés fokozatosan elhalványodott. Lucifer a Sátán egyik mellékneve lett.²² Így alakult ki a középkor folyamán az a hiedelem, miszerint Lucifer egy nagyhatalmú angyal volt, aki Ádám idejében vétkezett, ezért számkivetve a mennyből a földön Isten népét csábítja rosszra. A Szentírásban azonban ezen félrefordításon kívül sehol sem fordul elő a Lucifer név. Ugyanakkor a csillag mint a hatalommal bíró ember szimbóluma nem idegen a Bibliától (vö. 1Móz 37,9; Ez 32,7; Dán 8,10; Jób 20,6).

Madách Tragédiájában Lucifer tagadja teremtményi voltát,²³ és önmagát a teremtésben részt vevő társnak tartva részt követel a teremtett világból.²⁴ Válaszul Isten megátkoz két fát, a tudás és örökélet fát, majd Lucifernek adja őket.

A Bibliában nincsen szó sem átokról, sem a tudás fájáról. A tiltott fa a „jó és rossz tudásának fája”. Isten nem a tudást tiltja el, hanem a jó és rossz közti önére-jéből való választásra tartja képtelennek az embert. A Szentírás nem beszél a bűn eredetéről, Madách igen. Nála a lázadó angyal csábítja bűnre az első emberpárt, nem pedig a Bibliában olvasható kígyó. Maga Lucifer indul támadásba, hogy Évát hiúságával, Ádámot pedig bátorsága megkérdőjelezésével csapdába ejtse. A második szín végén szerzői instrukcióban jelenik meg a „tudás almája” kifejezés, amely elterjedt ugyan, de nem biblikus.

A bűnesetről szóló híradás mellett Madách másik bibliai forrása Jób könyvének eleje lehetett. A könyv a fogság utáni bölcsességirodalom alkotása. Az első fejezet 6–12. verse egy mennyei keret első része az ártatlanul szenvedő ember történetéhez. A Sátán bizonyos határok között hatalmat kap Jób felett, hogy megpróbálva őt kiderüljön, istenfélelme valóban önzetlen-e, vagy csak érdekből, a remélt áldások miatt féli az Urat. Az Isten és a Sátán közötti konfliktus színtere Jób lelke. Végül Jób kiállja a próbát, s az őt ért csapások ellenére is kitart Teremtője mellett. Hiába veszíti el vagyonát, családját, egészségét, nem tagadja meg Istent. Madáchot nem Jób jellemének szilárdsága, sokkal inkább a Sátán és az Úr közti mennyei jelenet ragadhatta meg.

A keretszínek alapján egyértelműen kiderül, hogy Lucifer tudása korlátozott a teremtés egészéről. Meglepődik ugyanis, mikor a Föld Szellemét fenséges, félelmetes alakként látja viszont. Ugyancsak a harmadik színből tudjuk, hogy tisztában van

22 I. m., 307.

23 „Te szülted őket, mint árnyát a fény,
De mindöröktől fogva élek én.” 113–114. sor

24 „Együtt teremténk: osztályrészemet Követelem” 143. sor

hatóköre korlátaival. Amikor Ádám saját maga anyaghoz kötöttségéről panaszkozik, Lucifer válasza a következő: „Ezen kötél erős, mint én vagyok.”

A dráma születése óta sok vitát váltott ki az Úr ábrázolása is. Igaz, hogy e viták nem is mindig a madáchi szövegváltozat kapcsán lángoltak fel, hanem Arany János javításai is okozói voltak. Jó példa erre az első szín egyik szállóigévé vált részlete. A 13–16. sor deista felfogást tükröző sorait az utókor Arany János átköltésében ismeri:

„Be van fejezve a nagy mű, igen
A gép forog, az alkotó pihen.
Évmilliókig eljár tengelyén,
Míg egy kerékfogát újítani kell”

Az eredeti madáchi változat így szólt:

„Be van fejezve a nagy mű igen.
S úgy összevág minden, hogy azt hiszem,
Év-milliókig szépen elforog
Míg egy kerékfogát újítani kell.”

Az „azt hiszem” bizonytalansága ugyanúgy nem jellemző a Bibliából megismert teremtő és gondviselő Úrra, mint az Arany János-féle átdolgozás deista szemlélete. Madách drámájában tehát Isten legalapvetőbb tulajdonságai kérdőjeleződnek meg: szeretete, mindentudása és mindenható volta. Ad Lucifernek két fát, majd az egyiket visszaveszi. Első szavaival ellentétben rövidesen beavatkozik a világ sorsának alakulásába, és legfőképpen kiszolgáltatja Ádámot Lucifernek. Engedi, hogy Lucifer legyen a vezetője a történelem során, és csak homályos utalásokat olvashatunk arról, hogy a gondviselő szeretet talán mégiscsak jelen lehet a világban. Elsősorban a falanszter és az úr szín enged erre következtetni. Madách ábrázolásával szemben a keresztyén hit Istent mindenható Úrként ismeri. Arra a kérdésre, hogy miért hiányzik a drámából az isteni gondviselés megjelenítése, dramaturgiai és teológiai válasz is adható. Ha már a mű elején megjelenne az isteni gondviselés világot irányító teljessége, akkor Lucifer lázadása és ezzel együtt az egész mű veszítene drámaiságából. Másrészről nem csupán a gondviselés hiányzik a darabból a keresztyén olvasónak, hanem Krisztus is. A megváltás evangéliuma helyett így az Úr talányos, sokféleképpen magyarázható szavai rekesztik be a drámát.

Bibliai utalások, motívumok a történeti színekben

A negyedik színben kezdetét veszi Ádám álombeli utazása. Egyiptomban fáraóként az örök hírnevet, dicsőséget akarja elérni. Ennek eszköze a hatalmát hirdető piramis, melynek építésén rabszolgák hada dolgozik.

„S évezredekre hirdeti nevem
Nincs földindulás, nincs vész, mely ledöntse:
Erősebb lett az ember, mint az isten.” (585–587. sor)

A piramisépítés és a bibliai Babel tornyának építése ugyanazt célozza: az építetők dicsőségét hirdetni, bizonyítva, hogy az ember képes dacolni még az idő múlásával, sőt Isten akaratával is. A vállalkozás nem járhat sikerrel. Ádám nem lesz boldog, ahogyan csalódnia kell az athéni színen is. A dekadens, hedonista Rómában Catullus teszi fel a kérdést a színen elején: „Ki van köztünk, ki még hisz istenekben?” A teljes erkölcsi zűrzavarnak, a szabadosságnak, a megcsömörlésig hajszolt élvezeteknek a pestisjárvány pusztítása vet véget. Péter apostol dörgedelmes beszéde inkább a kor laza erkölceit kárhóztatja, semmint Jézus Krisztus evangéliumát hirdeti. Hippiá megkeresztelkedése sem igazán rokonítható az apostolok cselekedetei olyan történeteivel, mint amilyen az etióp főember megkeresztelése vagy Péter apostol látogatására Kornéliusz házában. A színen Ádám Isten felé fordulása is feltételes, az ezt erőteljesebben sugalló szerzői instrukció ellenére:

„Oh, ha él az isten
(Letérdel, kezét égnek emeli)
Ha gondja van ránk, és hatalma rajtunk,
Új népet hozzon s új eszmét a világra...” 1339–1341. sor)

A hetedik szín Konstantinápolyba, a keresztes háborúk korába vezeti az olvasót. Madách azt kívánja bemutatni a történeti színek logikája szerint, hogy a szeretet, testvériség krisztusi eszménye hogyan fordul önmaga ellentétébe a történelemben való megvalósulása során, milyen visszaélések történtek Isten nevében. Szemléltetésként az inkvizíció lángjait, a babona, az anyagiasság megbotránkoztató jelenségeit használja. Az eretnekeket megmenteni kívánó Ádám azt javasolja: „Adjátok fel barátaim azt az i-t”. Ez az egyetlen betű azonban sokkal többről szól. „Az a bizonyos közmondásszerűen aposztrofált i betű végtelenül fontos, mert a keresztyén tanításban valóban világokat választ el egymástól.”²⁵ Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy a konstantinápolyi szín a korai középkor egyházának súlyos kritikáját fogalmazza meg. Évszázadok visszaéléseit sűríti egyetlen jelenetbe, összevonva az ógyházi hitviták és a keresztes háborúk idejét.

Az első prágai szín kisszerűsége és a párizsi forradalom véres képei után, álombeli álmából ébredve ismét Prágában, Keplerként találkozunk Ádámmal, aki a természetet kutatva jut el a tudomány értelmetlenségének felismeréséig.

„A Kepler-jelenetekben megállapodás mutatkozik: itt tér új útra az ember, ki eddig erkölcsi eszmények után ment, most anyagibb boldogulást keres. Innen kezdve az előbbi eszmék mintegy önmaguk ellen fordulnak, mint régi alakjuk fonákai, szinte óriás méretű torzképei jelennek meg. A londoni szín mintegy a szabadság torzképe, a falanszteré a honé s egyenlőségé, az eszkimóban minden eszmének elsatnyult korcsa mutatkozik. A tulajdoné, melynek védelmében agyonveri szomszédjait, a családé, mikor feleségét felajánlja az idegennek, s a hité, hiszen istennek nézi a jövevényeket. Ez az Éden fonáka.”²⁶

25 NAGY: Madách Imre Az ember tragédiája című színművének teológiai vizsgálata, 41.

26 VOJNOVICH: Madách és Az ember tragédiája, 292.

A londoni színnel elérkezünk Madách jelenéhez. Ádám itt csupán szemlélője az eseményeknek. A színhely a vásári forgatag, ahol pénzért minden megengedett a szabad verseny nevében, ahol a kocsmáros a Bibliát kifogatva csábít bűnre.

„A londoni jelenet azt mutatja, hogy a keresztyén etika többé már nem a pusztán élni és jól élni vágyódó tömeg életeszmenye. Az üres hedonizmus visszaszorította a vallást, a keresztyén életet a templom falai közé, az egyes hívők szívének kamrájába.”²⁷

A vásári forgatagban minden eladó, nincsenek eszmények, lelkesítő elvek. A bűnbeesés tragédiája vásári bábjátékká silányul, az anyjával templomból érkező Éva figyelme is megvásárolható. Minden annyit ér, amennyit fizetni hajlandóak érte.

A falanszter színtől kezdve Madách jövőről alkotott vízióit ismerhetjük meg, melyek Fourier utópiájára épülnek. A szabad verseny helyére a tudomány által megtervezett célszerűség lép. A megélhetésért, túlélésért folyó harc nem engedi az egyéniség kibontakozását. Mindent a célszerűség határoz meg. Luther kazánfűtő, Michelangelo széklábakat farag, Platón álmodozása miatt büntetésből borsón térdepel. Szabadságnak, istenképűségnek nincsen helye ebben a világban. „A falanszterben az isten szó csupán egyszer hangzik el, ott is csak egy hasonlatban, és a szó előtt nem határozott, hanem határozatlan névelő áll.”²⁸ Az Isten szerepét eljátszani akaró ember kíván életet teremteni, ám eredménytelenül. A lombik elpattan. A Föld Szellemeinek szavai arra figyelmeztetnek, hogy az ember lehetőségeinek határához ért. Az, hogy a Föld Szelleme az isteni világrend öre, vagy saját törvényeit képviseli-e, ebből a színből nem derül ki egyértelműen. Mindenesetre megjelenése annak bizonyítéka, hogy nemcsak Lucifer vigyázza a szellemvilágból az ember sorsának alakulását.

Az új jelenet a Tragédia legrövidebb és talán legtalányosabb színe. Az anyagtól elszakadni vágyó Ádám a tisztán szellemi világba tör. Minden földi köteléket el akar szakítani, ám a repülés során egyre távolabb kerülve a földtől levegőhiány, gyengeség, szédülés várja. Ádám létének határaihoz ért. Az ember élete a Földhöz kötött – figyelmeztet ismét a Föld Szelleme, aki a tizenharmadik színben egyértelműen az isteni rend őrzője és szószólója:

„Ádám, Ádám, a végső perc közelg:
Térj vissza, a földön nagygyá lehetsz,
Míg, hogyha a mindenség gyűrűjéből
Léted kiteped, el nem túri isten,
Hogy megközelítsd őt – s elront kicsinyül.”

Ádám azonban nem törődve a figyelmeztetéssel repül tovább, s a vég így elkerülhetetlen számára. Lucifer elérte célját, a pusztulásba kergette Ádámot. (Az egyetlen olyan történeti színben, ahol Éva nincs mellette.) Ekkor azonban váratlan dolog történik, amire Lucifer sem számít: a Föld Szelleme újra hívja Ádámot. Ezzel a váratlan fordulattal Ádám kikerül Lucifer bűvköréből. „Feltámadása” után már egy egészen más módon Ádámot láthatunk, aki ismét a Földön keresi boldogulását:

27 NAGY: Madách Imre Az ember tragédiája című színművének teológiai vizsgálata, 56.

28 ANDRÁS: A Madách-rejtély, 309.

„Mindegy, kereszt vagy tudomány, szabadság
Vagy nagyravágy formájában hatott-e,
Előre vitte az embernemet.”

Az eszkimó szín Lucifer utolsó esélye, hogy elérje célját. „A tudomány nem győzött végzetén”, az ember állatta silányult. Ebben a világban már nem születik új eszme, ez a történelem utolsó felvonása. Az eszkimó szavain megdőbbenve és felháborodva Ádám felkiált:

„Ím nagy Isten,
Tekints le és pirúlj, mi nyomorúlt,
Akit remeknek alkotál, az ember!”

Lucifer tehát mindent megtett, hogy kétségbeesésbe, pusztulásba kergesse Ádámot. A szín végén elégedetten mondhatja: „Ébredj hát, Ádám! Álmod véget ért.”

Összegzés

„A mű értelmezése körül kialakult éles vita lényegében mindig Madách istenhitének erejéről vagy elégtelenségéről, szilárd vagy ingatag voltáról, mélységéről, fogyatékoságairól, fokozatairól és arányairól szolt.”²⁹ Voltak, akik Madách liberálistaként, mások szociális érzékenysége, „haladó gondolkodása” mellett érveltek. Egyesek szabadgondolkodót, míg mások hívő katolikust láttak benne. Olvasói egy része filozófust, más része költőt tisztelt a Tragédia szerzőjében. Egyik vélemény sem megalapozatlan.

Nem tagadható Voinovich Géza értelmezésének igazsága: Az Úr

„Madáchnál a történelem során is mindenütt jelen való. Az ő hírnökei az angyalok, kik az embert a kísértéstől óvják: Ember vigyázz! Az ő szolgája a Föld Szelleme, ki a természet törvényeit s rendjét jelenti, s az embert természetes korlátai közé utalja. Ő szól Ádámhoz az apostol szavával, a kereszt jelében, sokszor Éva sejtelve által, s legtöbbször belső hang gyanánt. Ádám nincs úgy magára hagyatva, mint Faust, az Úr mindig mellette van, s ő nem szakad el tőle végkép. Sorsán ez által elejétől végig átvonul a kiengesztelődés lehetősége, biztatása.”³⁰

Ugyanakkor a mű eszménye, az ember folytonos küzdelme, az egymást követő történelmi korszakok eszméivel való birkózása távol áll a Szentháromság Isten gondviselő szeretetének elfogadásától. Madách számára a Biblia nem Isten kijelentett ígéje, nem feltétlen tekintély, hanem irodalmi nyersanyag. Csakúgy, mint Goethe Faustja, Milton eposzai vagy Calderon drámája. Ezért aztán meglehetősen bátorrá, költői szabadsággal nyúlt a Szentírásban leírt történetekhez is. Nem misztériumjátékot akart írni, sokkal inkább egy hatalmas történetfilozófiai víziót álmodott meg, melynek csak fogalmi keretét adja a bűnbeesés bibliai története és a Jób könyvének kerettörténete. A bibliai keret azonban korlátokat is jelentett az

²⁹ I. m., 329.

³⁰ VOINOVICH: Madách és Az ember tragédiája, 305.

író számára, aki nagy vonalakban alkalmazkodott a Bibliában leírtakhoz. Látszólag követi a Szentírás bizonyágtételét – ez lehet az oka a Tragédia számtalan keresztényen olvasatának Greguss Ágosttól Nagy Lászlóig –, részleteiben azonban szinte mindenütt eltér attól. Madách történelemszemlélete, emberképe nem biblikus. Az ember ugyanis vagy a küzdésben, az emberi fejlődésben hisz, vagy pedig a gondviselő isteni szeretetben. A kettő különbözik egymástól. Madách gondolatvilága illeszkedik a 19. század vallási liberalizmusához. Az ő ábrázolásában az Úr hiú és korlátolt, az angyalok szolgálélekek, s a lázadó Sátán is sokkal inkább tűnik felvilágosult, rezignált, cinikus bölcsnek, mint az ember ősellenségének, a mindent összezavaró diabolosznak. Minden különbség kiindulópontja abban ragadható meg, hogy míg a Szentírás szerint az ősbűn az ember Teremtőjével való szembefordulása, az Istennel szembeni engedetlenség, addig Madách éppen az Istentől való elszakadásban, az emberiség önállósulásában, saját lábra állásában látja az emberi nem méltóságát, nagyszerűségét. Valószínűleg ez a forrása minden pontatlanul használt bibliai fogalomnak.

Keresztényen nézőpontból nézve a történelem nem csupán küzdés. Nem kizárólag emberi szándékok, tervek, erők alakítják, hanem meghatározó szerepe van benne a gondviselő isteni kegyelemnek. Madách világában az ember saját erejében bízva alakítja történelmét, melynek fő mozgatórugója az újabb és újabb célok felé irányuló küzdés.

Felhasznált irodalom

- ANDOR Cs.: *A siker éve 1861. Madách élete*, Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2000.
- ANDRÁS L.: *A Madách-rejtély*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 2000.
- BABITS M.: Előszó egy új Madách kiadáshoz, in *Nyugat* 1923/3, 170–172.
- HORVÁTH K.: Az ember tragédiája szereplőinek és motívumainak bibliai és világirodalmi előzményeiről, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 97 (1993), 301–336.
- HORVÁTH K. (szerk.): *Madách tanulmányok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.
- *Madách Imre levelezéséből* (Magyar Irodalmi Ritkaságok XXVII), Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1933.
- NAGY L.: *Madách Imre Az ember tragédiája című színművének teológiai vizsgálata*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 1994.
- PROHÁSZKA O.: Az ember tragédiája és a pesszimizmus, in *Katolikus Szemle* 37 (1923), 193–201.
- RADÓ Gy.: *Madách Imre Életrajzi krónika*, Salgótarján, Balassi Bálint Könyvtár, 1987.
- RAVASZ L.: Madách pesszimizmusa, in *Protestáns Szemle* 33 (1924/1), 24–30.
- SÍK S.: A százéves Ember tragédiája, in Rónay Gy. (szerk.): *A kettős végtelen. Sík Sándor válogatott munkái*, 1. kötet, Budapest, Ecclesia Kiadó, 1969, 288–297.
- SZÖLLŐSI I.: Gondolatok Madách tragédiájáról, in *Confessio* 7 (1983/3), 70–78.
- VOINOVICH G.: *Madách és Az ember tragédiája*, Budapest, Franklin, 1914.

RECENZIO

FEKETE KÁROLY

Coram Deo – Igehirdetések az élő Ige szolgálatáról*

Szerző: Fekete Károly
Kiadó: Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2023 (208 oldal)
ISBN 978-615-5006-14-6

Fekete Károly „Coram Deo – Igehirdetések az élő Ige szolgálatáról” prédikációs kötete az Ige magasságára, mélységére, hosszúságára és szélességére adott szószéki válasz. Egyházkerületi lelkézszeneléseken, a 2023-as év regionális lelképásztortalálkozóin, esperesi beiktatásokon és kiemelt egyházmegyei alkalmakon, valamint jeles évfordulók alkalmával elhangzott igehirdetéseket foglal magában 2015-től kezdve 2023-ig. A kötet nem mindennapi vállalkozás. Egyrészt azért, mert úgy tűnik, hogy a prédikációskötet mint műfaj egyre inkább a régebbi igehirdetők életművének irányába tendál, vagy egy-egy lelkézi, egyházkormányzói pálya lezárásaként, summájaként jelenik meg. Egy aktív egyházkormányzói ciklusban viszont jelentheti az elhangzottak bátor és következetes felvállalását, a tartalom iránti felelősségvállalását, a közös továbbgondolás folyamatát. Nem visszatekintésként és nem emlékezésként, hanem programként és útmu-

tatásként értelmezhető. Másrészt a kötet dinamikájához és egyben izgalmas voltához hozzájárul az a tény is, hogy olyan igehirdetéseket tartalmaz, amelyek eredetileg eleve – a szerző megfogalmazása szerint is – nagylétszámú szolgátsági közösségekben hangoztak el. A nyilvánosság tere, amelyet egyházmegyei, egyházkerületi, országos és

Kárpát-medencei ünnepi alkalmak és ünnepi gyülekezeti közösségek jelentettek, még tovább tágul e kötet által. S éppen ez az első impulzus, amelyet a kötet olvasása közben megfogalmazhat magának az olvasó: *a mértékletes kazualitás az Ige örökérvényű üzenete javára*. Fekete Károly e kötetben megjelent igehirdetéseit nem egy, az alkalmakon felszó-

láló és a sokszor valóban alkalmi gyülekezet prédikációhallgató igényeit kielégítő egyházkormányzóról tanúskodnak, hanem az ige örökérvényű üzenetét kereső, a saját hittapasztalatok felismeréseit továbbadó igehirdetőről. A reformáció tisztségértelmezése sze-

* Eredetileg megjelent: Igazság és Élet 180 (2024/2), 407–411.

rint – mindenekelőtt ahogyan Luther Márton megfogalmazta – az ígírdetói tisztség különleges tisztség (Prediger Amt – besonderer Amt). Nem papi és főként nem püspöki funkció ez, hanem az íge üzenetét, teológiai mélységét és az Isten emberekkel való kommunikációját megszólaltatni akaró szolgálat. Nem az alkalmak megígízítása, nem az ünnepek (felszentelendők, beiktatandók) piedesztálra emelése, nem is a helyi sajátosságok és meghatározottságok megszentelése, illetve dogmatizálása a cél, hanem az ünneplő gyülekezeti közösséget a Szentháromság Isten erőterébe vezetni az íge által. A kötet ilyen szempontból túlmutat önmagán: az alkalmi ünnepi ígírdetésekből annak az állandó ünnepnek lesz üzenetév, amikor az Isten ígíje hirdetik, s ezt a gyülekezet együtt, közösen ünnepli. Egy kötetnek mindig van utóélete is, főleg egy prédikációskötetnek. Fellapozható és olvasható személyes elmélyülésként, ígírdetésre készülve inspirációként, és persze azok számára, akik ott voltak, vagy éppen nem tudtak ott lenni: emlékeztetőként és dokumentációként. A jó ígírdetés egyik tulajdonsága megégyezik a kevésbé szerencsés kazuális ígírdetés tulajdonságával: a „bármikor elmondhatóság” egyik oldalon kitágítja az üzenetet, a másikon viszont feladja az aktualizálás fontosságát, személyességét. Fekete Károly ígírdetése is viszont megtalálják a középutat e kettő között: mintha nem az ígírdetés személye, végképp nem tisztsége akar na az alkalomhoz ígízíteni az üzenetet, hanem megtalálja az alkalmat és az alkalmi gyülekezetet megszólító textusokat. Ezen a ponton persze nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a szerző nem csupán mint hivatalban lévő egyházkormányzó adja közre ezt a kötetet,

hanem mint a gyakorlati teológia tudományos művelője is, a DRHE Gyakorlati Teológiai Tanszékének professzora. A kötet így nemcsak püspöki megszólalások gyűjteménye, hanem homiletikailag is értelmezhető és értékelhető példatár.

Ez utóbbi kapcsán érdemes hangsúlyozni az ígírdetések nyelvezetét és strukturáltságát. A szerző a tőle megszokott magas szintű irodalmisággal fogalmazza meg mondanivalóit. Karl Barth szerint a prédikációnak nyomdakésznek kell lenni. S úgy tűnik, hogy a leírt és letisztázott szöveg az élőbeszédhez képest nem esett át nagyobb korrekción. A választékos megfogalmazás, a közhelyek elkerülése, a szópárok és ellentétpárok gazdagsága, a szavakkal való invenciózus játék a szószéki szolgálatok közben is megfigyelhetők a szerző esetében. Mégis jólesik egy-egy összetettebb mondatot, árnyaltabb metaforát, dinamikus gondolatsort, absztraktabb megfogalmazást újraolvasni, ízlelni. Éppen ennyire teszi könnyűvé az olvasást az ígírdetések tagoltsága. A rövidebb egységeket a szerző címmel vagy kiemelt tézisekkel látta el, ami egyaránt teszi szellőssé az olvasó számára a nyomtatott szöveget, s egyaránt könnyíti meg – s nyilvánvalóan így volt ez az eredetit hallgatva is – a befogadást és a megértést. Az egyes fejezeteket szépen megírta, a sablonosságot és közhelyszerűséget kerülő imádságok nyitják meg, amelyek valóban elmondhatók, elimádkozhatók a személyes csendesség vagy az istentiszteleti közösségi alkalmak során.

Az ígírdetések teológiai üzenetére és orientációjára nézve hat súlypontot érdemes különösen is kiemelni – azzal a fenntartással, hogy nyilvánvalóan mind a szerző szándékában, mind más

olvasatban ennél jóval több is található, megfogalmazható. Az első súlypont a „követés” és „elhívás/elhívás” teológiai toposzaihoz kötődik. Az igehirdetések eredeti hallgatóságát tekintve, ahol dokumentáltan magas számban vettek részt lelképásztorok, illetve presbiteri és egyházkormányzati tisztséget viselő világiak, érthető és logikus a követés és elhívás nyomatékosítása. Olyan fogalmak ezek, amelyek nem állhatnak meg a teológiai értelmezés szintjén, hanem életprogrammá kell legyenek a Krisztus szolgálatába álló pályakezdő lelkész, egyházkormányzati ciklusát megkezdő vagy éppen annak folyamatában már régóta benne álló esperes, a vezetésben már helytálló világiak és a keresztyén gyülekezet minden tagja számára. A követés és az elhívásnak való engedelmesség nemcsak a próféták privilégiuma, nem Jézus egykori tanítványainak a munkaköri leírása, nem a lelkész – rosszul értelmezve: a professzionális keresztyén – sajátos identitása és szakmai kompetenciája, hanem minden megkeresztelt, Krisztussal kapcsolatba kerülő hívő ember válasza az Isten megszólítására. Nyilván lehetnek olyan Krisztus-követők, akik követendő példák, de maga Krisztus minden őt ismerő számára felkínálja ennek a követésnek a lehetőségét. Ennek a követésnek és az elhívásnak való engedelmességnek nincsenek strukturális és intézményi határai. Ez a határtalan hívás határtalan engedelmességet kíván, ahogyan a 2023. október 28-i lelkésszentelőn elhangzott igehirdetésben áll: „A szervezeti és a külső kereteknek is be kell állniuk az Isten Országára tekintés szolgálatába, mert éppen ezen az evangéliumi tartalomon múlik a mi Krisztus-követésre alkalmasságunk.” (51. o.) A Krisztus-követés olyan sztenderdjei szólnak meg

az igehirdetésekből, amelyek tükrözik a követés teológiai komolyanvételét a szerző részéről. Ilyen többek között a „Krisztus-eseménnyel kapcsolatos semlegesség” életveszélye (67. o.), a kereszt-hordozás és tanítványság kapcsolata (71. o.), a súlypontváltás (88. o.), a régi fölötti „nem” kimondásának a képessége (89. o.), az alázatosság (110. o.), a szenvedéssel szeretni (112–113. o.) és a Jézus hívásával való ellenkezés önártalma (131. o.).

A keresztyén igehirdetés dogmatikailag nézve a megfeszített és feltámasztott Krisztusról szóló igehirdetés lehet – legalábbis a reformatori teológia újrafelismerése alapján. Karl Barthot idézve ismét: „igehirdetésünk húsvéti igehirdetés”. Innen nézve nem is az állapítható meg, hogy Fekete Károly igehirdetéseinek az a sajátossága, hogy *krisztocentríkusságra* törekszik, hanem az, hogy komolyan veszi ezt a meghatározottságot. Az igehirdetésnek nem az ember ügyét kell tematizálnia, és azt Krisztus ügyével legitimálni, hanem Krisztust kell megszólaltatni, mint aki felvette és magába foglalta az elveszett ember ügyét. A helyesen értelmezett Krisztus-központúság mindig komolyan veszi Jézus Krisztus küldetését. Nem emberi, nem kulturális, nem politikai, de még csak nem is vallási szempontból tekint Krisztusra, hanem szoteriológiai szempontból: „Jézus nem jótékonykodni jött, nem szociális reformernek szegődött, hanem üdvözítőnek született.” (76–77. o.)

A Krisztus-követés és a középpontban lévő Jézus Krisztus komolyanvételéből fakad a harmadik súlypont, amelyet a *minőségi keresztyén élet* felvázolásaként lehet értelmezni. Olyan témája ez a mai közegyházi gondolkodásnak, amely egyaránt érinti a hívő embert

a maga egyéni csendességében, a szolgáló és igehirdető lelkipásztort lelki vezetői minőségében, a gyülekezeti közösséget mint a közösségi kegyesség-gyakorlás minősített helyszínét és az egyház tágabb közösségét, amelynek nyitottságot és készséget kell mutatnia arra, hogy lehetőséget biztosítson a hit minőségi megélésére, és számonkérje azokat a szolgálatokat, amelyek szolgáltatássá alacsonyítják a minőségi igehirdetést, az elmélyült spiritualitást, az élő és élni akaró lelkiséget. Nagyon konkrétan szólal meg ez az elvárás és elgondolás az első igehirdetésben, amikor a szerző szerint a követés meghalásának előfeltétele lehet az, „hogy hordószónokká vált kollégáink alatt össze-rogyjanak a hordók; egy új, igényesebb keresztyén nemzedék fellázdjon, és követelje: ne lőrével itassuk őket vasárnapról vasárnapra, hanem adjunk igazi lelki táplálékot”. (17. o.) De ide sorolható az infrastruktúrával szemben preferált evangéliumi lelkület elsőbbsége (50. o.), a szemlélő-megragadott-szemléltető életstílus kialakítása (66–72. o.), az egyházi élet több érzellemmel, fantáziával, erőfeszítéssel való megtöltése (117. o.) és a fásultságtól, közönytől, unalmas egyformaságtól, sablonosságtól való megtisztítása, felszabadítása (119. o.), az Isten-élmény megtapasztalása (173. o.) vagy maga az Istennel való minősített találkozás (175. o.).

Mindennek következménye lehet az *istentisztelet és liturgia* megértése és kiterjesztése. A negyedik súlypont meghatározása esetében nem arról van szó, hogy a szerző visszaélne gyakorlati teológiai orientációjával, tudományos ismereteivel, vagy éppen népszerűsíteni az általa is képviselt liturgiai reformokat, hanem arról, hogy – jóllehet csupán néhány helyen – fontosnak tart-

ja felhívni a figyelmet az istentisztelet belső, tartalmi meghatározottságára. És ez nem is a liturgiai megformálás igényességét vagy régi elemek ismételt felvételét jelenti elsősorban – mint például a Kálvin liturgiájára való utalás esetében gondolnánk (168. o.) –, hanem azt a tényt, hogy maga az Isten teremti meg és minősíti a Vele való találkozást: „A száj megérintése és a feloldozó szavak együtt azt jelentik nekem, hogy az istentisztelet, amiben az ember valóban egész lényével benne van és részese testestől-lelkestől, az teremthet egy ilyen fantasztikus helyzetet. Ott nem maradhat ki semmi a megtisztító elhívásból.” (30. o.) Jóllehet a lelkipásztor felelőssége is kirajzolódik ebben a törekvésben, hogy egyrészt az istentiszteleti élet ne torkolljon zsákutcába (45. o.), másrészt pedig kellő muníciót vegyen magának és adjon tovább arra nézve, hogy az egyórára szűkített istentisztelet a lelkipásztor egész élete (és egyben gyülekezete életének) istentiszteletté váljon (32. o.).

A *lelkipásztori egzisztencia* kérdése ebben az esztendőben hangsúlyosan szólalt meg református egyházunkban. Nem titkolt szándéka a kötetnek, hogy kapcsolódjon a „Lelkipásztori hivatás éve” és „Az élő ige éve” tematikájához. A lelkészi egzisztencia és hivatásértelmezés széles spektrummal bír, amelyet még a lelkipásztorok körében sem jellemez minden esetben konszenzus. Azonban az igehirdetésekből megszólaló kritériumok több fronton válnak pásztori intéssé: horizontálisan a gyülekezet és a lelkész viszonyában; eszerint a lelkipásztori egzisztenciát meg kell óvni a presbitériumoknak való kiszolgáltatottságtól (18. o.), ugyanakkor a gyülekezetet sem lehet kiszolgáltatni a lelkipásztorok kénye-kedvére (25. o.).

Vertikális értelemben véve pedig a lelkipásztori egzisztencia teológiai egzisztencia, amely éppen annyira dinamikus, kreatív, iniciatív a pásztori dimenzió komolyan vételekor (37. o.), mint amennyire statikus az órállói tisztség felelősége esetében (133. o.).

Hatodik súlypontként a kötetben szereplő igehirdetések nem szűkölködnek a szerző *kritikai meglátásainak* megszólaltatásában. Mind társadalmilag, mind közegyházilag érvényes és aktuális témák jönnek elő. Miközben az igehirdetések elkerülik a moralizálás hibáját, aközben mégis rávilágítanak arra, hogy az élő Ige fényében kritikusan kell látni és fenntartásokkal kell szemlélni a minket körülvevő világot és a felületes egyháziasságot. A névleges keresztyénység (15. és 67. o.), az Atya előtt meg nem hódoló egyház (42. o.), az Isten világból való kiszorítására tett kísérletek (77. o.),

a szent dolgok profanizálása (123. o.) lehetnének a sarokpontjai ennek a kritikának. Ahol az élő Ige megszólal, ott nem csupán az Isten abszolút hatalma, tekintélye és dicsősége válik megtapasztalhatóvá (46. o.), hanem világossá lesznek ennek a világnak az árnyoldalai is (190. o.). De ezek a kritikai meglátások nem teszik lehangolóvá az olvasót, hanem lelkesítenek és erőt adnak a bátorságra (198. o.).

Fekete Károly püspök és a gyakorlati teológia professzora igehirdetéseket tartalmazó kötete túlmutat az eredeti kazualitásokon. Szélesebb és tágabb merítést szeretne, hogy ne csak emlékezzen az olvasó az egykori alkalmakra, eseményekre, hanem emlékeztessen is önmagát az élő Igével, a feltámadott Krisztussal való kapcsolatára és közöségére.

Kovács Krisztián

ZUSAMMENFASSUNG DES INHALTS DES HEFTES

Die zusammengefasste Ausgabe von *Studia* 2023/1–2 widmet sich im Zusammenhang mit dem von der Synode der Reformierten Kirche Ungarns ausgerufenen „Jahr des Pfarrberufs“ dem Thema der Pfarrerausbildung. Ziel des Heftes war es, die pastorale Ausbildung aus einer möglichst breiten Perspektive zu reflektieren, wobei sowohl eine akademische Annäherung und Untersuchung als auch eine subjektive Erinnerung und Reflexion Platz fanden.

Dániel Tóth-Gyóllai, András Gér und Balázs Siba stellen in ihrem Beitrag *„Das Bildungsprogramm in der Ausbildung reformierter Pfarrern in Ungarn – die Arbeit von Coetus Theologorum und eine Fragebogenerhebung unter Theologiestudenten“* die Ergebnisse einer Online-Befragung unter Studenten an sechs theologischen Fakultäten im Karpatenbecken vor, und zieht in sechs Punkten Schlussfolgerungen für die pastorale Ausbildung, wonach basierend auf den Erkenntnissen der Umfrage sowohl bei den Studierenden als auch in der pastoralen Ausbildung selbst ein zunehmender Bedarf an Folgendem besteht: Persönliche Seelsorge und Mentorenprogramme; Kurse zur Selbsterkenntnis; Gebetsgruppen und geistliche Übungen; praktische Erfahrungen in der Seelsorgerausbildung, Seminare zum Seelsorgerdasein; Präsenz von Kirchenleitern.

In seiner Studie – *„...siehe, das Reich Gottes ist in dir.“ – Das Wesen und die Bedeutung der spirituellen Selbsterkenntnis in der pastoralen Ausbildung“* – untersucht Zsolt László Mézes – der seit dem akademischen Jahr 2019 an der Reformierten Theologischen Hochschule in Debrecen als Dozent für das im aufsteigenden System der theologischen und pastoralen Ausbildung eingeführte Fach der spirituellen Selbsterkenntnis tätig ist – das Wesen und die Bedeutung der spirituellen Selbsterkenntnis im Rahmen der theologischen Ausbildung. Die zentralen Begriffe von Calvins *Institutio*, die Gottes- und die Selbsterkenntnis, stehen dabei im Vordergrund. Nach einer Erläuterung des Begriffs der Spiritualität und der Darstellung seiner diesbezüglich wichtigsten Zusammenhänge werden auch die Wurzeln der Kritik an der Selbsterkenntnis und ihr kontroverser Charakter beleuchtet. Abschließend wird auf die Bedeutung der Spiritualität für die Bildung eingegangen und ihre Herausforderungen werden skizziert.

Gergely Tamás Fazakas – presbyterianischer Generalnotar des Reformierten Kirchendistriktes jenseits der Theiß – nähert sich in seiner Studie *„Lehren aus Schwerpunktbereichen der frühneuzeitlichen reformierten Verkündigung für das heutige*

Leben – Pastoren und Laien damals und heute“ dem Thema aus der Perspektive des weltlichen Amtsträgers. Der Autor berücksichtigt einerseits kirchen- und literaturgeschichtliche Aspekte: die pastoralen Erwartungen, die frühneuzeitliche protestantische Autoren für wichtig hielten. Zum anderen stützt er sich auf soziologische Forschungen zur Kirche in der Gegenwart. Drittens interpretiert er die Gegenwart auf der Grundlage seiner eigenen Erfahrungen und Erkenntnisse, über die Kirche ausgehend von einer der maßgeblichsten von innen heraus formulierten Kirchenkritiken der jüngsten Vergangenheit. Er argumentiert, dass die historische Perspektive und die heutige gesellschaftliche und kirchliche Realität trotz der sich verändernden Kontexte gar nicht so weit auseinander liegen. Deshalb gibt er mit der zusammenfassenden Überprüfung dieser Aspekte eine Empfehlung für die an Pfarrerinnen und Pfarrer gestellten Erwartungen ab und kommt zu der wichtigen Schlussfolgerung für die Laien:

„Wenn die Laien viel mehr von den anderen Aufgaben der Pfarrerinnen und Pfarrer in der Gemeinde und in der Kirchenleitung übernehmen, teils ehrenamtlich, teils gegen eine Vergütung, die mit derjenigen der Pfarrerinnen und Pfarrer vergleichbar ist, dann kann unsere reformierte Kirche gesünder, ihren Grundsätzen und dem Geist ihrer Gesetze aufrichtiger verpflichtet und authentischer sein als sie es heute ist.“

Anschließend erhielten vier subjektive und persönliche Ansätze in dem Heft. Der erste ist ein Aufsatz von Margit Balog – *„Die Spannungen zwischen der pastoralen Ausbildung und der Erziehung aus der Sicht des Lehrers und des Mentors für die Jahrgangsstufe“*, der sich mit folgenden Fragen beschäftigt:

„Genügt die Vermittlung von theologischem Wissen, um die Studierenden auf den Weg zu bringen, pastorale Personen zu werden? Können wir mehr tun, als nur zu versuchen, die personellen, strukturellen und fachlichen Voraussetzungen für das zu schaffen, was vor allem das Werk des Heiligen Geistes ist? Wie können wir dies in der Realität der ungarischen und reformierten Kirche von heute umsetzen? Oder reicht es aus, wenn jeder seinen Teil sieht, dasteht und der Studierende (und/oder der Herr der Kirche) einfach etwas damit anfängt? Wie machen die Teile das Ganze aus, oder was folgt aus dem Ganzen in Bezug auf die Teile, die Teilaufgaben?“

János Arany befasst sich in der Schrift – *„Musik in der Ausbildung von Pfarrern. Die Bedeutung des Unterrichts von Kirchengesang und Musik in der pastoralen Ausbildung“* mit der Bedeutung des Musikunterrichts für die Ausbildung von Pfarrern und Pfarrerinnen – und kommt zu dem Ergebnis, dass die erzieherische Wirkung der Musik und die gemeinschaftsbildende Kraft des Gemeindegesangs in der Ausbildung von Pfarrern und Pfarrerinnen genutzt werden sollte, denn

„viele haben gesagt und geschrieben: Musik ist die Sprache der Seele. Wer sich darauf vorbereitet, ein Pastor der Seelen zu sein, muss sich bemühen, diese Sprache zu lernen und zu verstehen, durch die er sich mit den innersten Schichten der Seele verbinden kann. Er muss diese Sprache als Redner verstehen, der seine

wohlgewählten Worte durch den vielfältigen Einsatz von musikalischen Mitteln in eine klare Lehre verwandeln kann; und er muss sie auch als Gemeindegänger verstehen, der im gemeinsamen Singen von Liedern eine geistliche Beziehung von außerordentlich hohem Grad erleben kann, sowohl mit der ihm anvertrauten Gemeinde als auch mit dem Herrn der Schöpfung, der ihn zum Dienst beruft.“

Zwei Reflexionen schließen die Reihe der thematischen Beiträge ab: Lajos Püski blickt auf seine theologische Ausbildung am Ende seiner pastoralen Laufbahn zurück – „*Was bedeutet(e) die pastorale Ausbildung für die pastorale Berufslaufbahn?*“ –, während Péter Gyatyel – „*1 Frage 12 Antworten*“ – als junger Pastor persönliche Überlegungen dazu anstellt, was sein Studium am meisten geprägt hat und seinen Dienst auch heute beeinflusst.

Diese Ausgabe enthält auch zwei Beiträge aus dem Grenzbereich der theologischen Wissenschaft. In seinem Beitrag „*Ich schuf eine neue, andere Welt aus dem Nichts*“ – *Was verstand János Bolyai darunter vor 200 Jahren?*“, erinnert Botond Gaál an einen herausragenden Studenten und mathematischen Modellwechsler des Reformierten Kollegiums von Târgu Mures, „der vor 200 Jahren?“ die Grundlagen der Mathematik erschütterte und die Disziplin auf einen neuen Entwicklungsweg brachte“.

Sándor Hodossi gibt in seinem Beitrag – „*Kampf oder Gnade? Freie Interpretation biblischer Motive in Madáchs Tragödie*“ – eine mögliche theologische Lesart des Werkes „Die Tragödie des Menschen“ von Imre Madách.

Zum Schluss steht eine Rezension des Buches von Károly Fekete, mit dem Titel „*Coram Deo. Verkündigungen über den Dienst des lebendigen Wortes*“, dessen Inhalt gut zum Verständnis der Pfarrberufung und des pastoralen Dienstes passt.

SZERZŐK

DR. ARANY JÁNOS	egyetemi docens DRHE, Egyházzenei Tanszék, Debrecen
BALOG MARGIT	nyelvi lektor, DRHE, Debrecen
DR. FAZAKAS GERGELY TAMÁS	intézetigazgató egyetemi docens presbiteri főjegyző Debreceni Egyetem, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet/TtRE
DR. GAÁL BOTOND	nyugalmazott egyetemi tanár DRHE, Dogmatikai Tanszék, Debrecen
GÉR ANDRÁS	református teológus, vallástörténész, zsinati tanácsos, MRE, Budapest
GYATYEL PÉTER	lelkiasztor Szeged-Petőfi Telep
DR. HODOSSI SÁNDOR	főiskolai docens DRHE, Gyakorlati Teológiai Tanszék, Debrecen
DR. KOVÁCS KRISZTIÁN	egyetemi docens DRHE, Szociáletikai és Egyházzociológiai Tanszék, Debrecen
DR. MÉZES ZSOLT LÁSZLÓ	egyetemi adjunktus DRHE, Gyakorlati Teológiai Tanszék, Debrecen
PÜSKI LAJOS	egyházkerületi lelkészi főjegyző/lelkipásztor TtRE/Debrecen-Nagyverdő
DR. SIBA BALÁZS	egyetemi tanár KRE HTK, Valláspedagógiai és Pasztorálpszichológiai Tanszék, Budapest
TÓTH-GYÖLLAI DÁNIEL	doktorjelölt, lelkipásztor KRE, HTK, Budapest

